

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com

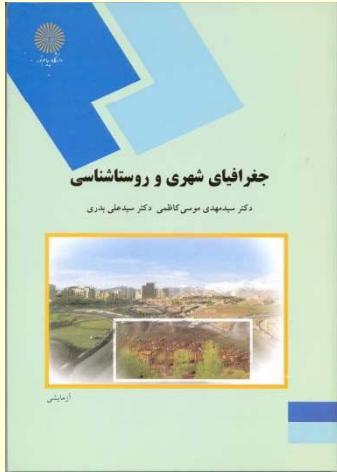
دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

نام درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

تعداد واحد درس: 3

رشته: کتابداری

منبع درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

تالیف: سید مهدی موسی کاظمی سیدعلی بدری

ناشر: دانشگاه پیام نور 1383

اهداف درس

- ✓ آشنایی با جایگاه و قلمرو جغرافیا، تعاریف این علم و تقسیمات آن
- ✓ آشنایی با حدود و قلمرو جغرافیای روستایی و جغرافیای شهری
- ✓ آشنایی با مفاهیم جغرافیایی
- ✓ فراگیری چگونگی ایجاد سکونتگاه‌های شهری و نیز تحولات شهرنشینی در دوره‌های مختلف
- ✓ آشنایی با ساخت شهرها در دوره فراصنعتی (دوران معاصر) و الگوهای آن
- ✓ شناخت خصوصیات هر یک از منطقه‌های داخلی شهر در الگوهای منطقه‌بندی ساخت شهرها
- ✓ آشنایی با حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی در شهرها
- ✓ آشنایی با سکونتگاه‌های روستایی، عوامل تأثیرگذار در شکل استقرار و آرایش مکانی آن‌ها
- ✓ آشنایی با بافت کالبدی و طرح و کارکرد مسکن روستایی
- ✓ آشنایی با معنی و مفهوم موانع اجتماعی و فرهنگی و راهبردهای توسعه روستایی
- ✓ آشنایی با شیوه‌های زندگی، نظام سکونتگاهی و تحولات جمعیت روستایی و شهری ایران
- ✓ آشنایی با منابع مرجع و مآخذ جغرافیایی و رابطه کتابداری و جغرافیا

سرفصل‌ها

- ❖ حدود و قلمرو جغرافیای شهری و جغرافیای روستایی
- ❖ مفاهیم جغرافیایی
- ❖ دوره های تاریخی شهرنشینی و ایجاد شهرها
- ❖ ساخت شهرها در دوران معاصر
- ❖ شناخت منطقه های داخلی شهر
- ❖ ساختار مکانی و بافت سکونتگاه‌های روستایی
- ❖ توسعه روستایی
- ❖ ساختار و سازمان روستاها و شهرهای ایران
- ❖ منابع و مآخذ جغرافیایی

دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل اول

حدود و قلمرو جغرافیای شهری و جغرافیای روستایی

هدف مرحله ای

- آشنایی با جایگاه و قلمروی جغرافیا
- آشنایی با تعاریف علم جغرافیا و تقسیمات آن
- آشنایی با حدود و قلمروی جغرافیای روستایی
- آشنایی با حدود و قلمروی جغرافیای شهری

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ تشریح جایگاه و قلمروی جغرافیا
- ✓ توضیح مفهوم لایه زندگی
- ✓ تشریح جایگاه جغرافیا در عصر یونان باستان
- ✓ تبیین اولین تعاریف از جغرافیا و مفاهیم کلیدی در آن‌ها
- ✓ تشریح مراتب بزرگی محیط‌های جغرافیایی و منطقه مورد توجه جغرافیدانان
- ✓ توضیح عوامل اصلی شکل دهنده جغرافیای سیاره زمین و دو قطب جغرافیا
- ✓ تشریح تقسیمات جغرافیا بر اساس موضوع مطالعه و ماهیت عامل مورد نظر
- ✓ توضیح تقسیمات جغرافیایی طبیعی و جغرافیای انسانی
- ✓ تشریح تقسیمات جغرافیا با تأکید بر مکان سکونتگاه‌ها
- ✓ آشنایی با مجموعه تخصص‌ها در جغرافیا
- ✓ تعریف جغرافیای روستایی و تبیین حدود و قلمروی آن
- ✓ تشریح ارتباط جغرافیای روستایی و سایر علوم
- ✓ تعریف جغرافیای شهری و توضیح چارچوب مطالعاتی آن
- ✓ توضیح حدود و قلمروی جغرافیای شهری و سطوح تحلیل در آن

جایگاه و قلمروی جغرافیا

- از آغاز پیدایش انسان بر روی کره زمین، جغرافیا نیز بوجود آمد.
- “عمر جغرافیا با عمر انسان ساکن سیاره زمین برابر است.”
- از زمانیکه انسان بر روی کره زمین پا نهاد، برای رفع نیازهای اولیه حیات خود یعنی غذا و سرپناه وابسته به مکان‌های معین و مناسب زندگی بوده است.
- شناسایی مکانها اولین کوشش انسان در موجودیت بخشیدن به علم جغرافیا در قلمروی دانش بشری بوده است.

موضوع علم جغرافیا

- مکان و خصیصه‌های آن،
 - تفاوت‌ها، تغییرات و ناهماهنگی‌های موجود میان مکانها
- انسان با علم جغرافیا، کنجکاوی و کوشش برای افزایش آگاهی نسبت به سرزمین‌ها و شناخت تفاوت‌های مکانی آنها را با محیط مسکونی خود آشکار می‌سازد.
- تغییر خصیصه‌های مکانی در دانش جغرافیا به دو دسته از پدیده‌های ناشی از عوامل طبیعی و پدیده‌های متبلور در جامعه انسانی و منتج از تقابل او با طبیعت مربوط می‌شود.

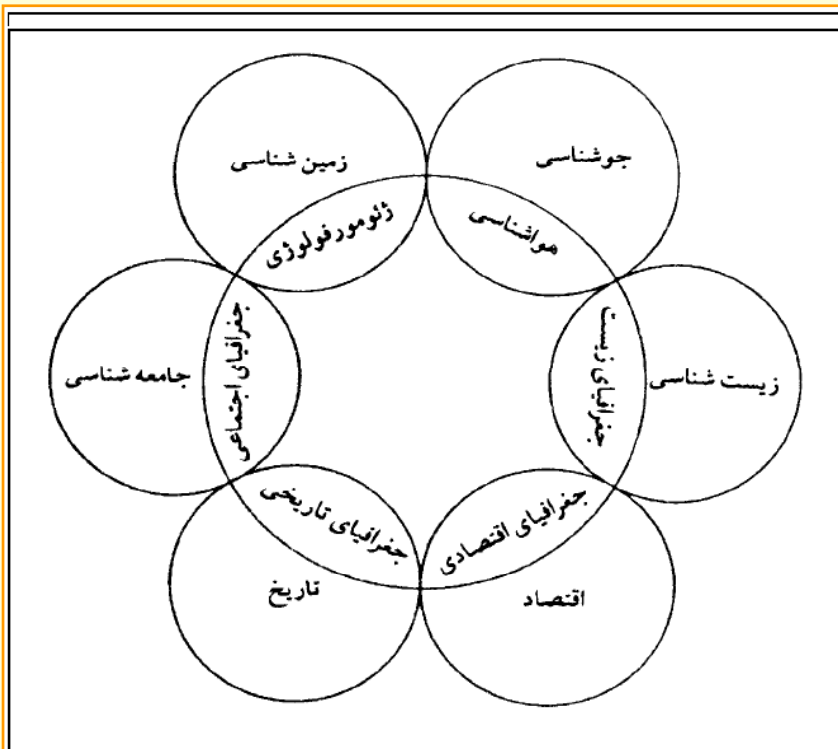

مفهوم لایه زندگی

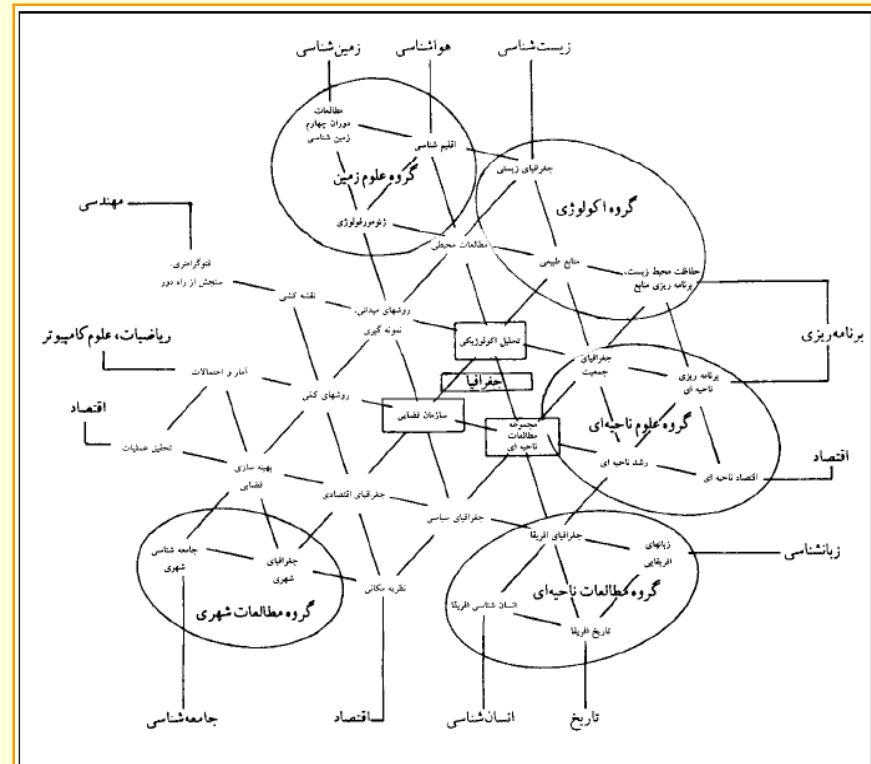
- از کل ضخامت محیط تشکیل دهنده کره زمین (شامل جو کره زمین، سطح کره زمین و اعماق کره زمین با لایه‌های تشکیل دهنده‌اش) تقریباً یک هزارم آن به نام لایه نازکی در قلمروی مطالعه علم جغرافیا می‌باشد.
- لایه زندگی، لایه نازکی است که حیات بشر به آن وابسته می‌باشد .
- جایگاه علم جغرافیا و قلمروی آن در سازمان سنتی دانش بشری معماگونه است.
- نه یک علم کاملاً "طبیعی می‌باشد و نه یک علم کاملاً" اجتماعی است.
- علوم دیگر مانند هواشناسی، زمین شناسی، زیست شناسی، جامعه شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی، پدیده‌های طبیعی و انسانی در مکان‌های مختلف را بخاطر ماهیت موضوع بررسی می‌کنند،
- علم جغرافیا پدیده‌های طبیعی و انسانی را به عنوان مجموع‌هایی مطالعه می‌کند که خصیصه‌های مکانی را می‌سازند. .

محیط اطراف جغرافیا و ارتباط آن با دیگر رشته های علمی

شکل ۱-۱. محیط اطراف جغرافیا (مأخذ: آریند هولت - جنسن، ۱۳۷۶، ص ۱۷)

شکل ۲-۱. پیوندهای بین جغرافیا و رشته های مرتبط با آن (مأخذ: Haggett, 1979, p. 606)

علم جغرافیا در عصر یونان باستان

- نگرش دقیق و منطقی و بیان تمایز خصیصه‌های مکانی از مکان دیگر به عنوان یک سنت قدیمی در علم جغرافیا به عصر یونان باستان می‌رسد.
- در این دوره تعیین مسافت، جهت و موقع جغرافیایی بیشتر مورد تأکید قرار می‌گرفت.
- ریشه‌های تحقیق اساتید یونانی در اصل از تمدن‌های خیلی قدیمی‌تر از جمله مصریان، سومریان، بابلیان، آشوریان، و فینیقی‌ها بوده است که با آنها تماس داشته‌اند.
- اساتید یونان روش‌های توسعه یافته مشاهده و اندازه‌گیری را از مصریان؛ اصول کلی جبر را از سومریان؛ برخی مفاهیم ستاره‌شناسی را از بابلیان و آشوریان؛ الفبای فونتیک و اصول اولیه اکتشاف و تجارت دریائی را از فینیقیان گرفتند.

مطالعات اولیه جغرافیایی در چین و شمال اروپا

- کارهای جغرافیایی چین متکی بر توسعه روشهایی برای بنای مشاهدات دقیق بود.
- کارهای جغرافیایی چینیها عبارتند از: تحقیقات آب و هوایی مربوط به سیزده قرن قبل از میلاد مسیح، تدوین طرح منابع و تولیدات استانهای چین باستان در قرن پنجم قبل از میلاد، اندازه‌گیری دقیق گل‌ولای حمل شده وسیله رودخانه‌ها، آمارگیری جمعیت در سال دوم میلادی، اندازه‌گیری نزولات جو.
- در شمال اروپا اهالی اسکاندیناوی برای کشف سرزمین‌های جدید با شرایط زندگی مساعدتر به نقاط دور و نزدیک سفرهای دریایی را انجام می‌دادند.
- در بین اهالی اسکاندیناوی سوئدی‌ها گروه‌هایی را به سمت شرق تا قسمت مرکزی روسیه روانه کرده بودند. بعلاوه وایکینگها (یا مردان شمال)، از اهالی نروژ، بعد از عبور از شمال اقیانوس اطلس به سرزمین اصلی امریکا رسیدند.

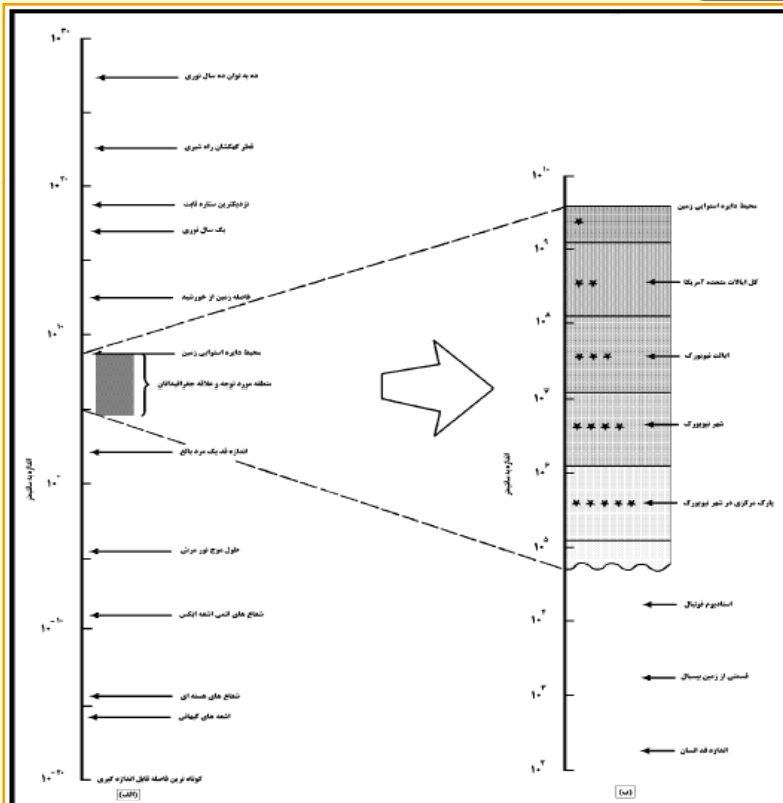

مفهوم و تعریف جغرافیا

- واژه جغرافیا، از دو واژه یونانی **geo** به معنی زمین، و **graphein** به معنی نوشتن ترکیب می شود.
- اراتوستن با تعریف جغرافیا به عنوان علم مطالعه سطح کره زمین به عنوان جایگاه، زیستگاه بشر و یا فضایی که انسان در آن زندگی می کند، آن را در بین رشته های علمی شناساند.
- بهترین تعریف رسمی شناخته شده، تعریف ریچارد هارتشورن، جغرافیدان آمریکائی است که در کتاب خود به نام “نگرشی در ماهیت علم جغرافیا” به سال 1959 ارائه داد.
- او جغرافیا را توصیف و تفسیر صحیح و عقلانی جنبه ها یا مشخصات متغیر کره زمین می داند.

مراتب بزرگی محیط‌های جغرافیایی

شکل ۱-۳. اندازه و مرتبه محیط‌های جغرافیایی. (مأخذ: Haggett, 1979, p. 19)

- **سطح اول**، عرصه‌هایی با دامنه دید کل سطح کره زمین (محیط دایره استوایی).
- **سطح دوم**، عرصه‌هایی با دامنه دید از 12500 کیلومتر تا 1250 کیلومتر. نمونه مثال کل ایالات متحده آمریکا (تقریباً یک قاره)
- **سطح سوم**، عرصه‌هایی با دامنه دید از 1250 کیلومتر تا 125 کیلومتر. مثال نمونه ایالت نیویورک در آمریکا.
- **سطح چهارم**، عرصه‌هایی با دامنه دید 125 کیلومتر تا 5/12 کیلومتر. مثال نمونه شهر نیویورک در ایالت نیویورک آمریکا
- **سطح پنجم**، عرصه‌هایی با دامنه دید 5/12 کیلومتر تا 25/1 کیلومتر. مثال نمونه پارک مرکزی در شهر نیویورک

مفاهیم و عبارتهای کلیدی در تعاریف مختلف جغرافیا

- علم بحث و بررسی سطح زمین و پدیده‌هایی که با آن رابطه علی دارند.
- علم مورفولوژی چشم‌انداز
- علم مکان‌ها
- علم پراکندگی
- علم روابط متقابل انسان و طبیعت
- علم اکولوژی انسانی
- علم راهبرد انسان، فضا و منابع
- علم پراکندگی فضایی، قوانین و روابط فضایی
- علم روابط متقابل انسان، تکنیک، مدیریت و محیط
- علم پراکندگی، افتراق و بازساخت مکانی فضایی پدیده‌ها در ارتباط با ساختار اجتماعی اقتصادی

تقسیمات جغرافیا

- جغرافیای سیاره زمین را دو عامل طبیعی و انسانی شکل می دهند.
- هر محیط جغرافیایی دارای آثار انسانی و تأثیرات عوامل طبیعی است.
- زمانیکه رابطه علت و معلولی بین این دو عامل در شکل دهی مکانها مطرح شود، جغرافیا به میدان می آید.
- در مطالعه مکانها علم جغرافیا به دو قطب جغرافیای طبیعی و جغرافیای انسانی تقسیم می شود.

قلمرو مطالعات تقسیمات اصلی جغرافیا

- جغرافیای طبیعی، عوامل طبیعی در ساخت مکان‌ها را با هم و در ارتباط با فعالیت‌های بشر بررسی می‌کند.
- جغرافیای انسانی، عوامل و فرهنگ جامعه انسانی را که چهره‌های متضاد در محیط‌های مشابه و متفاوت ایجاد می‌کنند، مطالعه و تحلیل می‌کند.
- هر یک از شاخه‌های فوق به تناسب ماهیت عاملی که مورد نظر دارند به گرایش‌های مختلفی تقسیم می‌شود.

تقسیمات اصلی جغرافیا

جدول ۱ - ۱. شاخه‌ها و گرایش‌های جغرافیا

شاخه	گرایش	تعریف
طبیعی	ژئومرفولوژی	مطالعه اشکال زمین، پیدایش، تکوین و پراکندگی آنها
	اقلیم شناسی	طبقه‌بندی و پراکندگی انواع آب‌وهوا و نقش آن در عوامل محیط طبیعی
	جغرافیای زیستی	مطالعه پراکندگی حیوانی و گیاهی در سیاره زمین
	جغرافیای خاکها	بررسی عوامل و مراحل تشکیل انواع خاک و پراکندگی آنها
	هیدرولوژی	مطالعه اشکال مختلف آب موجود در محیط طبیعی و پراکندگی آن
انسانی	جغرافیای اقتصادی	جغرافیای مردمی که برای زندگی کوشش و تقلا می کنند
	جغرافیای سیاسی	مطالعات سیاسی با دیدگاه‌های فضایی بوسیله ایده‌ها و فنون جغرافیایی
	جغرافیای فرهنگی	تحلیل فرهنگ بشر و تاثیر آن بر محیط طبیعی و سازمان انسانی فضا
	جغرافیای اجتماعی	تحلیل پدیده‌های اجتماعی در فضا
	جغرافیای تاریخی	تحلیل موضوعات جغرافیایی در گذشته

مأخذ تعاریف: شکویی ۱۳۶۴؛ Johnston et al, 1988; Smal & Witherick 1989; Goudie et al, 1988;

تقسیم بندی جغرافیای انسانی بر مبنای مکان سکونتگاهها

- جغرافیای روستایی
- جغرافیای شهری

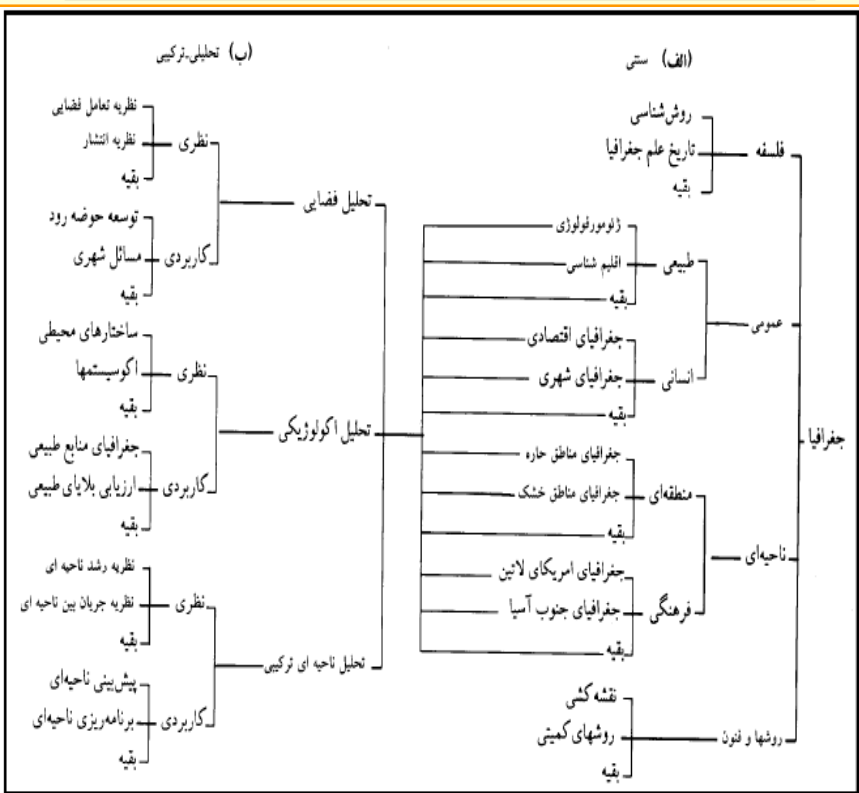
دو گرایش فوق در حقیقت با سه شیوه رایج زندگی یعنی ایلاتی- عشایری، روستایی و شهری در مکان ارتباط پیدا می کند. هر سکونتگاهی که بنابر تعریف نام روستا یا شهر می گیرد، در دو گرایش جغرافیای روستایی و جغرافیای شهری به ترتیب مورد بررسی قرار می گیرند.

ساختار و تخصص‌ها در جغرافیا

جدول ۱-۲. مجموعه تخصص‌های موضوعی جغرافیا در سال ۱۹۹۷ (مآخذ: بهرور ۱۳۷۸ صص ۳۴-۳۳).

انسانی	طبیعی و زیستی	فن آوری
جغرافیای کشاورزی	جغرافیای زیستی	نقشه کشی
بوم شناسی فرهنگی	اقلیم شناسی	روشهای میدانی
جغرافیای فرهنگی	علم زمین	سیستمهای اطلاعات جغرافیایی
توسعه اقتصادی	پیکرشناسی زمین	تاریخ نقشه‌کشی نقشه کشی تاریخی
جغرافیای اقتصادی	منابع دریایی	کتابخانه‌داری جغرافیایی
جغرافیای تعلیمی	محیط‌های کوهستانی	روشهای کمی
اداراک محیطی	اقیانوس‌شناسی	دورسنجی
شبکه نیرو و انرژی	جغرافیای طبیعی	فن آوری تدریس
علم محیطی	جغرافیای خاکها	
مطالعات محیطی (حفظ محیط)	منابع آب	
جغرافیا	نواحی خشک	
تجزیه جغرافیایی		
نظریه جغرافیایی		
تغییرات جهانی		
خطرات تهدید کننده بشریت		
جغرافیای تاریخی		
تاریخ جغرافیا		
کاربری اراضی و حفاظت		
نظریه مکانی		
جغرافیای بازاریابی		
جغرافیای پزشکی		
جغرافیای نظامی		
برنامه ریزی محیطی		
برنامه ریزی ناحیه ای		
برنامه ریزی شهری		
جغرافیای سیاسی		
جغرافیای جمعیت		
جغرافیای استراحت و فراغت		
جغرافیای ناحیه ای		
جغرافیای منابع		
جغرافیای روستایی		
جغرافیای اجتماعی		
حمل و نقل و ارتباطات		
جغرافیای شهری		
جغرافیای کاربردی		
مطالعات توسعه		
کل = ۳۵	کل = ۱۱	کل = ۸
درصد = ۸۱ / ۶۴	درصد = ۳۷ / ۲۰	درصد = ۸۱ / ۱۴

شکل ۱-۴. ساختار داخلی جغرافیا (مآخذ: Haggett, 1979 , P. 605)

سوالات اصلی پیش روی جغرافیدانان

- هر پدیده چگونه بوجود آمده است (جنبه ایجاد)؛
 - هر پدیده چرا به شکل مشاهده شده ایجاد گردیده و عوامل و نیروهای مؤثر در این شکل دهی کدامند (جنبه فرایند کاربردی و ساختاری)؛
 - چگونه می توان هر پدیده را در جهت بهبود شرایط زیست انسان تغییر داد (جنبه تحولی و تغییری).
- در هر دو شاخه جغرافیای روستایی و جغرافیای شهری پدیده مورد بررسی روستا و شهر است که از سه جنبه ایجاد، فرایند کاربردی، ساختاری، و تحولی- تغییری مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

تعریف روستاشناسی

- هر نوع مطالعه و تحقیق در واحد روستا که با مطالعه و شناخت بستر اصلی واحد جغرافیایی به عنوان مبنا و سرآغاز کار انجام شود.
- روستاشناسی در جغرافیا باید انسانها و مسائل اجتماعی و اقتصادی آنها را پیوسته با زمین زیرپا و محیط جغرافیایی شان در نظر بگیرد
- روستاشناسی معرفتی است همه جانبه به محیط طبیعی و انسانی روستا و دریافت استعدادهای بالقوه و بالفعل آن، به نحوی که این معرفت بتواند راهنمای درستی در امر برنامه‌ریزی و عمران روستا باشد.

تعاریف جغرافیای روستایی

- شناخت و بررسی ساختاری _ کارکردی اجتماع روستایی در مکان. عبارتی، بررسی، تحلیل و شناخت اجتماع روستایی با توجه به نقش و اهمیت نیروهای گوناگون طبیعی و انسانی در برپایی فضای حاصل از فعالیت‌های زراعی و غیرزراعی روستایی و نیز ساختار و کارکردهای گوناگون آن در مکان.
- شناخت محیط ده و فضای اطراف آن و شیوه سکونت انسان در رابطه با طبیعت روستا.
- بررسی روستاها از نظر طبیعت، فضاها، کشاورزی، زندگی و فعالیت‌هایی که در روستا انجام می‌شود در زمان‌های مختلف.
- بررسی فضاها، کشاورزی، جامعه و ابزارکار، اقتصاد روستا و آمایش آن برای رفع مشکلات معیشتی جوامع روستایی.

حدود و قلمروی جغرافیای روستایی

- در فرانسه، بررسی جهانی پدیده‌های بنیادی زندگی روستایی در محیط‌های گوناگون طبیعی، اقتصادی و اجتماعی است.
- جغرافیدانان آلمانی با بررسی الگوها، شالوده و کارکردهای مساکن روستایی، نحوه شکل‌پذیری و تاریخ تحول سکونتگاه‌های روستایی را وسعت داده‌اند.
- بسیاری از جغرافیدانان انگلیسی و آمریکایی، توجه خود را معطوف به بررسی تغییرات اجتماعی - اقتصادی و نحوه بهره‌برداری از زمین و فضا در دوره معاصر و وضع موجود روستاها و آنچنان که به نظر می‌آیند، داشته‌اند.

مطالعات جغرافیای روستایی مرتبط با سایر علوم

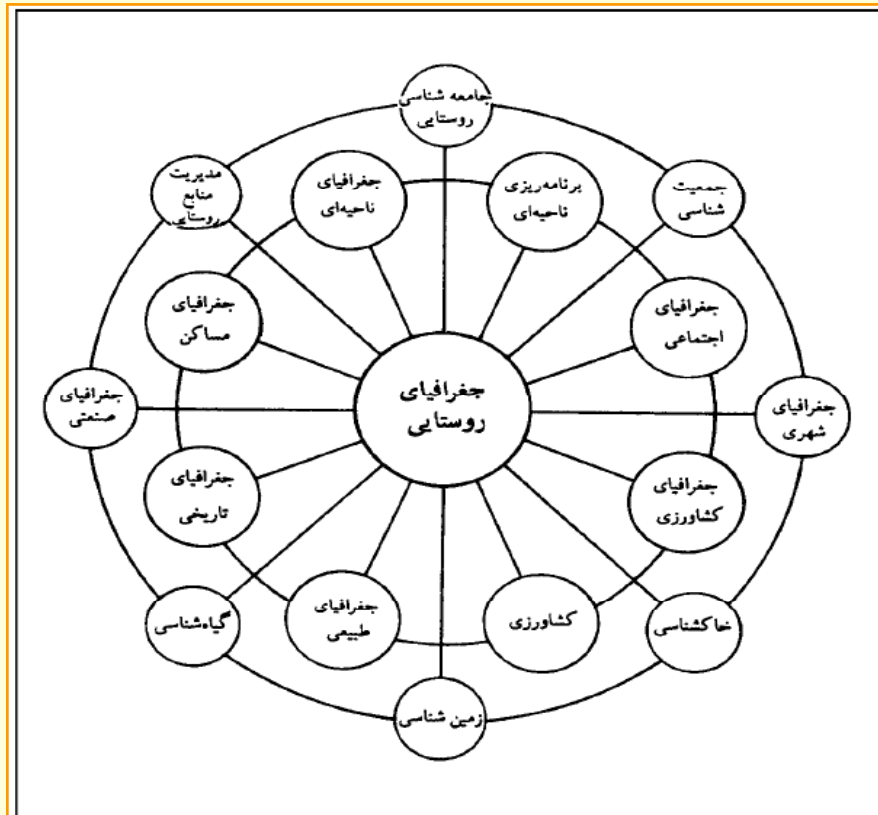
- مطالعات پایه و زیربنایی که در علوم هم چون زمین شناسی، جغرافیای طبیعی، خاک شناسی و جغرافیای تاریخی انجام می شود.
- مطالعات در علوم که از نظر موضوع بررسی بطور مستمر ارتباط و نزدیکی دارند، مانند جغرافیای اجتماعی، جامعه شناسی روستایی و جمعیت شناسی
- بررسی ها در علوم که مطالعات جغرافیای روستایی مبنای کار آنها قرار می گیرد، مانند جغرافیای ناحیه ای، مدیریت منابع روستایی و برنامه ریزی روستایی.

ارتباط جغرافیای روستایی با سایر علوم و تحقیقات روستایی

جدول ۱-۳. طبقه بندی تحقیقات روستایی (مأخذ: Gilg, 1985 P. 5)

کشاورزی	جمعیت روستایی
- سرمایه گذاری ها و نظام های کاشت	- توزیع، رشد و مهاجرت
- تغییر ساختاری	- ساختار شغلی
- الگوهای کاربری زمین	- جغرافیای اجتماعی جوامع روستایی
- بازاریابی و توزیع	- حمل و نقل روستایی
- جغرافیای اجتماعی کشاورزی	- بررسی ها و مدل سازی ها
- رویکردهای نظریه ای	- بررسی ها در خصوص اثرات
جنگلداری	تفرجگاه ها و جهانگردی
- کاربری تفرجگاهی	- خانه های دوم
- اثرات اجتماعی و اشتغال زایی	- پناهگاه های کوهستانی
- جنبه های اقتصادی	- حرکت جمعیت
- حفاظت محیط و نگهداری	- اثرات بر کاربری زمین
سکونتگاه روستایی	پارکهای ملی و منطقه ای
- ساختار یا کارکرد اقتصادی	- بررسی ها در خصوص ارزیابی تقاضاها
- ساختار اجتماعی سکونتگاه ها	- برنامه ریزی (توسعه) روستایی
- برنامه ریزی سکونتگاه ها	- توسعه صنعتی
- توسعه تاریخی سکونتگاه ها	- ارزیابی منابع روستایی
	- موسسات
	- برنامه ریزی کنترل کاربری زمین

شکل ۱-۵. مدل همبستگی جغرافیای روستایی با سایر علوم (مأخذ: سعیدی، ۱۳۶۹ ص ۱۵)

جنبه های مشخص مورد توجه جغرافیا در ارتباط با اجتماع روستایی

- مکان یا محیط طبیعی با ویژگی های خاص و با توجه به چگونگی وحدت عوامل گوناگون این محیط، از جمله؛ موقع، وضع ناهمواری ها، آب و هوا و پوشش گیاهی.
- نحوه برپایی، دامنه و پیامدهای حاصل از فعالیتهای گوناگون انسان روستایی.
- فضا یا چشم انداز خاص که محصول و نماینده فعالیتهای ویژه انسان در مکان معین است.

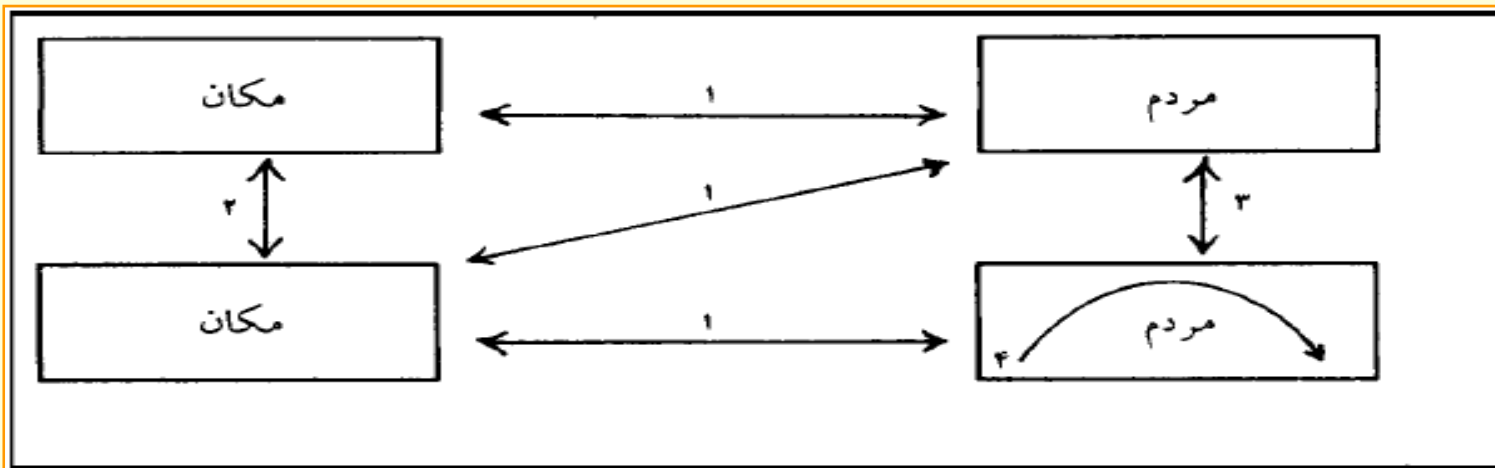
تعریف و چیستی جغرافیای شهری

- جغرافیای شهری بر نظام فضایی و موقع شهر تأکید دارد، علل پراکندگی مکان‌های شهری و تشابهات و تناقضات اجتماعی - اقتصادی میان آنها را با توجه به شرایط مکانی مطالعه می‌کند.
- جغرافیای شهری الگوهای فضایی پدیده‌های شهری را از نظر پراکندگی فضایی و نیز تأثیر متقابل فضایی آنها مطالعه کرده، روندها و تغییرات مکانی و زمانی را در داخل شهرها بررسی می‌کند.
- جغرافیای شهری، مطالعه جغرافیایی از شهرنشینی و حوزه‌های شهری است. تعاریف فوق، سه جهت اصلی را در مطالعات جغرافیایی از شهر نشان می‌دهد:
- اول، مطالعه توصیفی از شهر به عنوان یک پدیده در داخل مکان جغرافیایی
- دوم، مدل‌سازی‌ها و مطالعات و تحلیل‌های کمی درباره شهر و پدیده‌های شهری،
- سوم، تأکید بر تغییر شیوه زندگی از روستانشینی به شهرنشینی و پیامدهای آن

محورهای اصلی در چهارچوب مطالعات جغرافیای شهری

بررسی روابط و مناسبات میان مکان (شهری) و جمعیت آن
بررسی روابط و مناسبات میان مکان‌های مختلف شهری
بررسی روابط و مناسبات میان جمعیت دو یا چند مکان (شهری)
بررسی الگوهای درون یک شهر و روابط و مناسبات میان مردم و گروه‌های اجتماعی ساکن در یک مکان شهری.

شکل ۱- ۶. چهارچوب مطالعات جغرافیای شهری. (مأخذ: شکویی، ۱۳۷۳، ص. ۶)

رویکردهای علمی_ فلسفی در تحولات جغرافیای شهری

- در دهه 1920 با اهمیت یافتن جبرگرایی محیطی، بر نقش عوارض و مشخصات طبیعی _ مکان و موقعیت _ به عنوان عوامل تعیین کننده بنیانها و رشد شهرها تأکید می شد.
- با رشد جغرافیای ناحیه ای در دهه 1930 و دهه 1940، توجه به روابط ناحیه ای شهرهای کوچک و بزرگ و همچنین به وجود نواحی مورفولوژیک در داخل عرصه‌های شهری، جلب شد.
- در دهه‌های 1950 و 1960 نسل جدیدی از جغرافیدانان شهری در مطالعات خود تئوری مکانی را بکار می بردند. در این مقطع، بررسی تجربی نواحی با پذیرش اثبات گرایی به عنوان یک فلسفه و همچنین کمی کردن بعنوان یک روش دوباره شکل گرفت.
- جغرافیدانان رویکرد رفتاری را در اواخر دهه 1960 معرفی کردند. در رویکرد رفتاری بر این نکته تأکید می شود که سازمان فضایی شهرها و رفتار فضایی، بدون توجه به راههایی که مردم تصمیمات مکانی را می گیرند، قابل درک نیست.
- طرفداران ساختار گرایی در دهه 1970 به بعد دانشجویانی را که در مورد پدیده‌های شهری مطالعاتی را انجام می دادند، تحت تأثیر قرار دادند و توجه آنها را به نابرابریهای ناشی از تخصیص منابع کمیاب در شهرها و تدوین استراتژی‌های دستیابی به درجه بیشتری از عدالت سرزمینی و توسعه پایدار شهری جلب نمودند.

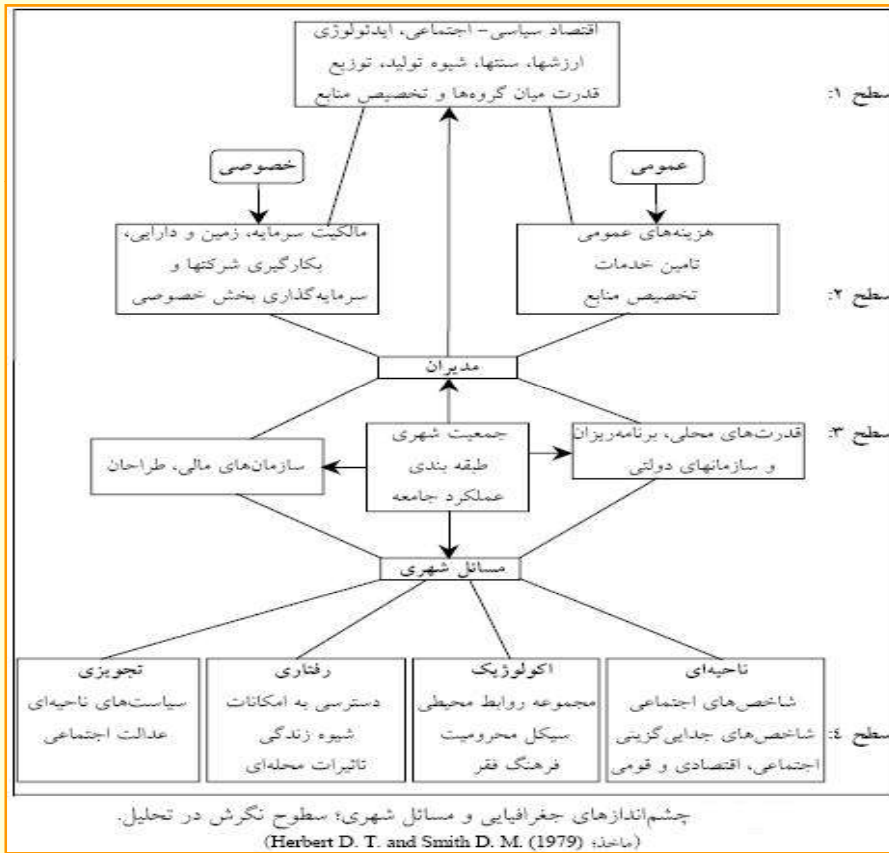

حدود و قلمروی جغرافیای شهری

- افزایش جمعیت شهرها و مسائل اجتماعی-اقتصادی آنها، شکل تازه ای از شهر، شهرنشینی و شهرگرایی به وجود آورده است
- بنابراین، جغرافیای شهری ابعاد و قلمروهای تازه ای می یابد تا محیط زیست شهری مناسبی برای ساکنان شهرها فراهم آورد و برای بررسی مسائل مهم شهرهای جهان بویژه جهان سوم، سخن به میان آورد.
- توسعه سریع مطالعات شهری در دیگر رشته‌های علمی، باعث شده است جغرافیای شهری مسیرهای تازه‌ای را بگشاید و قلمروهای خود را توسعه بخشد.
- در دوره‌های گذشته جغرافیای شهری از موقع، موضع، وسعت، شکل، کارکرد، مورفولوژی و سازمانهای داخلی شهرها گفتگو می‌کرد.
- امروزه جغرافیای شهری به ابعاد تازه ای دست یافته و تحلیل دقیقی از شرایط سیاسی و اجتماعی در قلمروی جغرافیای شهری ارائه می‌دهد.

دیدگاه‌ها در تحلیل مسائل جغرافیای شهری

• اقتصاد سیاسی

• تحلیل تخصیص منابع

• مدیران شهری

• محیط محلی

دیدگاه‌ها در تحلیل مسائل جغرافیای شهری

- **تحلیل اقتصاد سیاسی.** در این سطح بر ایدئولوژی‌ها، ارزشها و سنتهای یک جامعه و اساس اقتصادی آن در مسائل شهری تأکید می‌شود.
- **تحلیل تخصیص منابع.** در این سطح تخصیص منابع و توزیع قدرت میان گروه‌های مختلف جامعه بررسی می‌شود.
- **تحلیل نقش مدیران شهری.** در این سطح بر نقش تصمیم‌گیرهای کلیدی مدیران شهری اعم از بخش خصوصی و دولتی در زمینه مسائل شهری تأکید می‌شود.
- **تحلیل محیط محلی.** در این سطح نتایج اجتماعی و فضایی حاصل از عوامل مؤثر با ارزیابی شاخص‌های اجتماعی، رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی مردم شهر مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل اول

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل دوم

مفاهیم جغرافیایی

هدف مرحله ای

- آشنایی با مفاهیم علم جغرافیا بطور کلی
- آشنایی با مفاهیم علم جغرافیا برای رشته کتابداری

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ تعریف پدیده یا پدیده های جغرافیایی
- ✓ توضیح مفهوم موقعیت جغرافیایی و طرق بیان موقعیت جغرافیایی هر پدیده
- ✓ تشریح مفهوم فضا و ترتیب فضاها
- ✓ توضیح مفهوم مکان و رابطه آن با فضا
- ✓ تعریف مفهوم محیط و تشریح انواع آن بر حسب نگرش جغرافیدان ها
- ✓ توضیح مفهوم روستا و معیارهای شناخت سکونتگاه های روستایی
- ✓ توضیح مفهوم شهر و معیارهای شناخت شهر
- ✓ توضیح مفاهیم شهرنشینی و شهرگرایی
- ✓ تشریح مفاهیم روستاشهر، مادرشهر، و ابرشهر
- ✓ تشریح مفاهیم منطقه و ناحیه
- ✓ توضیح مفاهیم حوضه طبیعی و حوضه اجتماعی و مفهوم محله

مفهوم پدیده جغرافیایی

- هر موضوع مورد توجه جغرافیدانان در لایه زندگی، یک پدیده جغرافیایی نامیده می شود.
- پدیده جغرافیایی یا در سطح کره زمین، فضای بالای سطح زمین و جو پیرامونی آن، و زیر سطح زمین و نیز داخل دریاها و اقیانوس ها وجود داشته یا حادث می شود.
- پدیده های جغرافیایی از طریق حواس انسانی درک یا احساس شده و در جغرافیا مورد بررسی قرار می گیرند.

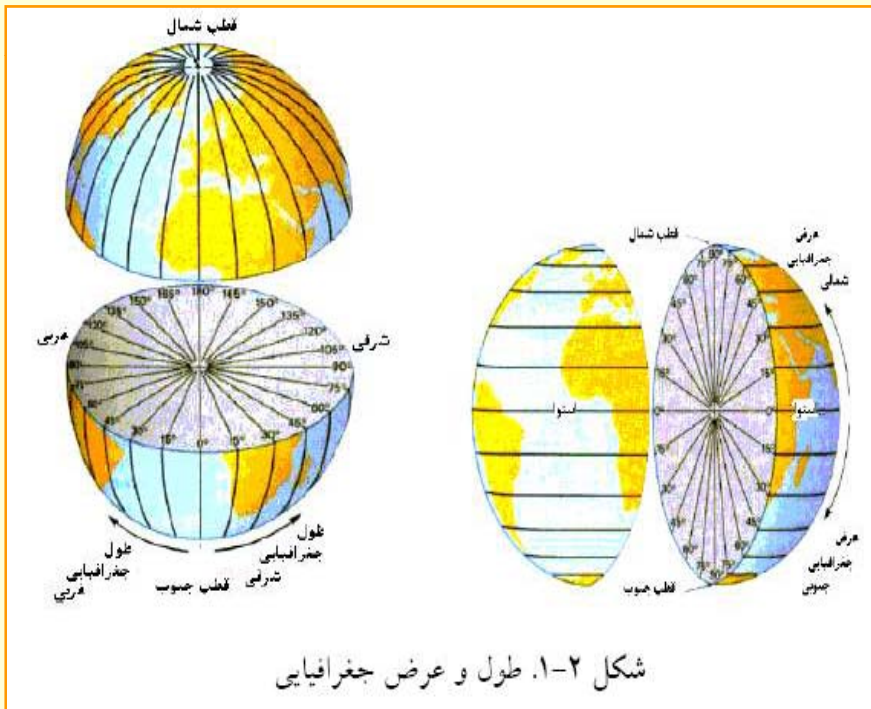
موقعیت جغرافیایی و طرق بیان آن

- موقعیت جغرافیایی بیانگر نقطه یا محل قرارگرفتن پدیده‌های جغرافیایی است.
- موقعیت جغرافیایی هر پدیده به چهار طریق بیان می شود؛
 - موقع مطلق یا ریاضی
 - موقع عمومی
 - موقع نسبی
 - موقع ویژه

موقع مطلق یا ریاضی

- بیانگر محل قرارگرفتن هر پدیده بر حسب طول و عرض جغرافیایی آن است.
- طول جغرافیایی هر نقطه بر روی کره زمین، فاصل زاویه ای آن نقطه تا نصف النهار مبداء (گرینویچ) است.

- عرض جغرافیای هر نقطه بر روی سطح کره زمین نیز فاصله زاویه ای آن نقطه تا دایره استوا است.
- طول و عرض جغرافیایی را به درجه، دقیقه و ثانیه محاسبه می کنند.
- موقع ریاضی هر پدیده بر روی سطح کره زمین محل تلاقی طول و عرض جغرافیایی آن است.

موقع عمومی، موقع نسبی و موقع ویژه

- موقع عمومی بیان محل قرار گرفتن هر پدیده با توجه به شرایط طبیعی پیرامون آن است. برای مثال یک شهر یا روستا ممکن است دارای موقعیت کوهستانی، موقعیت ساحلی، موقعیت کویری، موقعیت کوهپایه‌ای و نظایر آن باشد.
- موقع نسبی بیان محل قرار گرفتن هر پدیده نسبت به پدیده‌های دیگر است. در این مفهوم، فاصله و جهت واژه‌های کلیدی هستند.
- موقع ویژه بیان محل قرار گرفتن هر پدیده با توجه به شرایط خاص طبیعی، اقتصادی، مذهبی و نظایر آن است که یک پدیده را نسبت به پدیده‌های مشابه آن برجسته و مشخص می‌سازد و بعضاً وجودش بستگی به پایداری آن شرایط دارد.

مفهوم فضا

- برای تعریفی ساده از این مفهوم جغرافیایی، اگر بعد سومی را به گستره یا سطحی از زمین اضافه کنیم و سطحی را سه بعدی در نظر بگیریم، فضا معنی پیدا می کند.
- در معنی عمومی از فضای جغرافیایی یک نوع کاربری یا استفاده برای انسان قابل تصور است که با مرزهای طبیعی، قراردادی یا ساخته شده توسط او مشخص می شود.
- فضای جغرافیایی بازتابی از آگاهی های اساسی انسان از جهان، تجربیات او از زندگی و وابستگی های ارادی او با محیط خود می باشد،
- فضای جغرافیایی منحصر به فرد و برای فرهنگ خاص است که با تصمیمات انسانی؛ فردی یا جمعی، اختیاری یا اجباری، آگاهانه یا ناآگاهانه بطور مرتب تغییر می کند.

از نظر روانشناسان اجتماعی ترتیب فضاها

انسان با توجه به حس قلمروگرایی خود، ترتیب فضاها را در رابطه با دیگر هموعان در مراتب مشخص می‌کند. روانشناسان اجتماعی فضاها را براساس فاصله افراد جمعیت از هم در چهار منطقه عمل مشخص می‌کنند:

- فضای صمیمی و درونی (تا حدود نیم متر) برای عمل متقابل فیزیکی
- فضای شخصی (تا حدود 5/1 متر) برای گفتگوهای خصوصی و روابط متقابل دوستانه
- فضای اجتماعی (تا حدود 4 متر) برای اشتغالات رسمی و تماس‌های اجتماعی
- فضای عمومی (4 متر و بیشتر) برای فعالیت‌های عمومی برحسب عرف و قانون در جامعه.

مفهوم مکان

- این مفهوم به لحاظ ارزشهایی که همراه با خود دارد قابل شناسایی و دارای هویت است.
- هر موقعیت یا فضایی که اطلاعات معین و خاصی با خود داشته باشد و به لحاظ این اطلاعات هویت پیدا کند، به مکان تبدیل می شود.
- در تعیین هویت هر مکان، شناسایی اطلاعات موجود در آن در درجه اول اهمیت قرار دارد.
- هویت هر مکان از سه عامل مشخصه‌های طبیعی و نمود ظاهری آنها؛ فعالیت‌های مشاهده‌پذیر و کارکردها؛ و مفاهیم یا نمادها تشکیل می شود.
- هویت هر مکان ویژه همان مکان است. دو عامل اول تصویری عینی ایجاد می کنند. عامل سوم، معمولاً تصویری ذهنی از مکان بوجود می آورد که از پیشینه یا تاریخ آن مکان نشأت می گیرد.

فضا، مکان و زمان

- فضا و مکان در طول زمان تغییر هویت می دهند.
- شرح و تبیین پدیده ها در مکان و فضا در ارتباط با تحول آنها در طول زمان انجام می شود.
- تغییر در مشخصه های طبیعی نیاز به زمان زیاد دارد. با این وجود تغییر در برخی مظاهر طبیعی در سطح محلی در زمانی کوتاه انجام می شود.
- تغییر فعالیتها و کارکردها، مفاهیم یا نمادها در زمان کوتاهتری انجام می شود.
- تغییرات جمعیتی، سیاسی، فرهنگی و ... سبب تغییرات در فضا و مکان می شوند.
- این تغییرات نوع جغرافیا را متناسب با زمان برای مردمی که فضا و مکان را اشغال کرده اند، تعیین می کند.
- فضا، مکان و زمان چارچوبی را تشکیل می دهند که فعالیت های بشر و تغییراتی را که در سطح کره زمین انجام می دهد، محدود می کند.

مفهوم محیط

- اولین تعریف از این مفهوم به معنی پیرامون یا دور و بر هر شکل هندسی است.
- در جغرافیا پیرامون یا دور و بر محل زندگی انسان، محیط زیست حیوان یا محل رویش گیاه را محیط می گویند.
- پیرامون محل زندگی شامل عناصر طبیعی یا فیزیکی و همچنین اثرات پدیده‌های ایجاد شده توسط انسان است.
- تا اواسط قرن بیستم میلادی در معنی مفهوم محیط غالباً روی عناصر و پدیده‌های طبیعی تأکید می شد.
- با تسلط رویکردهای رفتاری و ساختارگرایی، تقسیمات جدیدی در عناصر پیرامون محل زندگی تعریف شد.
- مفاهیم محیط پدیداری، محیط شخصی، محیط زمینه‌ساز، محیط ادراکی و محیط کارکردی حاصل این تغییر نگرش‌ها است.

انواع محیط

- محیط پدیداری. شامل پدیده‌های طبیعی و همچنین جلوه‌های فعالیت انسانی است.
- محیط شخصی. شامل جغرافیای شخصی یا نقشه ذهنی افراد، نظام اعتقادی، نگرش‌ها، پایگاه‌های اجتماعی - اقتصادی است.
- محیط زمینه‌ساز. شامل؛ الف) مراحل چرخه زندگی ب) سطح زندگی با توجه به شاخص‌های پایگاه اقتصادی، محیط و شیوه زندگی طبقات اجتماعی است.
- محیط کارکردی. شامل کلیه نظام‌های بهره‌برداری اعم از کشاورزی، صنعتی و خدماتی مورد استفاده انسان‌های مستقر است.
- محیط ادراکی. تصویر ذهنی شخص از محیط پدیداری است که از صافی اطلاعات تجربی با آگاهی از محیط پدیداری می‌گذرد.

مفهوم روستا

- مفهومی عام برای پدیده‌هایی در محیط که اشکال اولیه سکونتگاهی را در خود دارند.
- واژه‌هایی همچون قصبه، قریه یا ده، دهکده، قلعه، کلاته، آبادی و مزرعه همه اجزایی از مفهوم کلی روستا هستند.
- از ریشه رستن و روئیدن به معنای رستنگاه مواد گیاهی مورد نیاز انسان، است.
- شامل ده به عنوان محل سکونت همراه با مزارع، باغها، پوشش گیاهی و طبیعت اطراف آن غالباً به عنوان محل فعالیت.
- از خصوصیات وجودی آن، وابستگی به زمین، بهره‌برداری از طبیعت و یا در رابطه با امکانات فضاهای طبیعی در قالب فعالیتهای زراعت، باغداری، دامداری، صیادی و صنایع دستی است.
- از مهمترین خصیصه‌های جامعه شناسی آن، یکدستی در نگرش‌ها، رفتارهای اجتماعی و اعتقادات، تفاوت‌های طبقاتی کم و وجود شبکه‌ای از تعاون در زندگی اقتصادی است.
- براساس قانون، واحد مبداء تقسیمات کشوری با حداقل تعداد 20 خانوار است.

مفهوم شهر

مفهومی جغرافیایی برای پدیده‌ای که آخرین شکل سکونتگاهی را به نمایش می‌گذارد. در جوامع مختلف معیارهایی زیر برای شناخت شهر به کار می‌رود:

- تعداد و تراکم جمعیت؛
- نوع فعالیت اقتصادی و اشتغال غالب در فعالیتهای خدماتی و صنعتی؛
- مشخصات شناخته شده شهری مانند خیابان‌بندی‌ها، ساختمان‌های عمومی و دولتی و...؛
- وجود شهرداری به عنوان حوزه اداره‌کننده سکونتگاه؛
- حوزه دولت محلی و انتصاب ماموران دولت مرکزی؛
- شهرگرایی به عنوان شیوه زندگی.

در سرشماری عمومی سال 1375 وجود شهرداری در هر سکونتگاه مشخص‌کننده آن به عنوان یک مکان شهری بوده است.

در سطح جهانی، هنگام تشخیص شهر، ملاک‌های جمعیتی برای شناخت شهر به کار می‌رود.

مفهوم شهرنشینی

- فرایند شهری شدن را شهرنشینی می گویند.
- شهرنشینی همراه با تمرکز جمعیت در شهرهای کوچک و بزرگ است.
در تحقیقات اجتماعی هنگام تفسیر شهرنشینی از سه مفهوم سخن به میان می آید:
- پدیده جمعیتی که بیانگر بزرگ شدن سکونتگاه‌ها و رشد مطلق و نسبی شهرهای کوچک و بزرگ در یک کشور است؛
- تغییر ساختاری در جامعه، متعاقب توسعه سرمایه‌داری صنعتی و غالب شدن فعالیتهای غیرکشاورزی است؛
- فرایند رفتاری است و مراکز شهری بعنوان مراکز دگرگونی اجتماعی شناخته می‌شوند و نگرش ساکنان، ارزشها و الگوهای رفتاری در محیط خاص شهر تغییر پیدا می‌کند.
نتیجه اینکه شهرنشینی فرایندی است که طی آن تغییراتی در سازمان اجتماعی سکونتگاه‌های انسانی بوجود می‌آید.
این فرایند دارای دو ویژگی دگرگونی در سبک زندگی مردم از روستایی به شهری (در کشورهای پیشرفته) و مهاجرت از حوزه‌های روستایی به شهری (در کشورهای در حال توسعه) است.

مفهوم شهرگرایی

- به شیوه‌های زندگی، ارزشها و نگرشهای مردم ساکن در یک مکان شهری اشاره دارد.
- تراکم جمعیت در حوزه‌های شهری، هر چه بیشتر به مطرح شدن فضاهای شخصی، اجتماعی و عمومی می‌انجامد و گروه‌های مردم جدایی‌گزینی را اختیار می‌کنند.
- با تغییراتی در ارزشها، رسوم اخلاقی، آداب و رسوم و رفتارهای جمعیتی همراه است.
- قراردادهای الزام‌آور اجتماعی، سهل‌گیری‌ها، بیگانگی، گمنامی، رفتارهای منحرفانه در مکان‌های شهری به عنوان ویژگی‌های شهرگرایی توسط جامعه‌شناسان مطرح می‌شود.

مفهوم روستاشهر

- به سه نوع پدیده در محیط با توجه به فرایند بوجود آمدن آنها اطلاق می شود:
- سکونتگاه روستایی که به علت تمرکز و تراکم جمعیت در آن، از نظر جمعیتی معیار شهر شدن را پیدا می کند، ولی هنوز اکثریت جمعیت، شاغل در فعالیتهای کشاورزی هستند. این نوع روستاشهرها معمولاً خودکفا هستند.
- نوع دیگر روستاشهر در نتیجه توسعه شهری و قرار گرفتن روستاهای نزدیک و پیرامونی شهر در محدوده خدمات شهری بوجود می آیند. در واقع این روستاها در شهر جذب می شوند. در این وضعیت این بخش از شهر هنوز خصوصیات روستایی را دارد .
- در سومین نوع، در بخشی مسکونی از شهر (اغلب در مرکز شهر یا پیرامون آن) که محل جذب و تجمع افراد مهاجر در شهر است، توجه به سنتهای روستایی و قومی، شکلی متفاوت با دیگر مناطق شهر را بوجود می آورد که به این بخش روستاشهر می گویند.

مفهوم مادرشهر

- شهری که به عنوان مرکز اداری، تجاری، مذهبی یا فرهنگی دارای نفوذ و برتری بر دیگر سکونتگاه‌ها است.
- می‌تواند شهر اصلی یک کشور (ولی نه لزوماً پایتخت یا مرکز سیاسی آن)، ایالت، استان یا منطقه باشد.
- بنابراین مادرشهر ملی، ایالتی، استانی و منطقه‌ای نام می‌گیرد.
- برای اشاره به هر شهر بزرگ بکار می‌برند.
- از نظر جمعیتی حداقل 300 هزار نفر (برای مادرشهرهای استانی) و حداقل یک میلیون نفر را برای مادرشهرهای منطقه‌ای و ملی تعیین می‌کنند.

مفهوم ابرشهر

- پدیده‌ای جغرافیایی حاصل از روند سریع شهرنشینی و شهرگرایی است.
- در نتیجه آن حومه‌ها و شهرک‌های یک مادرشهر با توجه به توسعه وسایل ارتباطی و افزایش سرعت وسایط نقلیه با حومه‌ها و شهرک‌های مادر شهرهای دیگر پیوند می‌خورد.
- از اتصال کریدوری یا دالانی آنها یک بافت زنجیره‌ای از مادرشهرها و شهرها به صورت وسیع‌ترین شکل شهری تشکیل می‌شود.
- توده‌های شهری که به این شکل بوجود می‌آید، در آغاز قرن بیست و یکم میلادی دهها میلیون نفر را در خود جای می‌دهند.

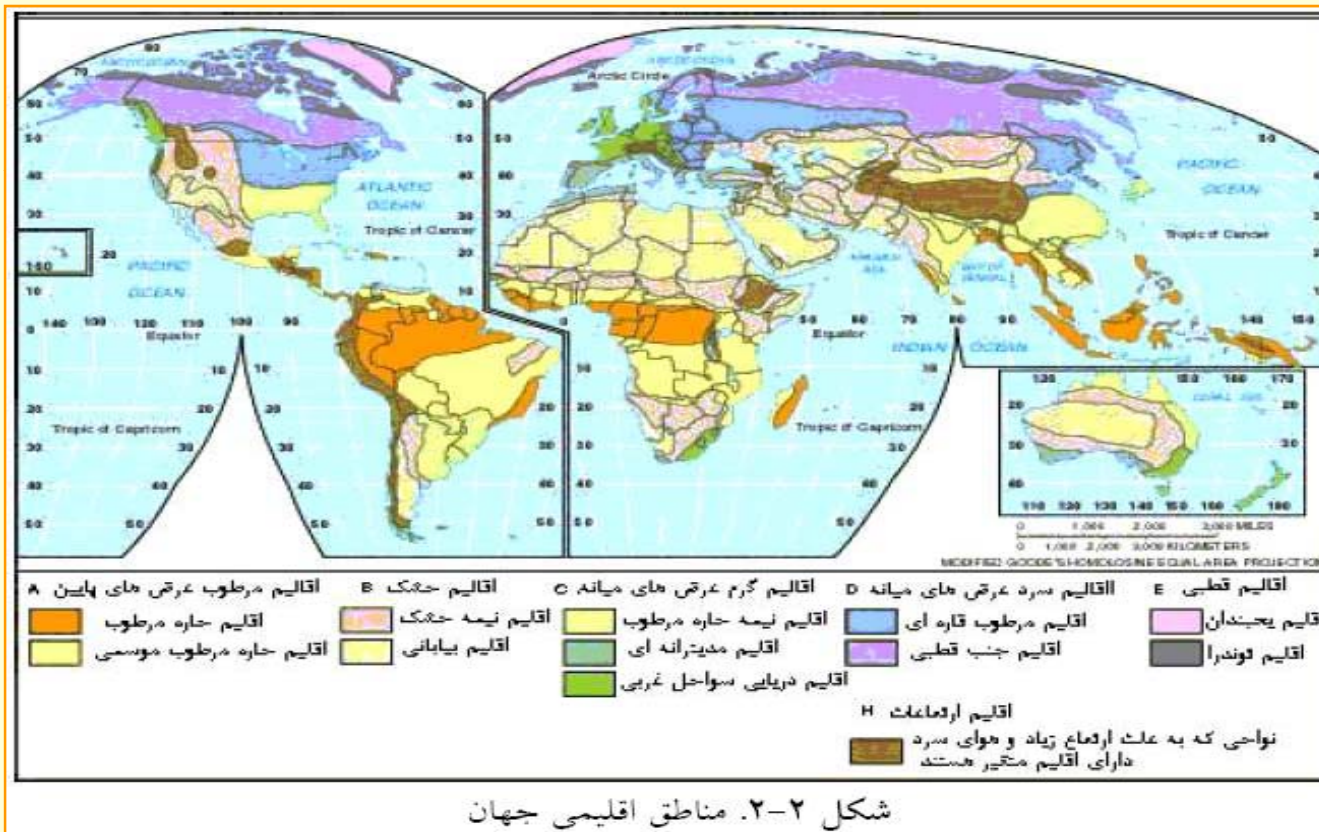
مفهوم منطقه

بخشی از فضای جغرافیایی که بواسطه یک خصیصه یا ویژگی جغرافیایی مشخص می‌شود و عموماً یک حالت کمربندی و مداری را در پیرامون خود دارد. هر منطقه در شاخه‌های مختلف جغرافیا دارای وسعت و کاربرد مختلفی به شرح زیر است:

- در تقسیمات بزرگ کره زمین و پهنه‌هایی در مقیاس وسیع که خصیصه‌های طبیعی مانند عوامل اقلیمی، پوشش گیاهی و انواع اصلی خاک مورد نظر است،
- در مورد شهرهای بزرگ، مادرشهرها و ابرشهرها برای تقسیم‌بندی شهر براساس تراکم جمعیت، ارتفاع ساختمان‌ها، نوع استفاده از زمین‌های شهر و نیز محدوده‌های اداری و خدمات شهری.
- در سطح یک کشور، به هنگام تقسیم آن به واحدهای عمرانی، برای تخصیص بودجه‌ها و تدوین برنامه‌های توسعه منطقه‌ای

مناطق اقلیمی

مفهوم ناحیه

- بخشی از فضای جغرافیایی که بواسطه وحدت و همگنی که در یک یا چند خصیصه طبیعی، انسانی و یا اقتصادی دارد، مشخص می‌شود.
- همگنی در کانون ناحیه در بالاترین درجه است و هرچه از کانون ناحیه دور و به مرز نواحی دیگر نزدیک شویم، از خصیصه‌های ناحیه‌ای کاسته می‌شود.
- وسعت یک ناحیه از محدوده‌های یک یا چند روستا در یک دهستان تا سطح یک قاره متغییر است.
- مشخصه‌های یک ناحیه، ضمن تأثیر گرفتن از مشخصه‌های منطقه‌ای که در آن قرار گرفته، در تعیین مرز ناحیه با دیگر نواحی در منطقه دارای اهمیت هستند و نام ناحیه را تعیین می‌کنند.

مفهوم حوضه طبیعی

- پهنه‌ای (فرو افتاده) از سطح (پوسته) کره زمین است که شیب آن به داخل و به یک مکان مرکزی یا قاعده آن باشد.
- مرزهای آن دارای بیشترین ارتفاع نسبت به مکان مرکزی است و خط تقسیم یک حوضه با حوضه‌های مجاور می‌باشد.
- شناخته‌شده‌ترین و اولین واحدهای تقسیم‌بندی نواحی جغرافیایی هستند.
- دارای خصوصیات هیدرولوژیکی و یک جریان اصلی رود همراه با شاخه‌های فرعی آن است.
- دیگر حوضه‌های طبیعی، حوضه‌های اقیانوسی و دریاچه‌ای و حوضه‌هایی هستند که در آنها ذخایر معدنی کشف می‌شوند.

مفهوم حوزه اجتماعی

- پهنه‌ای از سطح کره زمین که در اشغال گروه‌های انسانی با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یکسان است.
- سابقاً محدوده حوضه‌های طبیعی برای تعیین محدوده حوزه‌های اجتماعی بکار می‌رفت.
- در یک شهر شامل افراد و خانواده‌هایی است که از سطح زندگی، شیوه زندگی و زمینه‌های قومی، زبانی، نژادی و مذهبی یکسان برخوردارند.
- ساده‌ترین روش تعیین حوزه‌های اجتماعی، بررسی قسمت‌های سرشماری شده است، مشروط بر اینکه هر چه بیشتر با مرزهای فیزیکی و اجتماعی داخل شهرها نزدیک و منطبق شوند.
- ممکن است منحصر به یک محله یا متشکل از چند محله در شهر شود.

مفهوم محله

- بخشی مسکونی از فضای جغرافیایی یک سکونتگاه شهری یا روستایی که در آن خانه‌های مجاور هم با راه‌های اصلی، فضای باز، کانال‌ها، و نظایر آن محدوده شده و نمایشگر همگنی زیادی در درون خود است.
- کوچکتر از یک شهر و بزرگتر از چند بلوک سرشماری که در آن حدود 600 واحد مسکونی یا خانوار وجود دارد.
- در ذهن ساکنان آن دارای حصار است که در آن همان احساس خانه خود را دارند و با ورود به آن یک محیط آشنا را تصور می‌کنند.
- هر یک از محله‌ها دارای مغازه‌ها، مدرسه‌ها، مکان عبادت و امکانات عمومی است که مردم محله از آنها بهره مند می‌شوند

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل دوم

دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل سوم

دوره های تاریخی شهرنشینی و ایجاد شهرها

هدف مرحله ای

- آشنایی با چگونگی ایجاد پدیده‌ای به نام شهر و سکونتگاه‌های شهری
- آشنایی با تحولات شهرنشینی در دوره‌های مختلف تاریخی
- آشنایی با مشخصه‌های اجتماعی و ساختاری دوره‌های مختلف تاریخی شهرنشینی

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ شناسایی تاریخچه پیدایش حیات و انسان بر روی کره زمین
- ✓ توضیح چگونگی یکجانشین شدن انسان و پیدایش زندگی روستایی
- ✓ تبیین نواحی را که در آن نخستین شهرها ایجاد شده‌اند
- ✓ توضیح زمینه‌های فکری مربوط به منشاء پیدایش شهرها
- ✓ توضیح و مقایسه نظریه‌های تمدن آبی و اقتصادی در منشاء شهر
- ✓ تبیین نظریه‌های نظامی و مذهبی را در منشاء شهر و زندگی شهری
- ✓ توضیح و بازشناسی ساخت شهرهای اولیه و شهرهای نخستین در ایران
- ✓ تشریح گسترش شهرگرایی و ایجاد شهرهای باستانی در حوضه مدیترانه
- ✓ توضیح ایجاد شهرهای باستانی در ایران در دوره های تاریخی
- ✓ تبیین ساخت شهر در قرون وسطی
- ✓ تشریح ساخت شهر در قرون وسطی، دوره رنسانس و دوره انقلاب صنعتی
- ✓ توضیح شهرهای دوره انقلاب صنعتی و شهرنشینی در دوران استعمار
- ✓ تشریح ایجاد شهرهای فراصنعتی و جدید در دوران معاصر
- ✓ بیان مشخصه‌های شهرهای فراصنعتی و ابرشهرها

پیدایش حیات روی کره زمین

- زمین‌شناسان سن کره زمین را حدود $5/4$ میلیارد سال برآورد می‌کنند.
- در آغاز، به علت دمای بسیار زیاد سطح کره زمین، امکان پیدایش حیات وجود نداشته است.
- بعد از حدود 2 میلیارد سال، دمای سطح اقیانوس‌ها چند درجه‌ای از دمای جوش آب پائین‌تر آمد و اولین اشکال حیات به صورت اسیدهای آمینه و تک هسته‌ای، آلگها و باکتریها پیدا شدند.
- انسان شناسان پیدایش موجودات انسان‌نما بر روی کره خاک را به حدود چهار میلیون سال قبل مربوط می‌دانند،
- براساس فسیل‌های بدست آمده، پیدایش انسان هوشمند را می‌توان به حدود $5/2$ میلیون سال قبل نسبت داد.

تاریخ سکونت انسانهای اولیه

- انسانهای اولیه در یک جا زندگی نمی کرده اند. آنها به مواهب طبیعی در دسترس وابسته بودند.
- میوه چینی، شکار و ماهیگیری راههای گذران زندگی به شمار می آمدند.
- حیات انسانهای اولیه تا حدود 15 الی 10 هزار سال قبل ادامه داشت و عصر حجر قدیم (پالئولیتیک) نامیده می شود.
- اساس سکونتگاه انسانهای اولیه را زندگی بر روی درختان و غارنشینی تشکیل می داده است.

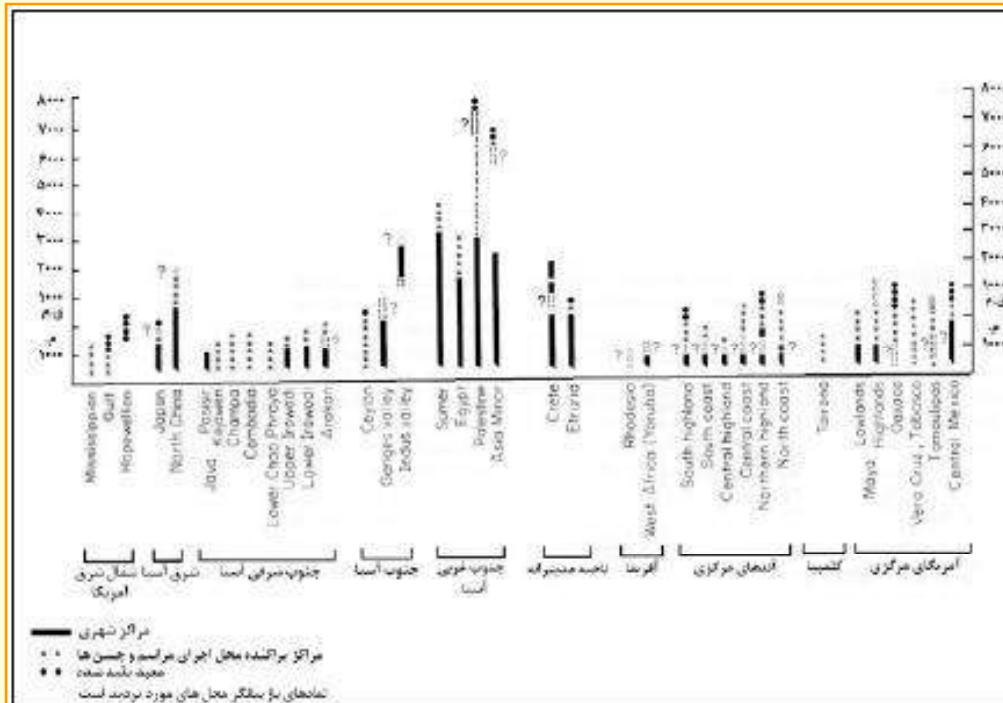

ایجاد سکونتگاه‌های روستایی

- انسان عصر حجر قدیم با روی آوردن به زندگی خانوادگی، گروهی و قبیله‌ای بتدریج سکونت در اقامتگاه‌های فصلی را انتخاب نمود.
- سنگواره‌های یک ساختمان کلبه مانند در **تانزانیا** (افریقا)، شاهی بر استفاده انسان از آن در حدود 8/1 میلیون سال قبل است.
- در حدود 15 تا 12 هزار سال قبل، در نواحی با آب‌وهوای مساعد و خاک حاصلخیز، پرورش گیاهان و تولید اولین محصولات کشاورزی و اهلی کردن حیوانات، انجام شد.
- این تحولات محیطی منابع ذخیره غذایی را برای ادامه حیات انسان فراهم ساخت و زمینه را برای ایجاد سکونتگاه‌های روستایی فراهم آورد.

نواحی پیدایش هسته‌های اولیه شهرنشینی

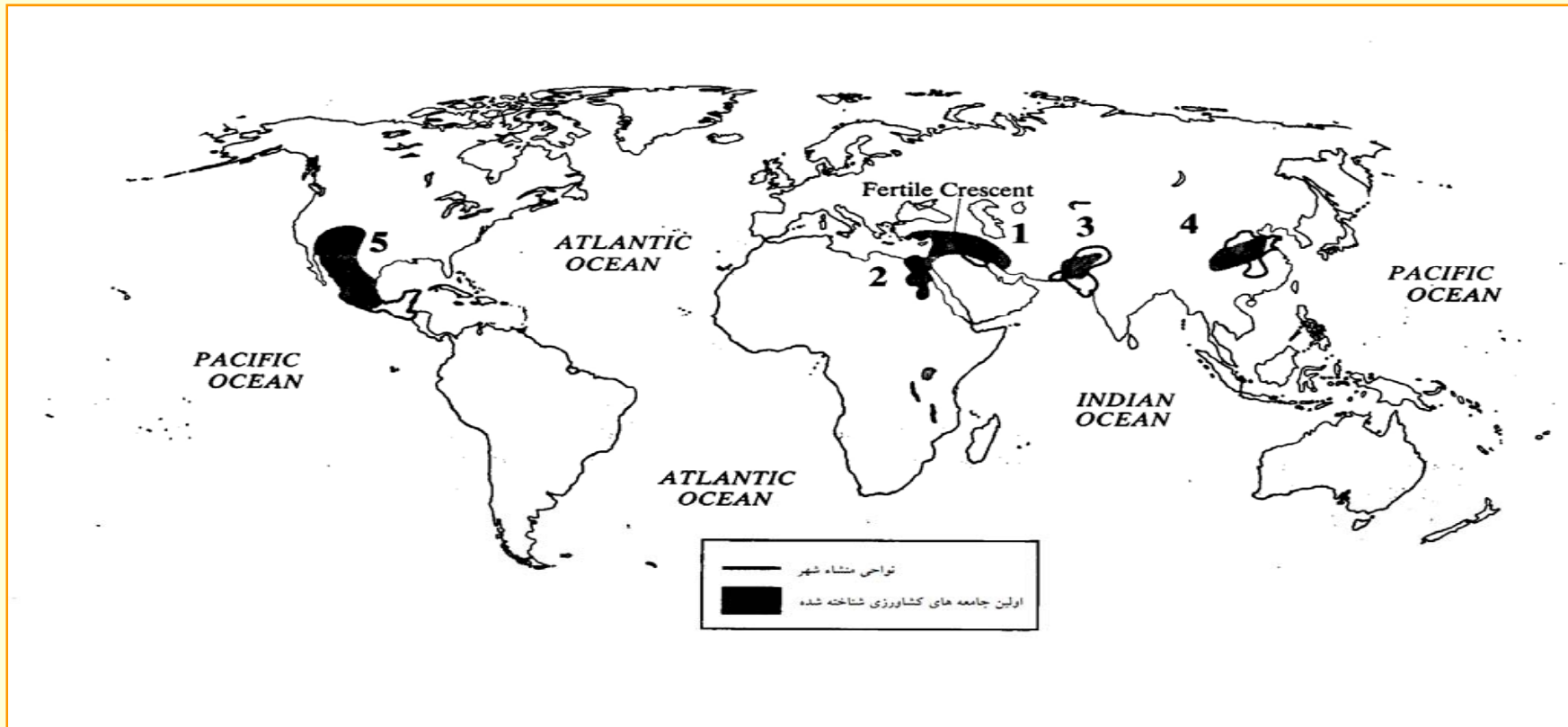

شکل ۱-۳. تاریخ نگاری نسبی منشاء های شهرنشینی و مراکز شهری (مأخذ: Carter, 1987, p. 11)

- جنوب غربی آسیا،
- آمریکای مرکزی،
- پرو،
- هند،
- چین.

نواحی منشاء نخستین شهرها

شهرهای اولیه و موقعیت آنها

- در حدود 3500 سال قبل، در جنوب غربی آسیا در ناحیه بین‌النهرین هسته‌های اولیه نخستین شهرها تشکیل شد.
- در این ناحیه شهرهای اولیه مانند، اریدو، کیش، اور، لاگاش و نیپور در مرکز مجموعه روستاها و زمین‌های کشاورزی قرار داشتند.
- در دره رود نیل، مصر، شهرهایی مانند ممفیس و تب بین هزاره سوم و چهارم قبل از میلاد بوجود آمدند.
- در دره رود سند، هند، شهرهای موهنجودارو و هاراپا حدود 2500 سال قبل از میلاد در حوزه‌های حاصلخیز شکل گرفتند.
- شهر کاتال هیوک در آناتولی، ترکیه، به گونه ای دیگر به سال 7560 قبل از میلاد بوجود آمد،

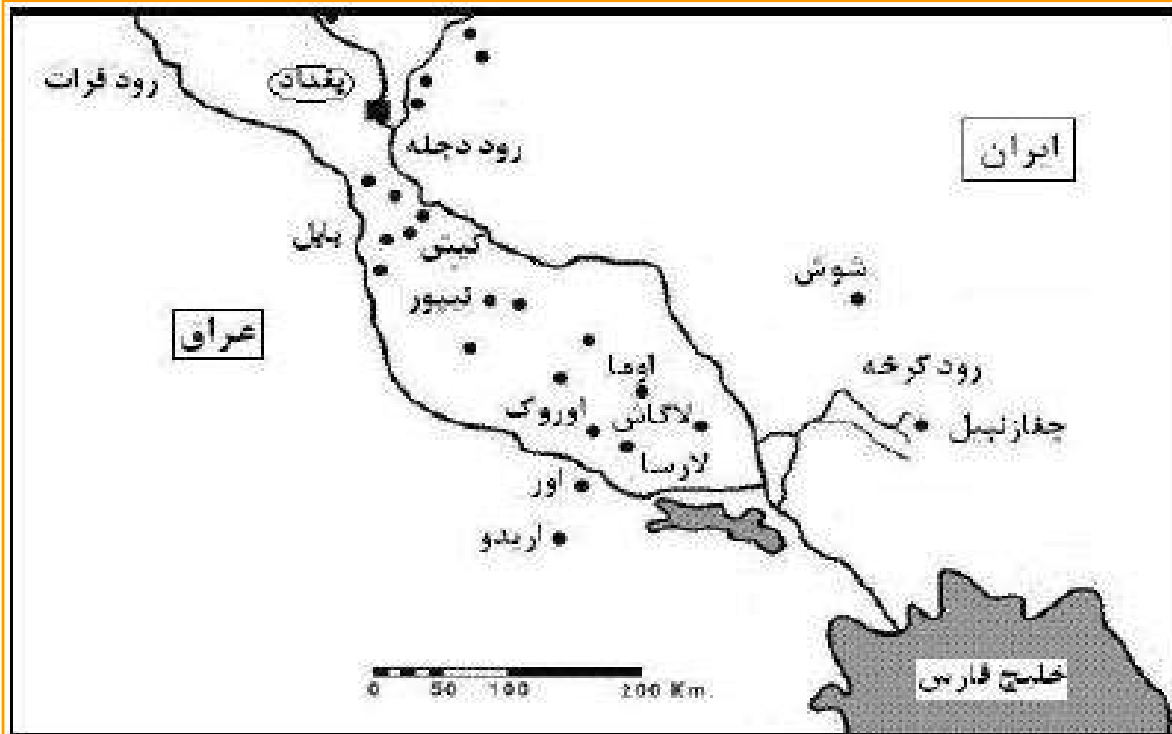
دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

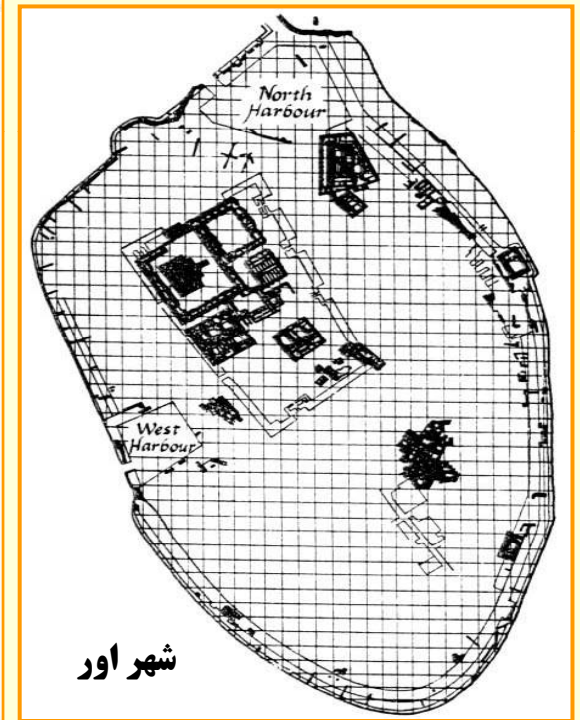
رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

شهرهای اولیه در ناحیه بین‌النهرین

نقشه ۱-۳. موقعیت مراکز شهری اولیه در ناحیه بین‌النهرین

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

پایگاه‌های تفکر در منشاء پیدایش شهرها

- جبرگرایی جغرافیایی،
- پخش‌گرایی،
- تکامل.

پایگاه تفکر جبر جغرافیایی

- تفسیر معتدل تر آن تحت عنوان رابطه انسان _ زمین است.
- متمدن ترین شکل سکونتگاه بشری محصول عوامل طبیعی ویژه است
- اراضی پست رودخانه‌ای خاور نزدیک محیط خاصی را ایجاد کرده که مازاد حاصل از کشت محصولات و پرورش حیوانات، بنیانهایی برای زندگی شهری فراهم آورده است.

پایگاه تفکر پخش گرایی

- از علم مردم‌شناسی و کرسی باستان‌شناسی در درون آن منشاء گرفته است.
- ارتباط نزدیکی با محیط‌گرایی دارد.
- خصلت‌هایی که بواسطه تسلط یک محیط خاص ایجاد شده‌اند، ابتدا به نواحی مجاور و سپس به مکان‌های دورتر دارای شرایط طبیعی متفاوت گسترش پیدا می‌کنند.
- مشابهت‌های فرهنگی در محیط‌های متفاوت باهم به این طریق تبیین می‌شود.
- شهر یک پدیده مستقل در محیط مشخص اراضی پست رودخانه‌ای خاورمیانه بوده، ولی متعاقباً به طرف شرق به سوی دره رود سند و به طرف غرب به سوی حوضه مدیترانه، جزیره کرت، و سپس در امتداد آن به یونان و روم گسترش یافته‌است.
- با تاسیس مهاجرنشین‌های یونانی و توسعه امپراطوری روم، زندگی شهری به درون اروپا آمد.

پایگاه تفکر تکامل سکونتگاه‌ها

- اشکال پیچیده، توسعه‌هایی از اشکال اولیه ساده هستند که در مراحل بعدی بوجود می‌آیند.
- مردم شناسان معاصر دوره‌های کاملاً تعریف‌شده را ارائه می‌کنند که در آنها تاریخ بشر از وحشی‌گری تا بربریت و سپس تمدن تفسیر می‌شود.
- این دوره‌ها با خود انواع سکونتگاه را داشتند.
- در مقطع دره یک رود بصورت یک مدل فضایی، در دورترین نقاط دره، ابتدا کمپ‌های موقت سپس دهکده‌ها و روستاها در دامنه‌های پائین‌تر و سرانجام در دلتای رود، شکل نهایی یعنی زندگی در شهری کوچک دیده می‌شود.
- زمان و فضا هر دو نمایشگر الگویی از همگرایی در شهر هستند، جاییکه در طول زمان تمدن در آن شروع می‌شود و تغییرات ساخت فضایی در آن نمود پیدا می‌کند.

زمینه های فکری مربوط به چگونگی پیدایش شهرها

- نظریه تمدن آبی (هیدرولیک) با بنیان های زیست محیطی؛
- نظریه اقتصادی یا گسترش شهر پیرامون بازارها؛
- نظریه نظامی یا گسترش شهر پیرامون نقاط قوی دفاعی؛
- نظریه مذهبی یا گسترش شهر پیرامون زیارتگاه ها.

نظریه تمدن آبی (هیدرولیک)؛ مفهوم مازاد تولید

- تمدن فقط در مناطق دارای اقلیم مساعد و خاک حاصلخیز ظاهر شده.
- تولید مازاد به انسان امکان می‌دهد آنچه را برای رفاه و پیشرفت لازم دارد از طریق دادوستد بدست آورد.
- این شرایط باید در نواحی وسیع فراهم باشد تا بتواند جمعیتی زیاد را در بر گیرد. و آنها کم کم به تخصص‌های شغلی و توسعه اجتماعی روی آوردند.
- تخصصی شدن مشاغل ناشی از پرداخت بخشی از درآمد تولید مازاد است و افراد متخصص زندگی و سکونت با کیفیت شهری را اختیار می‌کنند.
- پیشرفت در کشاورزی و بوجود آمدن مازاد تولید، تا حد زیادی نتیجه آبیاری یا تغییر شیوه کشت از دیم یا بارانی به آبی بوده است.
- نظام آبیاری بوجود آورنده الگویی از نظام کنترل دیوان‌سالاری اداری پیچیده است، و یک نظام اداری از مشخصه‌های یک شهر است.

نظریه اقتصادی؛ شهر بعنوان مکان بازار

- شهر محصول تجارت راه دور است (تفسیر تجاری)
- شهر مرکز ایجاد شده در یک ناحیه جغرافیایی است تا فرآیندهای مبادله (مازاد تولید) را در داخل آن تنظیم و مرکزیت بخشد. (تفسیر مازاد تولید)
- در خط تصویری هیروگلیف نماد شهر، علامت بعلاوه یا ضربدر در داخل یک دایره بوده است. علامت بعلاوه نشان دهنده محل تلاقی راهها در مکان بازار است،
- شکل گیری بسیاری از شهرهای قرون وسطی در اروپا در قلمروی تجاری آنها جستجو شده و تمدن انسانی را زاده غریزه تجاری بشر می داند.
- حدود 9000 سال قبل از میلاد، تجارت محلی با گروههای شکارچی باعث پیدایش شهرهایی مانند کاتالهیوک در آناتولی ترکیه شده است.

نظریه نظامی؛ شهر به عنوان یک محل دفاعی محکم

- عنصر دایره در خط تصویری هیروگلیف نماد دیوار یا استحکامات دفاعی خارجی بوده.
- منشاء شهرها بخاطر نیاز مردم به جمع شدن در کنار هم برای حفاظت خود بوده.
- تجمع در داخل یک قلعه نظامی، تغییرات بعدی با مشخصه زندگی شهری را به همراه دارد و شهرها ظاهر می‌شوند.
- در شهر کاتال‌هیوک نیاز برای دفاع دلیل اصلی برای ساخت واحدهای مسکونی در کنار هم به صورت حلقه‌ای و بدون راه ورودی است
- کارائی این طرح دفاعی مشخص است و در طول 800 سال موجودیت شهر، هیچ شاهد یا مدرکی برای غارت و چپاول آن وجود ندارد.
- در بیشتر شهرهای اولیه استحکامات دفاعی دیده می‌شود و برخی سکونتگاه‌ها از ابتدا نقاط قوی دفاعی بودند

نظریه مذهبی: شهر بعنوان عبادتگاه

- این نظریه مبتنی بر نگرش ابن خلدون، است.
- فرهنگ شهری مشخصه جوامع شهرنشین بعد از ظهور اسلام است.
- برای گذر از فرهنگ کوچ نشینی به شهری، منطق جدید بوسیله مذهب (اسلام) فراهم آمد.
- عوامل مذهبی در به هم پیوستن گروه‌های مختلف اجتماعی و پیدایش شهرها بسیار موثر بوده‌اند.
- در بسیاری از شهرهای اولیه کاهنان با آیین‌های مذهبی اعمال زیانبخش طبیعی را دور می‌کردند.
- ساخت معبد در مکان‌های پرجمعیت، باعث ایجاد تأسیسات و کارکرد شهری است.
- همراهی معابد با شهرهای اولیه را در نقش ساختمان‌های مذهبی در طرح‌های شهری می‌بینیم.

ساخت شهرهای اولیه؛ دولت‌شهرهای سومری

- واحدهای کوچک سیاسی نسبتاً مستقل و خودگردان بودند
- مذهب و زبان مشترک داشتند
- از نظر اقتصادی به یکدیگر وابسته بودند.
- نمونه این شهرها، دولت شهرهای اور، لاگاش، نیپور، اریدو و کیش، بودند.
- هر واحد شهری در این دوره شامل شهر و اراضی حومه آن و گاهی چند شهر کوچک، روستا و آبادی می‌شد.
- مرکز هر واحد شهری، خود شهر بود و بخش‌های مختلف آن را بندر، کانال، معابد، واحدهای مسکونی، کارگاه‌ها، مغازه‌ها و مراعات اطراف تشکیل می‌داد.
- با پیشرفت اقتصادی دولت شهرهای سومری، تقسیم کار صورت گرفت و طبقه متوسط شهری پدید آمد.

نظام سیاسی دولت شهرهای سومری

- نظام سیاسی دولت شهرهای سومری را مردم سالاری بدوی گفته‌اند
- نظام سیاسی بر سه دستگاه مجمع عمومی شهر؛ شورای معتمدین و حاکم شهر استوار بود.
- در شهرهای اولیه معابد و قصرها از ساختمان های اصلی شهر به شمار می آمد.
- معابد هم نفوذ بیشتری داشتند و هم از ساختمان های معتبر شهری محسوب می شدند.
- مردم نه تنها بر اساس شغل قشربندی می شدند، بلکه از نظر سازمان طبقاتی نیز هر فرد به طبقه معین تعلق داشت.
- کاهنان و جنگجویان در راس هرم اجتماعی قرار داشتند، بازرگانان و صاحبان صنایع دستی در سطح بعدی و سرانجام در آخرین سطح روستائیان، خدمتکاران، دریانوردان و بردگان آزاد قرار می گرفتند.

عوامل توسعه و کاهش اعتبار شهرهای اولیه

- ساخت اجتماعی
- تکنولوژی
- آتش سوزی
- شیوع بیماریها
- هجوم قبایل
- هجوم دشمنان
- بلایای طبیعی

شهرهای نخستین در ایران

- کهن‌ترین آثار خانه سازی در ایران به حدود 10 هزار سال پیش باز می‌گردد. این خانه‌ها از سنگ ساخته می‌شدند.
- شهرنشینی در ایران از نظر پیدایش، دارای پیشینه مشترکی با شهرهای باستانی دیگر ملت‌ها است.
- ساخت برخی شهرها به زمان‌های پیشین و دوران‌های افسانه‌ای بر می‌گردد و به پادشاهان نسبت داده می‌شود.
- بررسی‌های تپه سیلک در نزدیکی کاشان وجود شهری بسیار قدیمی و باستانی را مربوط به هزاره پنجم قبل از میلاد در آن محل به اثبات رسانده است.
- شهر شوش در جلگه خوزستان مربوط به هزاره سوم قبل از میلاد، مرکز تمدن ایلامی (عیلامی) و در همسایگی تمدن بین‌النهرین (بابل و آشور) است.

ساخت شهرهای نخستین در ایران

- شهرهای باستانی ایران بیشتر از دو بخش تشکیل می‌شده‌اند؛ یک بخش شامل جایگاه اقامت فرمانروایان و بخش دیگر جایگاه زندگی افراد عادی و بازارها و پیشه‌ها.
- بخش نخست معمولاً بر روی بلندی‌ها ساخته می‌شده و بدور آن دیوار کشیده و انواع ابزار دفاعی بدور آن فراهم می‌آمده است. در برخی موارد خندق‌هایی نیز دور شهر احداث می‌گردید.
- از مشخصه‌های شهرهای ایلامی ساخت زیگورات در آنها است که نمادی از ستایش و پرستش کوه‌ها و به شکل کوه و تپه ساخته می‌شدند.
- مردمی که از سرزمین خاور می‌آمدند در دشت‌ها زندگی می‌کردند زیگورات‌های بزرگ را به جای کوه‌های مقدس خود می‌ساختند و آن را تپه مقدس می‌نامیدند.
- معنی زیگورت گلدسته بالا رونده است

زیگورات؛ مشخصه شهرهای عیلامی

تصویر ۱-۳. زیگورات چغازنبیل

- از مشخصه‌های شهرهای ایلامی ساخت زیگورات در آنها است
- زیگورات نمادی از ستایش و پرستش کوه‌ها و به شکل کوه یا تپه است.
- مردمی که از سرزمین خاور می‌آمدند زیگورات‌های بزرگ را به جای کوه‌های مقدس خود در دشتها می‌ساختند و آن را تپه مقدس می‌نامیدند.
- زیگورت به معنی گلدسته بالا رونده است

شهرهای باستانی ایجاد شده در حوضه مدیترانه

- ایجاد سکونتگاه‌های شهری ابتدا در قالب واژه پلیس معنی پیدا کرده که در تمدن یونان شکل گرفته است..
- سازمانی موزائیک مانند از اجتماعات روستایی، سازمان مشخص سکونتگاهی را تشکیل می‌داده است. برخی از اینها اجتماعات سرزمینی بزرگتر را تشکیل دادند که پلیس نامیده می‌شد.
- ترجمه مرسوم پلیس دولتشهر است
- سرزمین تحت اشغال این اجتماعات بزرگ (پلیس) آتیکا نامیده می‌شد.
- آتیکا شامل آتن، پیراوس و روستاهای متعدد می‌شد. همه جمعیت ساکن آتیکا شهروند خوانده می‌شدند.
- در پلیس امکان ایجاد یک شهر مرکزی وجود داشته است
- شهر بر پایه مذهب یا دفاع و تجارت و مدیریت ساخته می‌شد.

مولفه های ساختار شهرهای یونانی

- آکروپولیس
- معابد
- آگورا، شامل:

بازار

میدان مسابقه یا پلازا

ساختار و کارکرد شهرهای یونانی

نیروهای عامل اجتماع جمعیت در یونان باستان در مؤلفه های ساختار کالبدی شهر نمایان هستند.

- آکروپولیس (شهر بلند) مستحکمترین محل شهر واقع بر روی تپه ای دفاعی در دشت و دارای استحکامات دفاعی و محل سکونت شاه بود.
- معبد، نماد مذهبی شهر، اوج هنر معماری یونان و در آکروپولیس قرار داشت.
- بدین ترتیب در آکروپولیس دو عنصر مذهب و حکومت و کنترل نظامی در یک جا جمع می شد.
- آگورا، محل بازار و میدان مسابقه و بازی یا پلازا، ولی مهمتر از آن محل اجتماع مردم و هدایت امور عمومی شهر بود.
- قربانگاهها و معابد در اطراف آگورا ساخته می شدند، لیکن، با معابد موجود در آکروپولیس از نظر تقدس و احترام برابری نمی کردند.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

موقعیت آکروپولیس در شهر آتن

تصویر ۲-۳. نمایی از آکروپولیس در شهر آتن

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

ساختار شهرهای رومی

- در اواخر هزاره اول قبل از میلاد و قرون اولیه میلادی، شهرهای رومی متأثر از طرح شهرهای یونانی ساخت ویژه‌ای را به نمایش می‌گذارند.
- شهرهای رومی در آغاز به صورت اردوگاه‌های نظامی بودند، و تقریباً همه با یک برنامه‌ریزی شهری منسجم و علمی اداره می‌شدند.
- پیرامون شهرهای رومی دروازه و برج و باروها، در مرکز شهرها میدان‌های عمومی و ساختمان‌های شهرداری، استادیوم ورزشی، سالن‌های اجتماعات و در میدان‌های عمومی شهر نیز بازارها فعالیت داشتند.
- امتیاز بزرگ شهرهای رومی وجود گرمابه‌های عمومی یا ترما است که با ساختمان‌های بسیار زیبا و لوکس ایجاد می‌شوند.
- از دیگر مشخصه‌ها توجه به زیر ساخت‌های شهری مانند طرح منظم تأمین آب شرب شهر، شبکه فاضلاب، سنگفرش خیابان‌ها و تأمین مایحتاج غذایی جمعیت شهر بود.
- در شهرهای رومی محله‌هایی ویژه برای اقامت گروه‌های کم درآمد شهری در نظر گرفته شده بود که با حداکثر جمعیت همراه بوده است.

شهرنشینی و ایجاد شهرها در ایران باستان

- شهرنشینی و ایجاد شهرها در ایران باستان به تبع سلسله‌های حکومتی در دوره‌های تاریخی بعد از تمدن ایلامی و آشوری در هزاره اول قبل از میلاد و قرن‌های اولیه میلادی و به ترتیب زیر است:

دوره مادها

دوره هخامنشیان

دوره سلوکیان

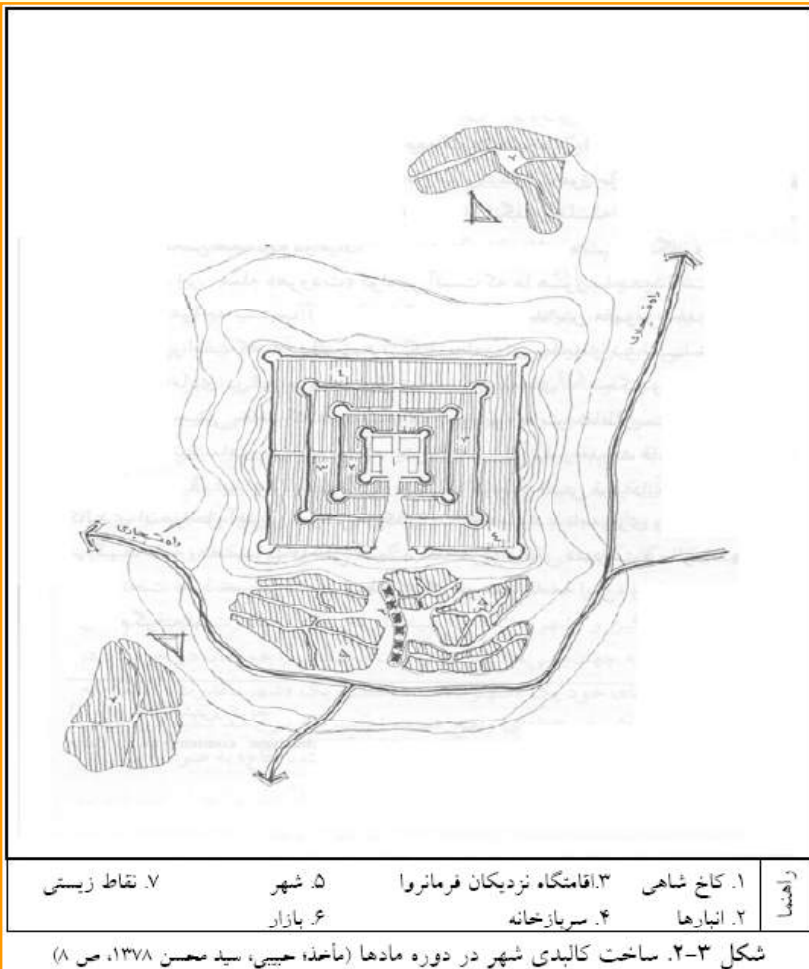
دوره اشکانیان

دوره ساسانی

ساخت شهر در دوره مادها

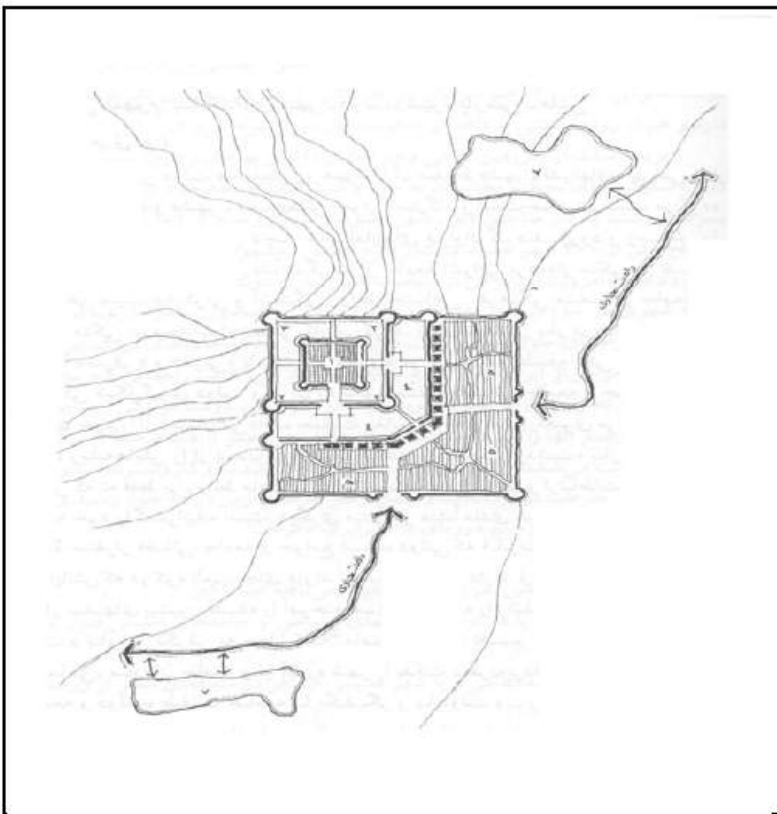
- اولین دولت تاریخی در ایران، مادها بودند.
- در دوران مادها، شهرها بر روی تپه‌ها و نقاط بلند طبیعی و گاه تپه‌های مصنوعی ساخته می‌شدند.
- شهرها برج و باروی مستحکم داشته و کاخ و بناهای مسکونی شاه، نزدیکان او و حاکمان محلی در آنها قرار داشتند.
- فضاهای مسکونی عوام و دیگر طبقات اجتماعی در اطراف دژ حکومتی قرار می‌گرفت
- مهمترین شهر دوران مادها شهر هگمتانه به معنی محل اجتماعی (همدان امروزی) بود.

ساخت شهر در دوره هخامنشیان

- حدود سال 560 قبل از میلاد با روی کار آمدن هخامنشیان، شهرهای پاسارگاد و تخت جمشید ساخته می شوند
- سازمان فضایی کشور در این دوره منطقه‌ای و دارای سلسله‌مراتبی متشکل از چهاربخش خانه، ده، طایفه و کشور است.
- در این سازمان جوامع دودمانی متشکل از سازمان‌های روستایی و ایلی بوده و شهر پارسی در ورای این سازمان اصلی قرارداد.
- شهر هخامنشی برای اولین بار بازار را در درون شهر قرار می دهد.
- شهر هخامنشی با طرح و برنامه در مکانی سوق‌الجیشی ساخته شده و به مسائل زیست محیطی نیز توجه می شده است.
- طرح شهر از قبل توسط موبدان تقدیس شده و به شکل مربع بوده است.

شماره ۱: کاخ شاهی ۲: سربازخانه ۳: انبار و خزانه ۴: اقامتگاه نزدیکان فرمانروا ۵: شهر ۶: بازار ۷: دیه

شکل ۳-۳. ساخت کالبدی شهر در دوره هخامنشی (مأخذ: حبیبی، سید محسن ۱۳۷۸، ص ۱۵)

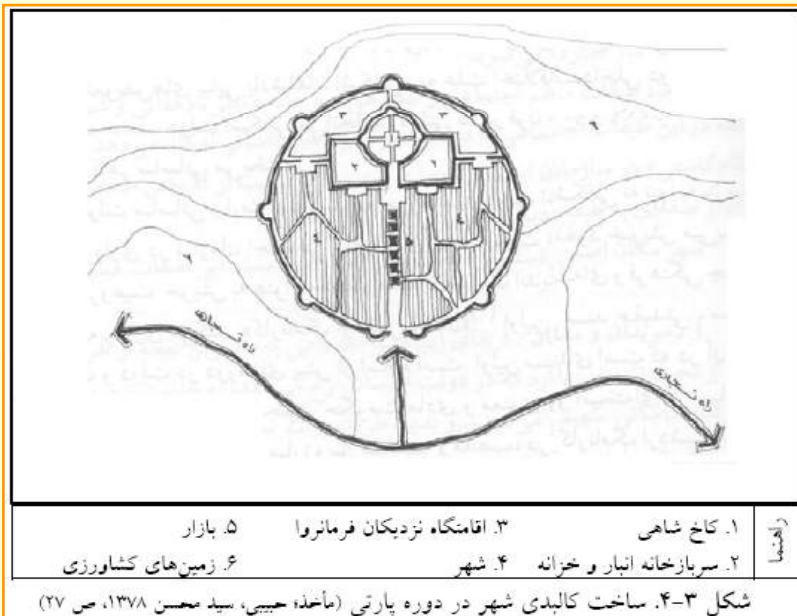

ساخت شهر در دوره سلوکیان

- حدود سال 312 قبل از میلاد، سلوکیان به عنوان جانشینان اسکندر مقدونی در ایران روی کار آمدند.
- در این دوره شهرها با طرحی به شکل شطرنجی (مانند شهر پرس پلیس) ساخته می شدند که برگرفته از نظریه‌ها و نقشه‌های یونانی موسوم به هیپودام بودند.
- نقشه‌های هیپودام دارای دو خیابان اصلی بود که یکدیگر را قطع می کردند و معابر اندازه‌های یکسانی داشتند و کوچه‌ها و خیابان‌های فرعی موازی با خیابان اصلی و یا عمود بر آنها بودند و بخش‌هایی هم به صورت مربع برای منازل مسکونی در نظر گرفته می شد.
- از جمله شهرهای معروف سلوکی، سلوکیه، لائودیکیه (نهایند امروزی) انطاکیه بودند

ساخت شهرها در دوره اشکانیان

- در دوره اشکانیان (پارتیان) شهرهایی با طرح و بافت دایره‌ای ساخته شدند.
- چهار شهر عمده این دوره مرو، تیسفون، هترا (الحضر) و شهر شیز (تخت سلیمان کنونی) بودند
- در مرکز شهرها، ارگ و کاخ سلطنتی قرار داشت
- بعد از ارگ، اقامتگاه نزدیکان فرمانروا، صاحب منصبان و مأموران دولتی، مغان و روحانیون بود.
- در محلات شهری پیشه‌وران و خرده مالکان اقامت داشتند.

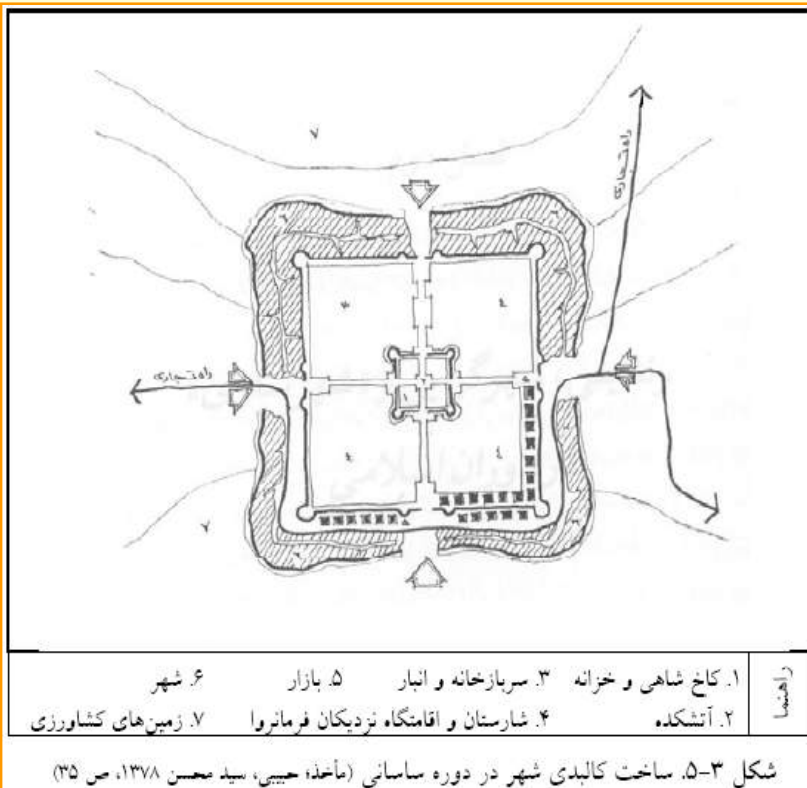

ساخت اجتماعی شهر در دوره ساسانیان

- در حدود سال 224 تا 652 میلادی، دولت ساسانی متکی به دین ملی و تمدنی ایرانی روی کار آمد.
- در این دوره پیدایش مالکیت زمین‌داری بزرگ و تکامل روابط نوین فئودالی موجب جدایی طبقات اجتماعی شد
- جایگزین شدن فئودالیزم سبب بوجود آمدن شهرهایی شد که به شهرهای شاهی موسوم بودند.
- از جمله شهرهای جدید در این دوره گندی شاپور و بیشابور بودند
- مذهب و پیشه از جمله عواملی مشخص کننده محلات از نظر طبقاتی و اجتماعی به شمار می‌آمد.
- ترتیب طبقات اجتماعی دوره ساسانیان شامل مذهبیون و موبدان، سپاهیان و جنگ‌آوران، دبیران و ورزشکاران و دهقانان بودند.

ساخت کالبدی شهرهای ساسانی

- شهر در دوره ساسانیان دارای حصار با چهار دروازه به چهار سوی عالم بود.
- هسته مرکزی اکثر شهرها به صورت قلعه‌ای بود که ارگ و کهندژ نامیده می‌شد و با دیوارهای بلند خود بر مرتفع‌ترین بخش شهر شکل می‌گرفت
- کاخ شاهان و نزدیکان ایشان، بخش‌های نظامی و آداری سیاسی شهر و نیز معبد در کهندژ جای داشت.
- بخش دیگر شهر، شارستان یا شهرستان مکان بازارها، محلات شهری بود.
- بخش سوم شهر، ربض بود که پائین‌ترین اقلشار اجتماعی در آن ساکن بودند.

ساخت شهر در قرون وسطی

- دوره‌ای از تاریخ تمدن و زندگی شهری که در فاصله انقراض تمدن روم در قرن پنجم تا قرن پانزدهم میلادی قرون وسطی نامیده می‌شود
- دوره قرون وسطی در اروپا در تمام هزار سال مدت آن به عنوان عصر ظلمت و تاریکی نامیده می‌شود،
- این مقطع زمانی در سرزمین‌های شرقی و ایران زمین دوره شکوفایی و توسعه تمدن اسلامی و بوجود آمدن شهرهای اسلامی است.

شهرنشینی و شهر اروپایی در قرون وسطی

شهرنشینی در قرون وسطی در اروپا دو مقطع مشخص دارد؛

- مقطع اول از قرن پنجم تا اواخر قرن دهم میلادی که در پی سقوط امپراطوری روم است. شهرهای واقع در قلمروی امپراطوری به تدریج راه زوال پیمودند و ساکنان آن برای تأمین روزی خود به کشتزارها و نواحی روستایی روی می آوردند، شهر به ایفای نقش حاشیه‌ای می پرداخت و دیگر به عنوان مرکز اداری عمل نمی کرد و از اهمیت آن به عنوان مرکز بازرگانی و تولیدی کاسته می شد.
- شروع مقطع دوم در پایان قرن دهم میلادی است که اروپا به سوی تجدید حیات اقتصادی گام برداشت و از قرن یازدهم به بعد گرایش به شهر بار دیگر آغاز شد و شهرها به آرامی توسعه یافتند. بیشتر این شهرها کوچک و بعضاً شهرهای باستانی نبودند، بلکه شهرهایی با هویت تازه اجتماعی بوجود می آمد.

ساخت شهر اروپایی در قرون وسطی

در ساخت شهرهای قرون وسطی در اروپا، دیوار شهر، قلعه‌های نظامی، کلیسا، بازار و فلسفه خاص زندگی مردم از عوامل مؤثر در شکل‌گیری شهر به شمار می‌آمدند.

- دیوارهای ضخیم، برج‌های دیده‌بانی و خندق‌ها برای دفاع ضروری بودند.
- کلیسا هسته شهر بود و شهرها به نسبت اعتبار کلیسا هویت می‌یافتند.
- مرکزیت شهر برای دادوستد بنیاد شهر را بر توسعه کسب و کار و دادوستد استوار می‌نمود و بازار اهمیت حیاتی پیدا می‌کرد.
- در بین سالهای 1348 تا 1350 شیوع مرض طاعون موجب از بین بردن یک چهارم جمعیت اروپا و تقریباً بیش از یک سوم جمعیت بیشتر شهرهای آن شد.
- عده‌ای این بلا را ناشی از خشم خداوند دانسته و به مذهب رو می‌آوردند. و عده‌ای دیگر به فلسفه خاص 'زندگی کن، بنوش و شادکام باش که فردا ممکن است بمیری' معتقد شدند.

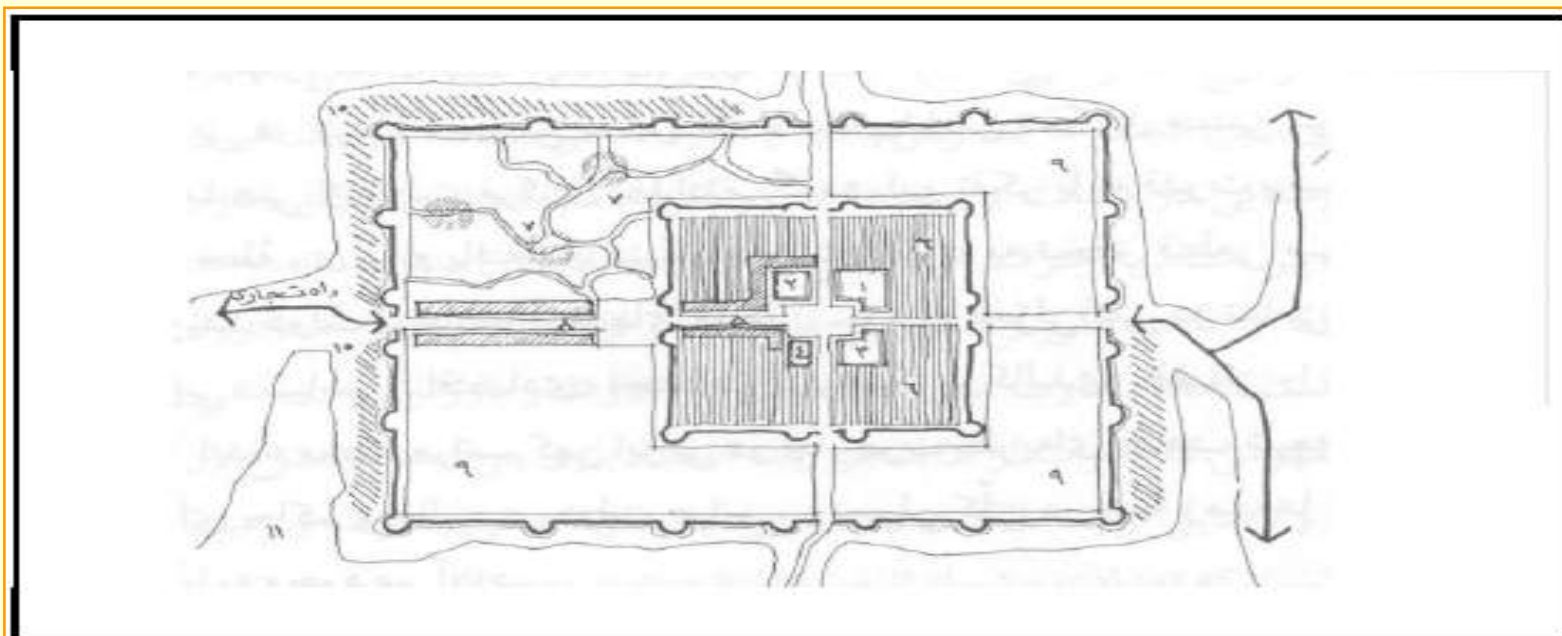

شهرنشینی و شکل یابی شهرهای اسلامی

- شهرنشینی و شکل یابی شهرهای اسلامی متأثر از اصول و قوانینی است که بعد از سال 622 میلادی در آئین اسلام مطرح و شروع شد.
- اسلام هرگز نظام طبقاتی، نژادگرایی و قوم گرایی را نپذیرفته و برادری و برابری را ترویج می کند.
- مدینه (یثرب سابق) اولین شهری است که با جهان بینی اسلامی بنیان گذاری می شود و دولت اسلامی در آن تولد می یابد.
- اجزاء شهر اسلامی در ابتدا شامل مسجد جامع، بازار، محله، گذرها، دروازه و بارو بوده است.
- با گسترش فتوحات مسلمانان و فتح شهرهای سرزمین های خارج از شبه جزیره عربستان، ساخت این شهرها نیز دچار تغییراتی می شد. مسلمانان غالباً به قسمت های قدیمی شهرها دست نمی زدند. در خارج شهر از جمله بخش ربض در شهرهای ساسانی اردو زده و بتدریج ربض را می ساختند.

ساخت کالبدی شهر های اسلامی

۱. کوشک	۴. مدرسه	۷. گذر- مرکز محله	۱۰. بازار
۲. مسجد جامع	۵. بازار شارستان	۸. بازار ریض	۱۱. زمین های کشاورزی
۳. دیوان	۶. شارستان	۹. شهر اصلی - ریض	

شکل ۳-۶ ساخت کالبدی شهر در اوایل دوره اسلامی (مأخذ: حبیبی، سید محسن ۱۳۷۸، ص ۶۷)

انواع شهرهای اسلامی

- بطور کلی شهرهای اسلامی به سه دسته تقسیم می‌شوند؛
- بعضی مانند شهرهای حیدرآباد، بغداد با طرح و برنامه‌ریزی قبلی به صورت سکونتگاه شهری در آمدند،
- برخی مانند دمشق و قسطنطنیه با تأثیرپذیری از معتقدات اسلامی ساخت و بافت تکمیلی پیدا می‌کردند
- و سرانجام برخی مانند بصره در آغاز به صورت اردوگاه بودند و بعد به صورت هسته اصلی شهر در می‌آمدند.

عناصر تشکیل دهنده ساخت شهرهای اسلامی

عناصر تشکیل دهنده ساخت شهرهای اسلامی عبارت از:

- ارگ دولتی با امکانات دفاعی کامل،
- بخش حاکم‌نشین با حصارهای دولتی،
- بخش مرکزی شامل مساجد بزرگ، مدارس مذهبی و بازار مرکزی
وجه مشخصه اصلی شهر در دوره اسلامی مسجد جامع است.

در دوران اولیه دولت اسلامی و قبل از تشکیل حکومت‌های محلی، سکونتگاهی به مقام شهر می‌رسید که صاحب مسجد جامع باشد.

نخستین مکانی که به هنگام فتح یک شهر ساخته می‌شد و یا معبد، آتشکده و یا کلیسایی بدان منظور تغییر شکل می‌یافت، مسجد جامع بود.

با برپا شدن مسجد جامع، کانون زیستی پیرامون آن، شهر تلقی می‌گردید. اگر قبل از این شهر وجود می‌داشت نقش آن تقویت می‌شد.

اطلاق عنوان شهر به معنی تسلط دولت اسلامی بر منطقه‌ای است که به آن شهر وابسته می‌شد

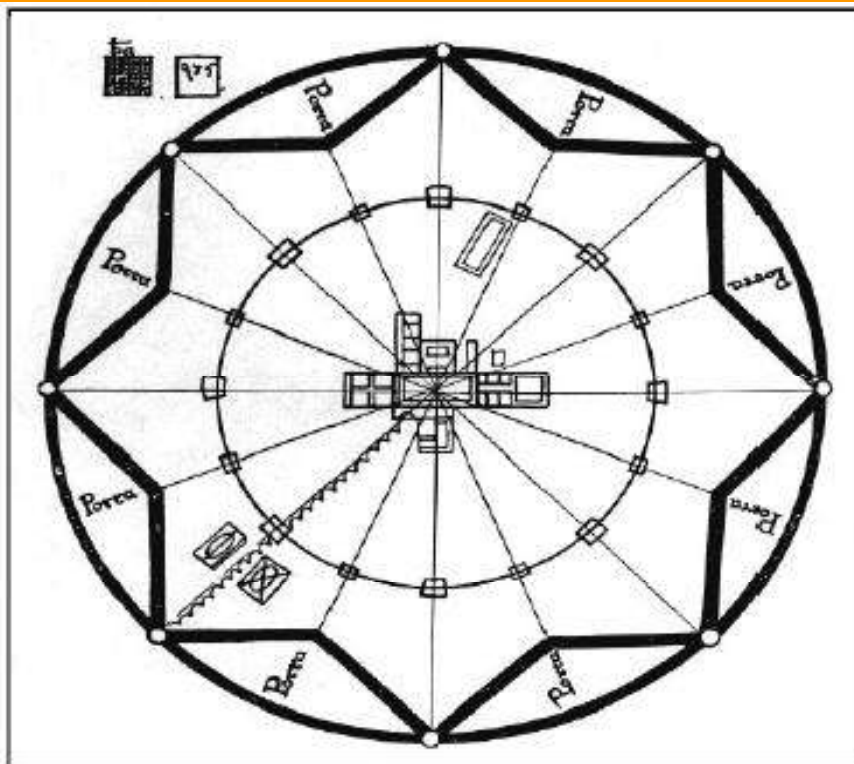

شهرنشینی و ساخت شهر در دوره رنسانس

- قرن پانزدهم در اروپا بویژه اروپای غربی دوره تجدید حیات یا نوزایش علم (رنسانس) نامیده می شود.
- شهر در این دوره به عنوان ملک اشرافی با قصرهای بزرگ حاکمان و خاندانها است.
- این ساختمانها نماد شهر فعال، زنده و پر تحرک محسوب می شدند.
- طرح کثیرالاضلاعی شهرها سبب می شد همه خیابانهای اصلی شهر به قصرها ختم شوند.
- ساخت و شکل شهر در این دوره تحت تأثیر سه گروه معماران، نظریه پردازان شهری و مهندسان نظامی است.

طرح یک آرمان شهر در دوره رنسانس

شکل ۳-۲. طرح شهر آرمانی (Sforzinda)، سال ۱۴۶۴م. (مأخذ: Carter, 1987, p.116)

عوامل موثر بر ساخت شهر در دوره رنسانس

- معماران در مکان‌گزینی شهرها سلامتی انسان را عامل اصلی دانسته و به شرایط اقلیمی، منبع آب شهر، منابع غذایی مطلوب و حمل و نقل شهری توجه داشتند.
- نظریه پردازان شهری شهر را پاسخگو به ابعاد گوناگون زندگی انسان، با کارکرد مشخص همراه با زیبایی‌ها و شوق زندگی تعریف می‌کردند. براین اساس آرمان شهرها با جمعیت محدود، به صورت کثیرالاضلاع یا چندگوش، با استحکامات ستاره‌ای شکل مطرح می‌شدند.
- مهندسان نظامی به سبب بهره‌برداری از سلاح‌های آتشین، توپخانه و ایجاد استحکامات جدید مورفولوژی یا شکل شهرها را دگرگون می‌ساختند.

شهرنشینی و وضعیت شهر در دوره صنعتی

- انقلاب صنعتی سرآغاز دوره جدیدی در پیدایش شهر به شمار می آید.
- اولین شهرهای صنعتی در انگلستان ایجاد شد.
- شهرها در اطراف مراکز تولید نیرو و مواد اولیه ایجاد می شدند.
- وجه مشخصه شهرها، کارخانه‌های بزرگ، واحدهای مسکونی کارگران، ایستگاه‌های راه‌آهن و دود، دودکش کارخانه‌ها و رودخانه‌های آلوده بود
- صنایع جدید باعث مهاجرت به این شهرها و انقلاب شهری جدید شد.
- علی رغم توسعه شهرهای صنعتی، خدمات و زیرساخت‌های شهری تغییر چندانی نکرد و شرایط زندگی برای بیشتر مردم نامناسب بود.
- پیامدهای صنعتی شدن، پیدایش وسیع‌ترین و کثیف‌ترین مناطق آلوده‌نشینی، سقوط ارزش‌های اخلاقی، اجتماعی و خانوادگی، افزایش کجروی‌های اجتماعی و دوقطبی شدن شهرها بود

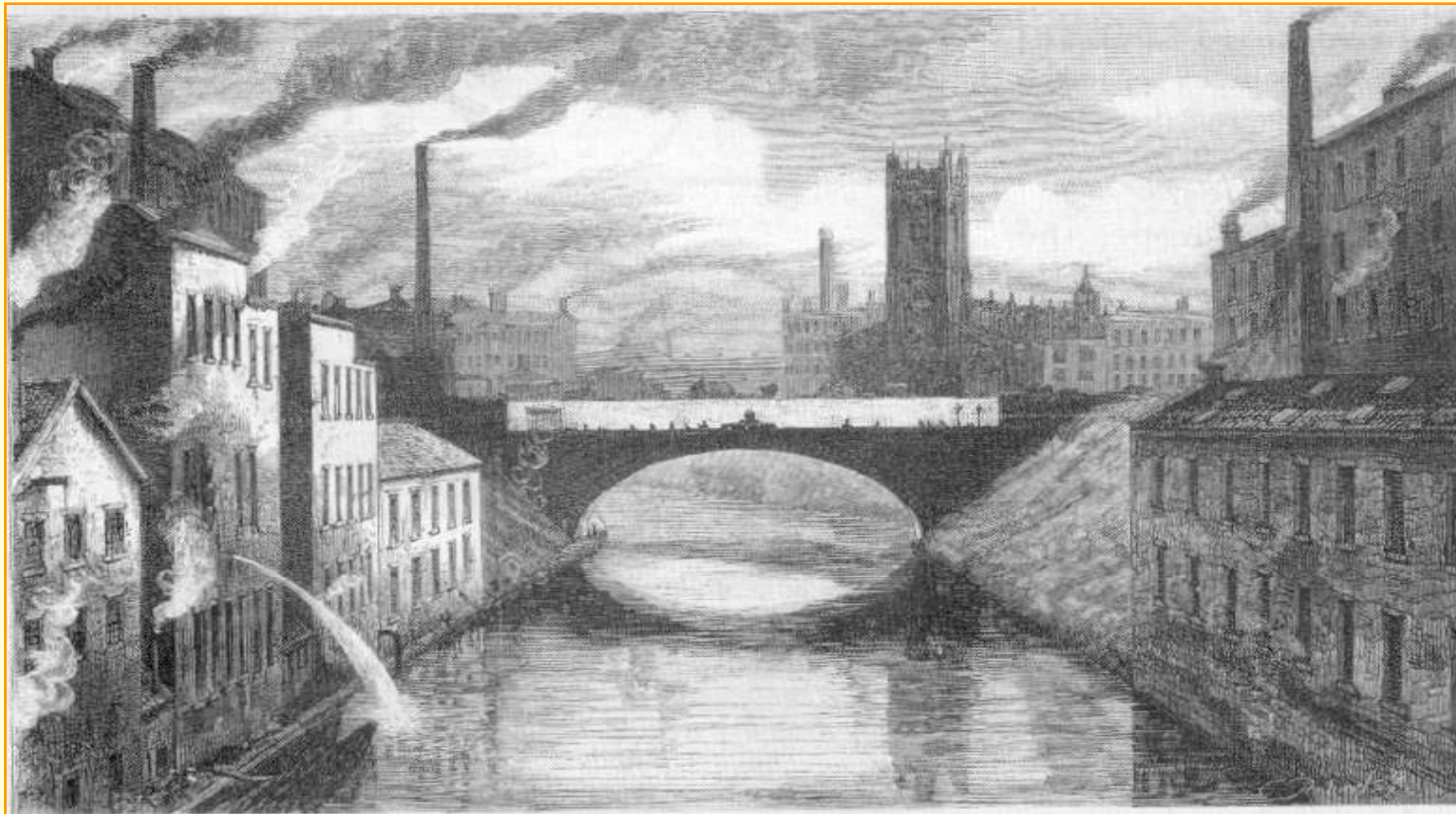
دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

وضعیت شهر در دوره صنعتی (شهر منچستر در دهه 1840)

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

شهر و شهرنشینی در دوران استعمار اروپائیان

- از قرن شانزدهم تا دهه 1950 میلادی کشورهای اروپایی با نفوذ در قاره‌های آمریکا، آفریقا، آسیا و اقیانوسیه، ضمن استعمار و استثمار آنها، بر ساخت شهرها و توسعه شهرنشینی تأثیر گذاشتند.
- ایجاد و توسعه شهرهای بندری و شهرهایی که در هر مستعمره پایتخت اداری و سیاسی و حفظ و قوام بهره‌کشی استعماری بود، یادگار آن دوره هستند.
- طرح و سبک معماری این شهرها، اروپایی و شبیه شهرهای کشور اروپایی بود که هر مستعمره را تحت کنترل و اداره داشت..
- مرکز شهر برای اقامت و استفاده اروپائیان اختصاص می‌یافت و بتدریج بومی‌ها از بخش مرکزی به بیرون شهر منتقل می‌شدند. در این حالت شهر استعمارزده دارای دوگانگی خاص بود. یک بخش شهر اروپایی‌نشین و بخش دیگر ویژه بومیان بود.
- بخش اروپایی از یک طرح منظم شهری، برخوردار بود و بخش بومی دارای بافت قدیمی، بی‌بهره از امکانات جدید و متحمل شرایط طاقت‌فرسا بود.
- در این شهرها معمولاً سه گروه اجتماعی ممتاز و استعمارگران، آموزش‌دیده بومی و غیرماهر شهری. قابل تشخیص هستند

دوران معاصر؛ شهرهای فراصنعتی و جدید

- نیمه دوم قرن بیستم و در آغاز قرن بیستم و یکم میلادی، با ظهور ابرشهرها، دوران معاصر در شهرنشینی بعد از دوره صنعتی و انقلاب صنعتی قابل شناسایی و تمایز است.
- ابرشهرها در متن فرایندهای اقتصادی مورد بحث قرار می گیرند.
- قطبی شدن توسعه ملی در مناطق کانونی (مراکز) توسعه‌های منطقه‌ای همراه با تغییر مرزها و ظهور دالان‌های رشد بین‌المللی، رشته تغییراتی هستند که پدیده شهرهای فراصنعتی و ابرشهرها در متن آنها ظاهر می شوند.
- نیروهایی که در این دوره از شهرنشینی باعث این تغییرات بوده و قابل شناسایی هستند عبارتند از: جهانی شدن، انقلاب در مبادلات و تبادلها و تغییرات ساختاری.

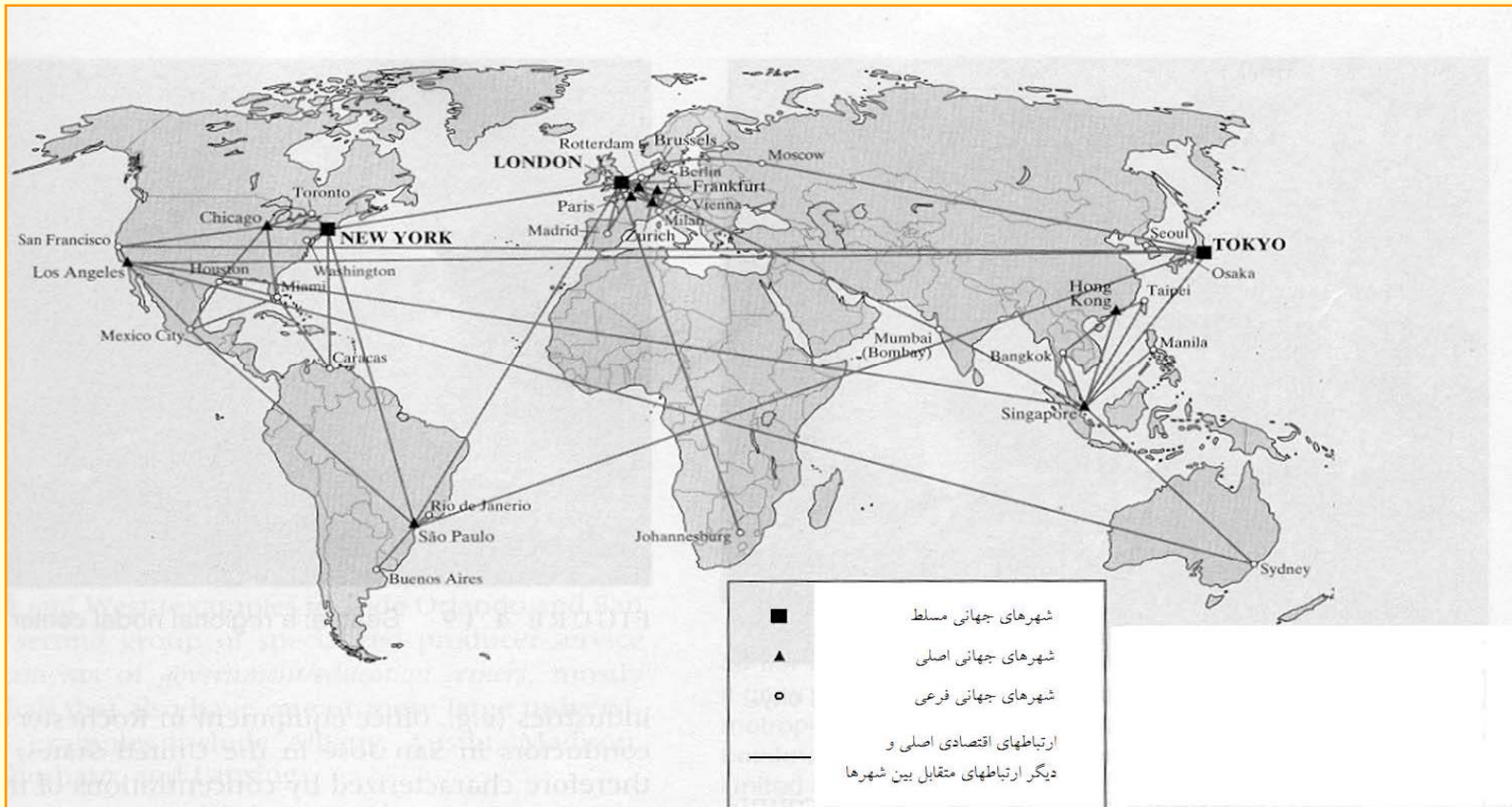

مشخصه های شهرهای فراصنعتی و جدید

- در شهرهای جهانی مراکز تجارت جهانی، مجتمع‌های ارتباطات راه دور، دانشکده‌های بین‌المللی و فروشگاه‌های معتبر وجود دارد که با هم دیگر رقابت می‌کنند.
- تغییرات در مبادلات و تعامل‌ها به شکل الکترونیکی است.
- روابط چهره به چهره حذف می‌شود.
- شهرها جهان کوچکی از جهان پر وسعت ما هستند که فن‌آوری‌های جدید در همه زوایای شهری تحت گذاشته است.
- تراکم فعالیت‌های اجتماعی _ اقتصادی کاهش یافته و خانواده‌ها بیرون از شهر زندگی می‌کنند.
- حومه‌های ثروتمند نشین از نظر فیزیکی و اجتماعی فاصله بسیاری از مادرشهر در فضایی با چشم‌انداز زیبای طبیعی ایجاد می‌شوند.
- شیوه زندگی جهان وطنی می‌شود.
- در بطن شهرهای جدید هنوز منطقه روستاشهر دیده می‌شود

شبکه شهرهای جهانی

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

رشته: کتابداری

پایان فصل سوم

دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل چهارم

ساخت شهرها در دوران معاصر

هدف مرحله ای

- آشنایی با ساخت شهرها در دوره فراصنعتی (دوران معاصر)
- آشنایی با مفهوم ساخت شهر و رویکردهای مطالعه آن
- آشنایی با شرایط و عوامل موثر در شکل گیری ساخت داخلی شهرها
- آشنایی با نظریه های مختلف در باره ساخت شهر
- آشنایی با الگوها یا مدل های گوناگون ساخت شهری

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ تعریف مفهوم ساخت شهر
- ✓ تشریح مفهوم اکولوژی شهری و موضوعات مطرح در اکولوژی انسانی
- ✓ توضیح عوامل موثر بر ثبات و ناپایداری نظام اکولوژی شهرها
- ✓ تشریح مفهوم رقابت و جابجایی و مراحل اکولوژیکی در گسترش و رشد شهرها
- ✓ تبیین عوامل و تفکرات مؤثر بر مکتب اکولوژی
- ✓ تشریح رویکردهای بررسی الگوهای مختلف کاربری اراضی در ساخت شهرها
- ✓ تشریح و نقد نظریه ساخت شهر به صورت دواير متحدالمرکز
- ✓ توضیح نظریه های ساخت قطاعی و ساخت چند هسته‌ای شهر
- ✓ تبیین تاثیر اقتصاد زمین در ساخت شهر
- ✓ توضیح تاثیر نظام‌های فعالیت در ساخت شهر و کاربری اراضی شهری
- ✓ توضیح مفهوم شهرهای جدید و نظریه‌های مربوط به ساخت شهرهای جدید
- ✓ تعریف توسعه پایدار شهری و توضیح مفاهیم مطرح در آن.

مفهوم ساخت شهر

- چگونگی ایجاد و ترتیب قرارگیری بخش‌ها و منطقه‌های شهر و چگونگی توسعه آنها
- چگونگی استفاده از اراضی شهر برای اجزاء و عناصر کالبدی شهر
- در مکتب اکولوژی شهری با رویکرد های ساختاری و رفتاری:
 - بررسی بخش‌های تجاری، صنعتی، مسکونی،
 - مشخص کردن حوزه‌های اجتماعی و محلات طبقات مرفه نشین، طبقات متوسط و طبقات فقیر جامعه، حومه‌های شهری
 - چگونگی جمعیت‌یابی حوزه‌های اجتماعی و محلات

مفهوم اکولوژی شهری

- اکولوژی واژه‌ای مرکب، به معنی دانش مسکن و محل زیست است.
- این علم روابط گیاهان و جانوران را با همدیگر و با محیط زیست غیر زنده مطالعه می‌کند.
- با استفاده جامعه‌شناسان از مفاهیم اکولوژی، اکولوژی انسانی بوجود آمد
- در اکولوژی انسانی هر گونه محیط زیست انسانی در رابطه با شکل زندگی گروه‌های انسانی مطالعه می‌شود
- اکولوژی شهری در زمینه الگوهای توسعه شهری و محل انتخابی گروه‌های انسانی در شهرها، مطالعه می‌کند.
- جغرافیدانان در قالب این مفهوم، شرایط طبیعی، خصیصه‌های اقتصادی، اجتماعی، مذهبی، قومی و نظام حکومتی را در رابطه با ساخت شهرها، مطالعه می‌کنند.

عوامل پایداری نظام اکولوژی شهری

- جمعیت. شامل افزایش یا کاهش جمعیت گروه‌های انسانی و رقابت و سبقت‌جویی آنها در اشغال فضای زندگی در شهرها.
- محیط طبیعی. شامل شرایط آب‌وهوایی، منابع طبیعی، حیات گیاهی و جانوری، ناهمواری‌ها و بلایای طبیعی.
- فن‌آوری. فکر خلاق انسان در سازگاری با طبیعت و یا تغییر آن.
- سازمان نظام. شامل همه سازمانها و وابستگی‌های اجتماعی - اقتصادی گروه‌های انسانی درون شهرها.
- عوامل اجتماعی - روانی. شامل اولویت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و اعتقادات انسان.

مفهوم رقابت و جابجایی

- وقتی دو یا چند گونه به یک منبع محیطی واحد نیاز داشته باشند، در شرایط محیطی کاملاً پایدار، گونه‌ای که توان رقابت بیشتر دارد گونه یا گونه‌های دیگر را حذف و یا مجبور به جابجایی می‌کند و محیط را در انحصار خود می‌گیرد.
- از نظر اکولوژیست‌های شهری دو عامل و یا دو انسان نمی‌توانند در یک زمان نقطه معینی را اشغال کنند.
- توزیع ساختمان‌های شهری، پراکندگی جمعیت، تنوع بافت و نوع کاربری شهرها، نتیجه عامل رقابت گروه‌ها، طبقات جامعه و یا حرفه‌های شهری است.
- عامل جابجایی و تحرک، چه از نظر زمانی و چه از نظر مکانی، اساس هر مطالعه اکولوژیکی از شهرها است.

مراحل اکولوژیکی گسترش شهرها

گسترش و رشد سریع شهرها، بویژه در کشورهای در حال توسعه، با توجه به عامل رقابت و جابجایی طی هفت مرحله می شود :

- مرحله تراکم
- مرحله تمرکز و استقرار.
- مرحله عدم تمرکز یا کاهش تراکم.
- مرحله جدایی‌گزینی.
- مرحله هجوم.
- مرحله جایگزینی و توالی.
- جریان عادی.

عوامل و تفکرات مؤثر بر مکتب اکولوژی شهری

- دیدگاه داروینیسیم اجتماعی. گروه‌های اجتماعی در شهر برای فضاییابی، مانند گونه‌های گیاهی و حیوانی عمل می‌کنند.
- اقتصاد نئوکلاسیک، علم اقتصاد براساس تنها اصل مسلم “انسان در جستجوی تمتع بیشتر با کوشش کمتر است” پایه‌گذاری می‌شود.
- عامل فرهنگ. عامل فرهنگ اساس مطالعات اکولوژیک و تنها عامل مؤثر در تفاوت‌یابی ویژگی میان گروه‌های اجتماعی است.

رویکردهای مطالعه کاربری اراضی و الگوهای ساخت شهر

- رویکرد اکولوژیکی،
- رویکرد اقتصادی،
- رویکرد نظامهای فعالیت.

اکولوژی انسانی و کاربری اراضی شهری

- از سال 1920 میلادی، جامعه‌شناسان به نحوه اشغال زمین و ساخت سکونتگاه‌های شهری نظری ویژه داشته‌اند.
- در این مکتب با بکارگیری روش تحقیق در علم اکولوژی، ساختار اکولوژیکی شهر شیکاگو مطالعه شده و در زمینه الگوهای توسعه شهری نظریه‌های تازه‌ای ارائه می‌شود.
- در جامعه سرمایه‌داری، دستیابی به شرایط بهتر و ارتقاء اجتماعی بواسطه پویایی بازرگانی و صنعتی و سودآوری در بخش خدمات، نتیجه‌اش جابجایی مکانی انسان‌ها در محدوده جغرافیایی شهر و در نهایت تغییر طبقه اجتماعی و جایگزینی در فضای جغرافیایی است.

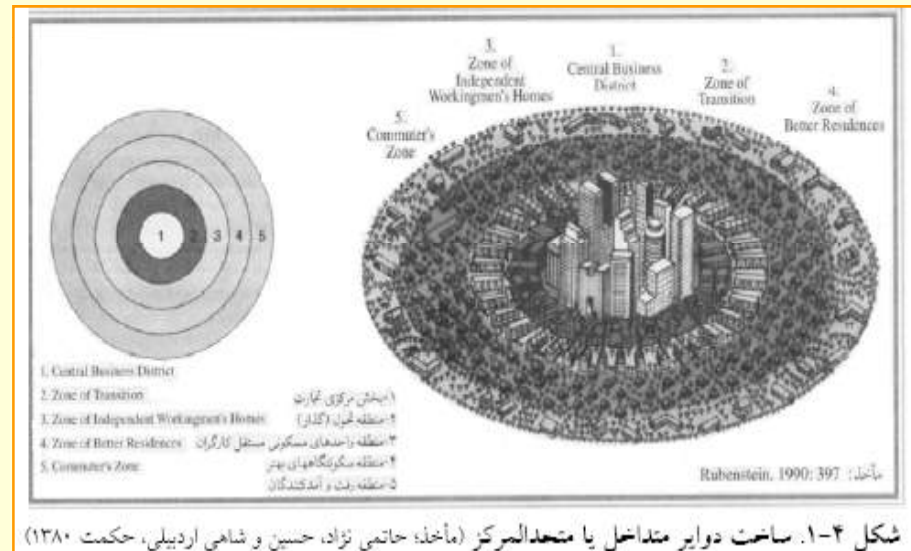
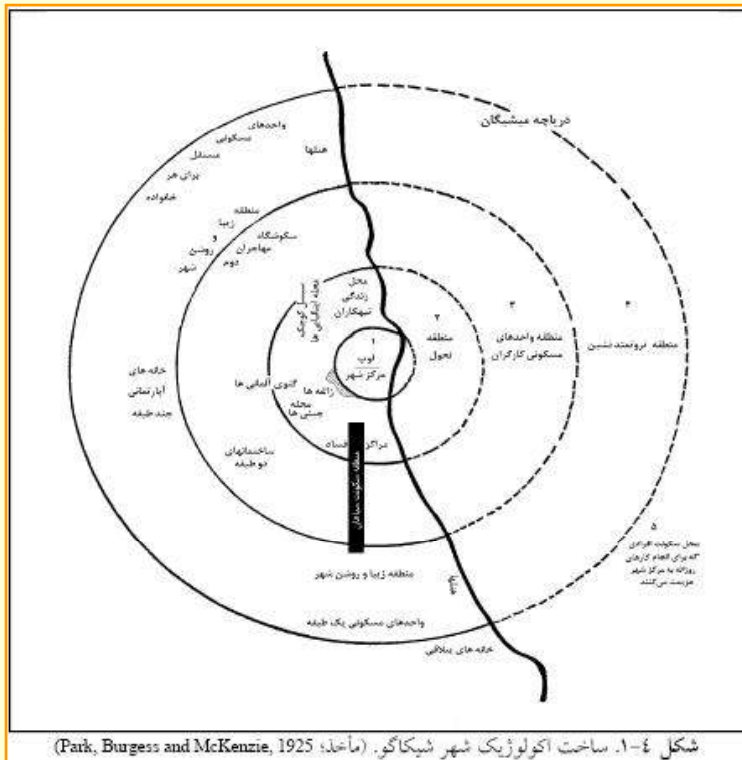

الگوی منطقه بندی برگس؛ ساخت دواير متداخل يا متحدالمرکز

- برگس معتقد بود، کاربری اراضی شهر تمایل به نمایش یک سازمان منطقه‌ای متحدالمرکز پیرامون مرکز شهر دارد.
- او این الگو را در مورد شهر شیکاگو برای اولین بار مورد آزمون قرار داد و پنج منطقه را به شرح زیر تعیین کرد:
- بخش مرکزی شهر، با عنوان لوپ
 - منطقه انتقالی یا تحول،
 - منطقه مسکونی کارگران صنایع،
 - منطقه ثروتمندنشین‌ها با خانه‌های ویلایی، آپارتمان‌ها و هتل‌ها.
 - حومه‌ها و شهرک‌های اقماری،

الگوی ساخت دواير متداخل يا متحدالمركز

نقد نظریه برگس

برگس به این امر معترف بود که؛

- الگوی او به تبع ناهمواری‌ها و راه‌های ارتباطی، نظم کاملاً هندسی خود را از دست می‌دهد،
- هر منطقه به سوی منطقه بیرونی خود در حال گسترش و چنگ اندازی است
- در شهرهایی قابل تعمیم است که شدیداً در حال صنعتی شدن هستند، منتقدین نظریه می‌گویند،
- منطقه‌بندی شهر تنها بر مبنای سطح زندگی و طبقه اجتماعی شکل نمی‌گیرد
- فرایندهای جمعیتی و نیز فرایندهای اقتصادی، فن‌آوری‌ها و عوامل تاریخی در شکل‌یابی ساخت شهر نقش دارند.

بنابراین؛

- برخی نظریه را رد کرده،
- برخی با تأکید بر عوامل کنار گذاشته شده و یا کم اهمیت تلقی گردیده‌اند، مدل را بسط داده،
- گروه سوم کوشیده‌اند نظریه را از نو طرح ریزی کنند.

نقد تخریبی نظریه برگس

کسانی که الگوی منطقه‌بندی برگس را رد می‌کنند، سه مبنای نظری مرتبط با هم برای گفته‌های خود دارند؛

- وجود شیب تغییرات بجای حالت جبهه‌ای. هرچه از مرکز شهر دور می‌شویم، نرخ تغییر شرایط متغیر اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی به سوی حاشیه و پیرامون شهر وجود دارد
- ناهمگنی در هر منطقه. در شهر، نواحی اجتماعی متباین و مجزا، به عنوان واحد فضایی وجود ندارند
- الگوی برگس مناسب شهر آمریکایی (شیکاگو) دهه 1920 است و نمی‌توان آن را برای همه شهرها تعمیم داد

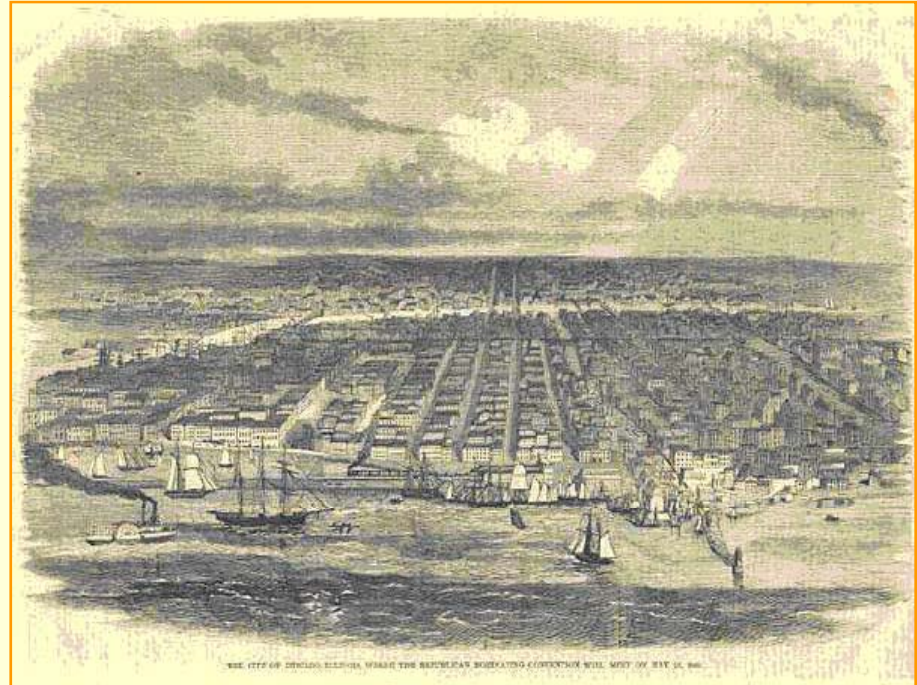
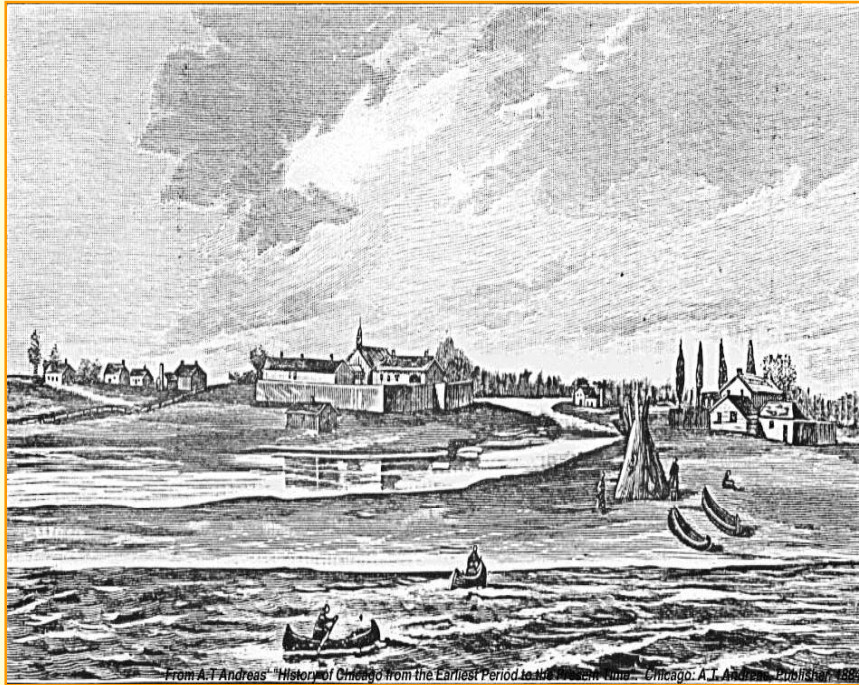
دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

شهر شیکاگو اواخر قرن نوزدهم

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

نقد مبتنی بر بسط نظریه برگس

گروهی از منتقدین عوامل کنار گذاشته را در الگوهای بسط یافته‌ای از الگو وارد و نظریه‌های جدیدی را ارائه کردند:

- عامل ارتفاع ساختمان‌ها یا گسترش عمودی شهر
- متغیر اندازه. این الگو برای کلان‌شهرها کاربرد ندارد
- بسط الگوی برگس؛ نظریه ساخت قطاعی شهر
- بسط الگوی برگس؛ نظریه ساخت چند هسته‌ای

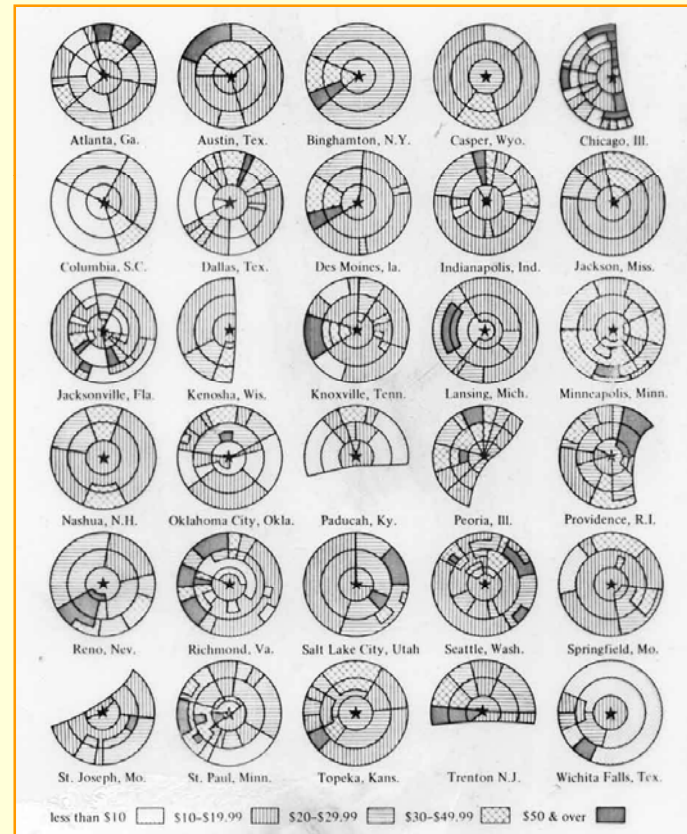
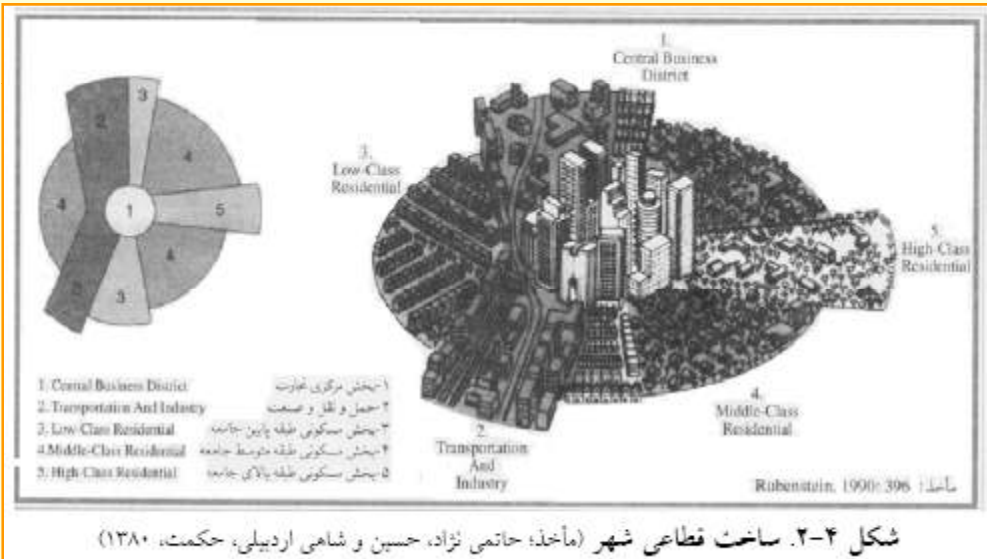

بسط الگوی برگس؛ ساخت قطاعی شهر

- علاوه بر فاصله، جهت نیز مورد توجه قرار گرفت.
- گسترش شهر به جای قالبهای دایره‌ای و جانبی، به صورت قطاعی از دایره و در شکل شعاعی است.
- در شهرهای امریکا عامل اجاره‌خانه به عنوان یک راهنما در مطالعه ساخت قطاعی شهر بکار رفت.
- هیچیک از مناطق با اجاره‌خانه متفاوت، ثابت نمی‌ماند.

ساخت قطاعی شهر

اصول تشکیل دهنده نظریه ساخت قطاعی شهر

- توسعه منطقه واحدهای مسکونی طبقه اول از کانون اصلی آن در طول خطوط ترافیک آغاز می شود.
- منطقه واحدهای مسکونی گران قیمت در اراضی با چشم اندازهای زیبا، فضاهای باز و شرایط زیست محیطی مناسب قرار دارند.
- آپارتمان های دولوکس برای اجاره، در مجاورت بخش مرکزی تجارت و منطقه مسکونی قدیمی شهر ساخته می شوند.
- منطقه واحدهای مسکونی گران قیمت به سمت منطقه سکونت رهبران و بزرگان جامعه کشیده می شوند.
- منطقه صنعتی شهر در طول خطوط آهن و حومه های شهری ایجاد می شوند.
- توسعه مناطق داخلی شهر مثلثی شکل است.
- توسعه و جابجایی محله های گران قیمت شهر هدفمند و منظم است.

بسط الگوی برگس؛ ساخت چند هسته‌ای

- در بسط الگوی برگس و با استفاده از نظریه هویت، چانسی هاریس و ادوارد آلمن با تأکید بر شهرهای بزرگ، نظریه ساخت چند هسته‌ای را ارائه کرده‌اند.
- طبق نظر آنها، شهرهای خیلی کوچک تنها دارای یک مرکز و یا هسته واحد ولی شهرهای بزرگ همگی دارای هسته‌های متعددی هستند.
- در مجاورت ایستگاه‌های راه آهن، مونوریل، تراموا و مترو، فرودگاه‌ها، در تقاطع‌ها در دسترسی اکثریت مردم شهر، مناطق صنعتی، امکانات تفریحی، مدارس، دانشگاه‌ها، دانشکده‌ها و حتی گورستانها که محل تجمع جمعیت هستند، یک نوع مرکزیت و یا هسته جدید شهری تکوین و تکامل می‌یابد.
- با تکمیل عملکردهای وسایل حمل و نقل و توسعه قسمتهایی از شهر، ساخت چند هسته‌ای شکل گرفته و به توسعه می‌رسد.

الگوی ساخت چند هسته‌ای

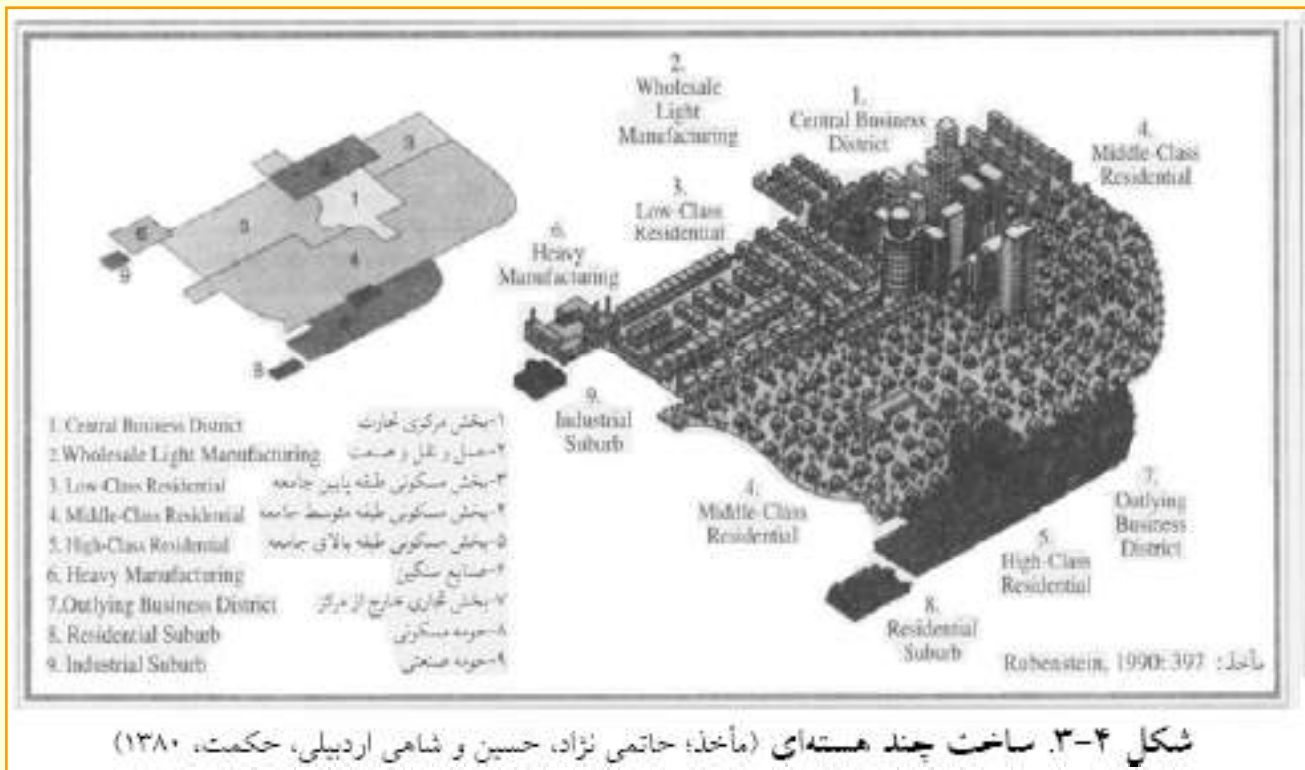
الگوی هاریس و اولمن ترکیبی از نظریه منطقه‌بندی برگس و ساخت قطاعی هم‌هویت است.

در این الگو پنج منطقه یا هسته کاملاً مشخص دیده می‌شود؛

- بخش مرکز تجارت شهر
- منطقه عمده‌فروشی و صنایع سبک در مجاورت مراکز مهم حمل و نقل شهری
- منطقه صنایع سنگین در حاشیه شهر
- منطقه‌های مسکونی
- حومه‌های خوابگاهی اطراف شهر

الگوی ساخت چند هسته‌ای

شکل ۳-۴. ساخت چند هسته‌ای (مأخذ: حاتمی نژاد، حسین و شاهی اردبیلی، حکمت، ۱۳۸۰)

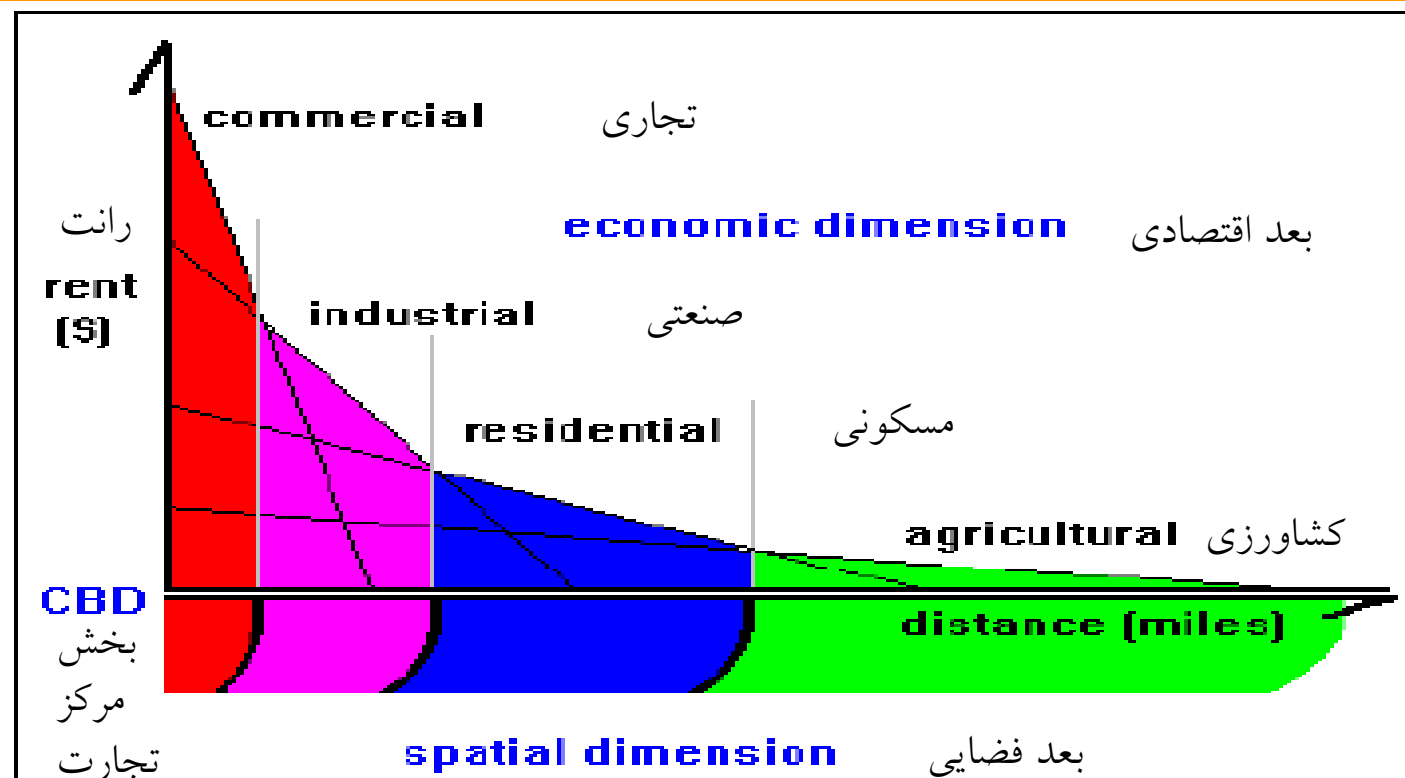

اقتصاد زمین و کاربری اراضی

- ارزش اراضی شهری نتیجه رانت اقتصادی یا رانت زمین به عنوان سرمایه است.
- رانت اقتصادی فقط براساس برتری مکان در ساخت و سازها در یک ناحیه بدست می آید.
- برتری مکانی مرتبط به دسترسی‌ها و دسترسی‌ها وابسته به فاصله و نزدیکی هستند.
- رانت اقتصادی زمین، هزینه دسترسی یا هزینه حمل و نقل است که در نتیجه فاصله بین دو مکان و اصطکاک فضا بوجود می آید.
- ساخت شهرها برای به حداقل رساندن هزینه‌های ناشی از اصطکاک فضا است.
- کارائی نسبی کاربری‌ها نوع استفاده از اراضی شهری را در ساختار شهر تعیین می کند.
- در مرکز شهر با کمترین هزینه، و بهترین دسترسی، ارزش اقتصادی زمین بیشتر، و با فاصله از مرکز شهر به دلیل افزایش هزینه‌ها، ارزش اقتصادی کاهش می یابد.

توزیع کاربری ها بر اساس ارزش اقتصادی از مرکز شهر

Source: Voeller (2000) VGDP

نظام‌های فعالیت و کاربری اراضی شهری

- برخی افراد یا گروهی از افراد، مؤسسات و بنگاه‌ها ارزش‌هایی را در رابطه با استفاده از یک قطعه زمین یا سطوحی از شهر دارند که یک چرخه مرحله‌ای رفتاری را به حرکت در می‌آورد.
 - نتیجه این چرخه رفتاری از نظر فضایی، تعریف یک کاربری خاص برای آن قطعه از زمین است.
 - در چرخه رفتار انسانی ارزش‌ها بار فرهنگی دارند و الگوهایی را بوجود می‌آورند که به اعمالی در شهر می‌انجامد که تعیین‌کننده الگوی کاربری زمین هستند.
- فعالیت‌های شهری برخاسته از الگوهای رفتاری انسان عبارتند از؛**
- فعالیت‌های روزمره.
 - فعالیت‌های نهادینه شده.
 - سازمان فرایندها.

ساخت شهرهای جدید

شهرهای جدید فرهنگی جدید در شهرنشینی هستند.

- شهرهای جدید اجتماعات از پیش برنامه‌ریزی شده با جامعه‌ای خوداتکا، جمعیت و ساخت مشخص هستند که در فاصله‌ای معین از مادرشهرها و کلان شهرها بوجود می‌آیند و دارای اهداف معین و برخوردار از تمام امکانات و تسهیلات لازم برای یک محیط شهری مستقل هستند.

ضرورت‌های ایجاد شهرهای جدید

- رشد جمعیت و محدودیت‌های شهرها برای اسکان جمعیت مازاد،
- عدم امکان گسترش شهرهای موجود به دلیل مشکلات زیست‌محیطی،
- بالا رفتن هزینه‌های مسکن و خدمات شهری
- به منظور توسعه موزون و سنجیده و تمرکززدایی از شهرهای بزرگ،

ساخت شهرهای جدید

- شهرهای جدید فرهنگی جدید در شهرنشینی هستند.
- شهرهای جدید اجتماعات از پیش برنامه‌ریزی شده با جامعه‌ای خوداتکا، جمعیت و ساخت مشخص هستند که در فاصله‌ای معین از مادرشهرها بوجود می‌آیند و دارای اهداف معین و برخوردار از تمام امکانات لازم برای یک محیط شهری مستقل هستند.

ضرورت‌های ایجاد شهرهای جدید

- رشد جمعیت و محدودیت‌های شهرها برای اسکان جمعیت مازاد،
- عدم امکان گسترش شهرهای موجود به دلیل مشکلات زیست‌محیطی،
- بالا رفتن هزینه‌های مسکن و خدمات شهری
- به منظور توسعه موزون و سنجیده و تمرکززدایی از شهرهای بزرگ،

نظریه ها در باره ساخت شهرهای جدید

در قرن نوزدهم و بیستم، نظریه‌های متعددی برای ساماندهی فضایی شهرها، بویژه شهرهای بزرگ ارائه شد.

تمام این نظریه‌ها بر بی نظمی و آشفتگی شهرهای صنعتی و فراصنعتی تأکید داشته و ساخت شهرهای جدید را پیشنهاد کرده‌اند.

برجسته ترین این نظریه‌ها عبارتند از:

- نظریه‌های باغ‌شهر
- گسترده‌شهر
- شهر تابان

نظریه باغ شهر

- توسط ابنزر هاوارد طراح انگلیسی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم ابداع و اجرا شد.
- وی بدنبال اصلاحات فیزیکی، سیاسی و اجتماعی شهرهای متمرکز، از طریق عدم تمرکز آنها بود.
- شکل کلی باغ شهر دایره‌ای با شش محله و شش بلوار منشعب از مرکز شهر بود.
- در مرکز شهر باغی طراحی می‌شد که گرداگرد آن بناهای عمومی قرار دارد.
- حد متوسط جمعیت این شهر 30 هزار نفر و روستاهای اطراف آن حدود دو هزار نفر جمعیت ساکن دارند.
- خوداتکایی، خود اشتغالی، استقلال، تعامل اجتماعی اقتصادی، ایجاد جامعه ای متعامل، مالکیت عمومی زمین، تملک زمین توسط شهرداری و برخورداری از مزایای شهر و روستا، مسکن، کار و اوقات فراغت از وجوه مشخصه نظریه باغ شهر هاوارد است.
- وی چندین باغ‌شهر را پیرامون یک شهر مرکزی با جمعیت 58 هزار نفر جمعیت جای داد
- این مجموعه 250 هزار نفری را شهر اجتماعی نامید تا به کمک آن قدرت اقتصادی و تنوع اجتماعی را که یک شهر 30 هزار نفری فاقد آن است، تأمین کند.

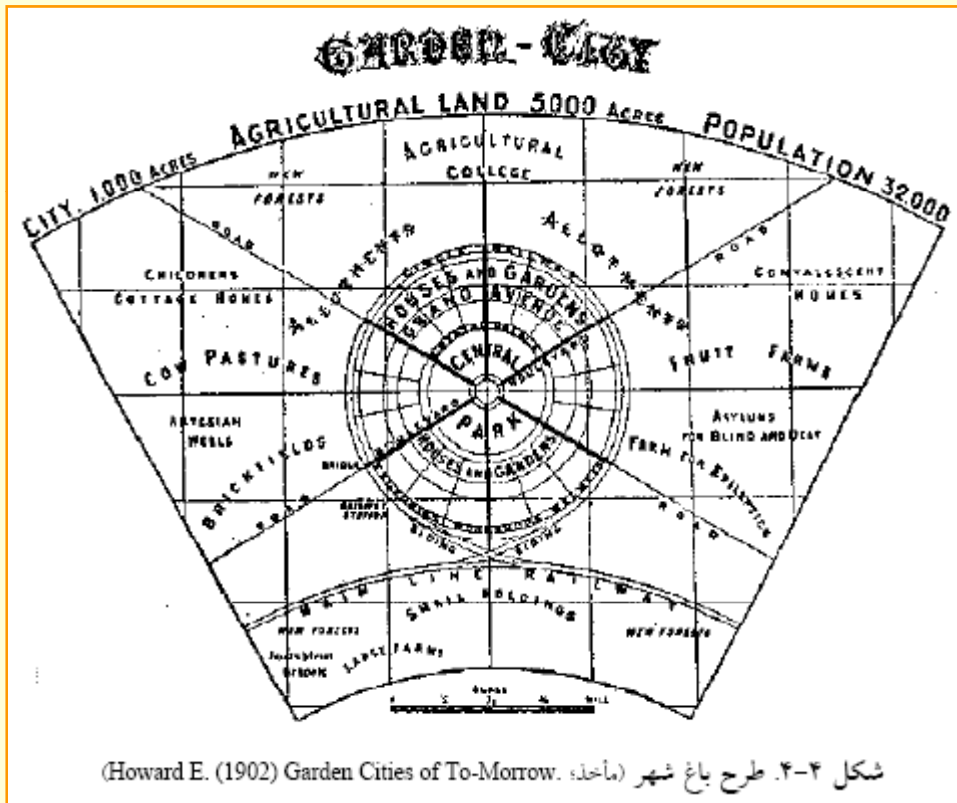

دانشگاه پیام نور

رشته: کتابداری

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت
درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

طرح باغ شهر

شکل ۴-۴. طرح باغ شهر (مأخذ: Howard E. (1902) Garden Cities of To-Morrow.)

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

نظریه گسترده شهر

- این نظریه توسط فرانک لوید رایت معمار آمریکایی، در اوایل قرن بیستم مطرح شد.
- وی گریز از مرکز شهر به سوی پیرامون یا حومه‌ها را پیشنهاد می‌دهد.
- در شهر گسترده، سیمای شهری در مرکز شهر وجود ندارد و نشانی از آسمان‌خراش‌ها نیست.
- همه تأسیسات و خدمات شهری در همه جای شهر بطور یکسان و هماهنگ وجود دارد.
- در طرح لوید رایت برای هر خانواده یک تا یک و نیم هکتار زمین در نظر گرفته شده که در آن علاوه بر سکونت، فعالیت‌های کشاورزی نیز انجام می‌شود.
- گسترده شهر به نام شهر ناپیدا نیز معروف است

نظریه شهر تابان یا شهر آسمان خراش ها

- این نظریه توسط چارلز ادوارد ژنر ملقب به لوکوربوزیه معمار سوئیسی - فرانسوی، در سال 1922 ارائه شد.
- لوکوربوزیه طرح کاملی برای یک شهر سه میلیونی تهیه کرد که در آن ساختمان‌های بلند جدا از هم در یک پارک یا فضای سبز با فن‌آوری آسمان خراش‌ها قرار می‌گیرند.
- در طرح لوکوربوزیه، مرکز شهر شامل 24 آسمان خراش 60 طبقه شیشه‌ای و فولادی می‌شد
- هدف از این تمرکز، حصول به زمین وسیعی برای فضای سبز بود تا ساختمان‌ها و خیابان‌ها در درون باغ‌ها جای گیرند.
- برج‌های ساختمانی و آسمان خراش‌ها انواع کارکردها و امور شهری را در طبقات خود جای می‌دهند.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

طرح شهر تابان برای شهر پاریس

تصویر ۱-۴. طرح شهر تابان (رادیانیت سیتی) لوکوبوزیه برای شهر پاریس

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

انواع شهرهای جدید

شهرهای جدید براساس وسعت، فاصله، جمعیت، نوع و سطح فعالیت اقتصادی شامل شهرهای جدید مستقل؛ اقماری و پیوسته هستند.

- نوع مستقل شهرهای جدید در فاصله‌ای از شهرهای بزرگ ساخته می‌شوند که سفر روزانه از این شهرها را به شهرهای بزرگ تشویق نکنند. در ضمن پیوند منطقی با ناحیه‌ای که در آن هستند، داشته باشند.
 - شهرهای جدید اقماری، اجتماع‌های برنامه‌ریزی شده‌ای در درون حوزه کلان‌شهرها هستند که با شهر مرکزی پیوندهای مستحکمی را حفظ می‌کنند.
 - شهرهای جدید پیوسته نوعی از شهرها یا شهرک‌ها هستند که برای توصیف شهرهای که در محدوده شهرهای موجود احداث می‌شوند به کار می‌روند.
- الگوهای دیگر شهرهای جدید عبارت از شهرهای جدید صنعتی و پایتخت‌های جدید هستند.

مفهوم توسعه پایدار

- توسعه پایدار مفهوم عنصر اصلی راهکار 21 است،
- سند چهل فصلی که در سال 1992 در نشست سران جهان در ریودوژانیرو (برزیل) مورد پذیرش همگان قرار گرفت.
- اهداف توسعه پایدار عبارتند از: تأمین نیازهای اساسی، بهبود استانداردهای زندگی برای همه، حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی و مدیریت بهتر آنها.
- توسعه پایدار در همه سطوح سازمان فضایی مورد نظر است، ولی در سطح محلی، بویژه شهرها، توجه بیشتری را به خود جلب کرده است.
- توجه به اصل پایداری در چارچوب مفاهیم مختلفی همچون توسعه پایدار شهری، شهرنشینی پایدار، شهر پایدار، پایداری شهری، شهر اکولوژیک، شهر سبز و شهر سالم طی دهه آخر قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم طرح شده است.

مفهوم شهرنشینی پایدار

شهرنشینی پایدار بحث از یک فرایند بجای یک پدیده است.

شهرنشینی پایدار در دو سطح تعریف می شود:

- در سطح اول شهر بعنوان مکانی که مردم در آنجا زندگی کرده و یا در جستجوی یک زندگی بهتر، هرچه بیشتر به آن مهاجرت می کنند، شناخته می شود. در این سطح کلی، برابری در توزیع منافع رشد اقتصادی، دسترسی مناسب به نیازهای اساسی انسانی، عدالت اجتماعی و حقوق انسانی، افزایش آگاهی نسبت به محیط زیست و حفظ کلیت آن و آگاهی از ارتباطها و تجلیات تغییرات در فضا و مکان باید برآورده شود.
- سطح دوم یا خرد از تعریف پایداری، جهت شناسایی موضوعات همچون زیربناها، اشتغال، سرپناه، مدیریت روند صنعتی شدن، مراقبتهای بهداشتی، حقوق انسانی است.

مفهوم پایداری شهری

مفهوم پایداری بعنوان تشریح کننده یک وضعیت یا حالت مطلوب و یا مجموعه شرایطی است که در طول زمان تداوم داشته باشد.

مشخصات کلیدی پایداری شهری عبارتند از:

- برابری بین نسلها، برابری درون نسلها (شامل، برابری اجتماعی، برابری جغرافیایی و برابری در حکومت)،
- حفاظت از محیط طبیعی (و زندگی در چارچوب ظرفیت تحمل آن)،
- استفاده حداقل از منابع غیرقابل تجدید،
- بقای اقتصادی و تنوع،
- جامعه خوداتکا،
- رفاه فردی و رفع نیازهای اساسی افراد جامعه.

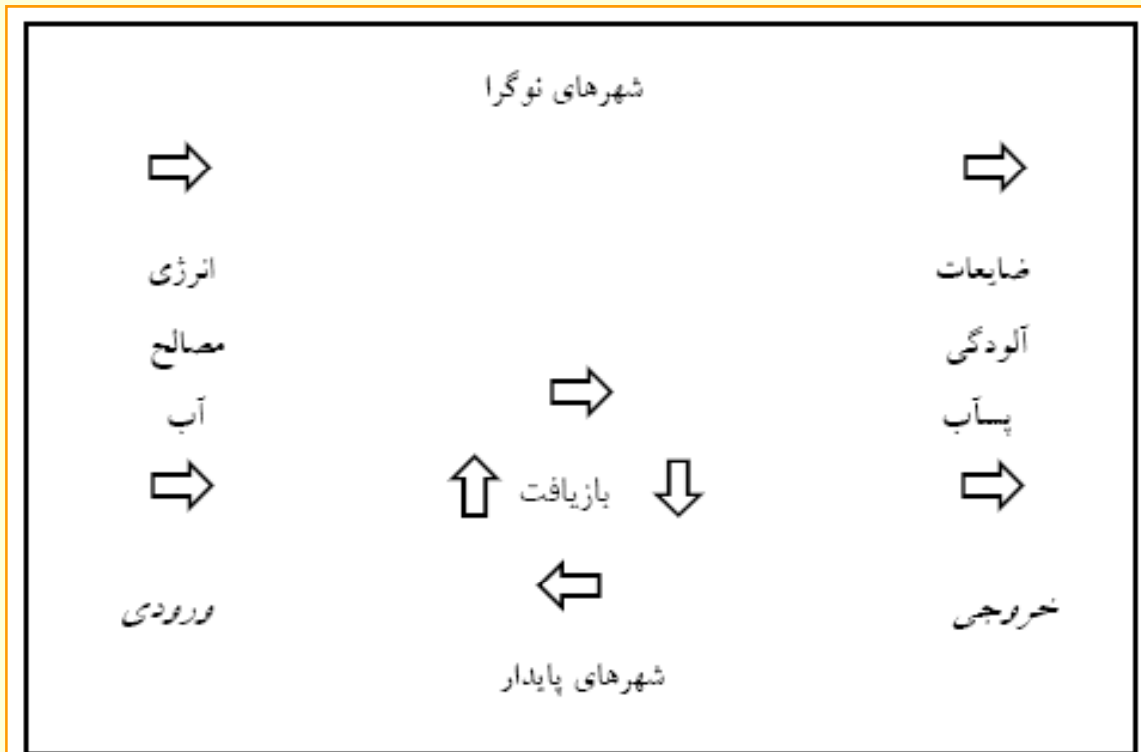

مفهوم شهر پایدار

- شهر پایدار، شهری است که بدلیل استفاده اقتصادی از منابع، اجتناب از تولید بیش از حد ضایعات و بازیافت آنها تا حد امکان، و پذیرش سیاست‌های مفید در درازمدت، قادر به ادامه حیات خود باشد.
- شهرهای پایدار نقطه مقابل شهرهای نوگرا هستند. در شهرهای نوگرا حجم زیاد ورودی، حجم عظیم خروجی و در شهر پایدار حجم اندک ورودی در مقابل حجم ناچیز خروجی قرار دارد.
- شهری که انسان بتواند در آن درآمدی عادلانه بدست آورد، سرپناه مناسب تهیه نماید، احساس راحتی کند و تلاش خود را وقف حفاظت از تصویر شهر نماید.
- ساخت یک اقتصاد شهری قوی و شهری قابل زندگی از نظر زیست محیطی، باید با تلاشهایی به هدف حفظ گروه‌های اجتماعی موجود و ارائه اشکال نوین اداره شهر و کنترل آن، دست در دست هم داده تا بتوانند همبستگی و انسجام اجتماعی را حفظ کنند.

شهر پایدار و شهر نوگرا

شکل ۴-۵. شهرهای پایدار با ورودی و خروجی کمتر و بازیافت بیشتر (مأخذ: ترنر ۱۳۷۶، ص ۱۸۱)

مفهوم شهر سالم

- این مفهوم اولین بار در کنفرانسی در کانادا با عنوان "آن سوی خدمات اولیه بهداشتی" در سال 1984 عنوان گردید.
- هدف طرح شهر سالم ایجاد یک نیروی محرکه برای تامین بهداشت و رفع مشکلات محیطی شهرها است.
- شهر سالم، شهری است که در درجه اول، امکانات زندگی را برای انسان، حیوان و گیاه فراهم کند.
- شهر سالم باید شرایط بقاء و حیات را دارا باشد.

مفهوم شهر سبز

شهری که:

- مردم در آن نسبت به محیط زیست خود احساس مسئولیت می کنند.
- مردم در آن در مشارکت با نهادهای مدنی و سازمانهای دولتی، محیطی سالم و آرام و پر نشاط با حداقل استانداردهای زیست محیطی به وجود می آورند.
- سرانه فضای سبز، آلودگی های دیداری و شنیداری در سطح قابل قبول و سرانه تولید زباله حداقل است.
- بهترین شکل بازیافت مواد در آن وجود دارد.
- مصرف انرژی و مواد بهینه است.

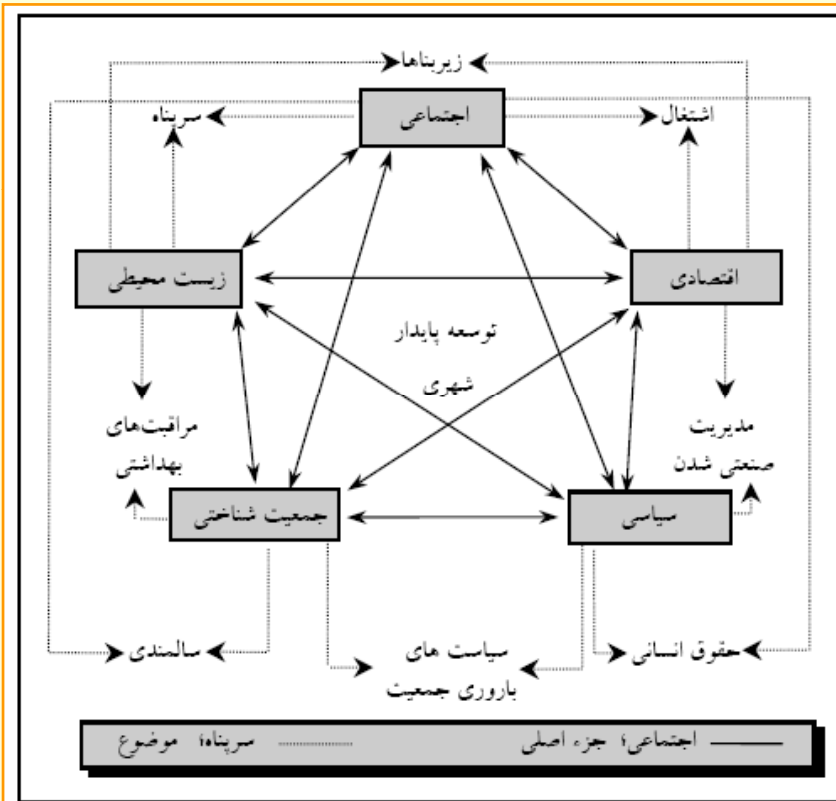
مفهوم شهر اکولوژیک

شهرهای اکولوژیکی از ده اصل ذیل پیروی می کنند:

- بازنگری اولویت های کاربری اراضی
- بازنگری اولویت های حمل و نقل
- احیاء محیط های شهری صدمه دیده
- ایجاد مسکن شایسته، ارزان، امن، راحت
- بارور ساختن عدالت اجتماعی
- حمایت از کشاورزی محلی، طرح های ایجاد فضای سبز شهری و باغ شهرها
- ترویج بازیافت، فن آوری مناسب جدید و حفاظت از منابع، کاهش آلودگی و پسماندها
- همکاری با شرکت های تجاری برای حمایت از فعالیت های اقتصادی با ملاحظات اکولوژیکی
- ترویج ساده زیستی داوطلبانه و تقبیح مصرف بی اندازه کالاهای مادی
- بالا بردن آگاهی های زیست محیطی محلی بویژه درباره ناحیه زیستی

مفهوم توسعه پایدار شهری

شکل ۴-۶. توسعه پایدار شهری: اجزاء اصلی و موضوعات شاخص (مأخذ: Drakakis-Smith 1996, p. V)

شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری نسلهای آینده را تضمین کند.

از نظر کالبدی؛ تغییراتی که در کاربری زمین و سطوح تراکم برای رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل و نقل، اوقات فراغت و غذا، انجام شود تا در طول زمان شهر:

- از نظر زیست محیطی قابل سکونت و زندگی،
- از نظر اقتصادی با دوام،
- از نظر اجتماعی همبسته نگه داشته شود.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل چهارم

دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل پنجم

شناخت منطقه های داخلی شهر

هدف مرحله ای

- آشنایی با چگونگی منطقه‌بندی داخلی شهرها
- آشنایی با خصوصیات هر یک از منطقه‌های داخلی شهر
- آشنایی با حومه‌نشینی و ویژگی‌های آن در شهرها
- آشنایی با حاشیه‌نشینی و مشخصات آن در شهرها

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ توضیح مفهوم منطقه بندی و چگونگی تعیین منطقه ها در داخل شهرها
- ✓ تشریح انواع منطقه بندی و گروه های منطقه بندی کاربری
- ✓ تبیین ویژگی های بخش مرکزی شهر و تشریح چگونگی تعیین مرزهای آن
- ✓ توصیف منطقه تحول یا گذار و تعریف گتوهای شهری
- ✓ توضیح منطقه صنعتی و چگونگی ایجاد شهرک های صنعتی
- ✓ تشریح عوامل ایجاد تفاوت در منطقه های مسکونی
- ✓ تشریح عوامل مؤثر در انتخاب منطقه مسکونی توسط خانواده ها
- ✓ بازشناسی دوره های ایجاد منطقه های مسکونی شهرها
- ✓ توضیح مفهوم حومه های شهری و تبیین ویژگی حومه های شهری
- ✓ توضیح فرایند حومه نشینی و عوامل مؤثر در توسعه حومه های شهری
- ✓ توضیح مفهوم حاشیه نشینی و فرایند ایجاد و توصیف حاشیه نشینی شهری
- ✓ توضیح مشخصات کالبدی و ویژگی های اجتماعی مناطق حاشیه نشین و اشکال آن
- ✓ تشریح سیاست ها و روش های مختلف برخورد با مسئله حاشیه نشینی

مفهوم منطقه‌بندی شهری

- فرایند کلی تقسیم فضای جغرافیایی برای مقاصد خاص، بویژه برای اجرای سیاست کاربری اراضی عمومی را منطقه‌بندی می‌گویند.
- چنین سیاستی مبتنی بر یک نظام تخصیص زمین است که در آن هر قسمت یا منطقه دارای مقصودی ترجیح داده شده در فرآیند برنامه‌ریزی است.
- در برنامه‌ریزی تفصیلی شهرها، منطقه‌بندی مبنای کار است و در آن شهر به منطقه‌های ویژه با مرزهای معین برای نقش‌پذیری هر یک تقسیم می‌شود.
- منطقه‌بندی شهری در واقع استفاده منطقی و نظام‌پذیر از زمین‌های شهری است و در آن موقع، میزان ارتفاع‌یابی، شکل، میزان بهره‌گیری و ساخت‌های داخلی هر یک از منطقه‌ها مورد نظر است.
- از نظر زمانی، منطقه‌بندی شهر در دو مقطع مورد بررسی قرار می‌گیرد: مقطع اول، شناخت وضع موجود و آنچه تا حال رخ داده و شهر براساس فرایندهای توسعه دارای منطقه‌های مختلف شده است؛ مقطع دوم، مربوط به آینده شهر است که طی آن در برنامه‌ریزی و طرح توسعه آینده شهر به آن توجه می‌شود.
- منطقه‌بندی به محیط‌زیست شهری نظم اکولوژیکی می‌دهد.

منطقه‌بندی شهری و انواع آن

منطقه‌بندی شهری تقسیم منطقی و علمی زمین‌های شهری با توجه به عوامل و شرایطی نظیر ارتفاع ساخت‌وسازها، میزان تراکم جمعیت و نوع استفاده یا کارکردهای مهم شهری است. سه نوع منطقه‌بندی به شرح زیر وجود دارد:

- **منطقه‌بندی تراکمی**، که در آن میزان جمعیت در منطقه واحدهای مسکونی تعیین و کنترل می‌شود.

- **منطقه‌بندی ارتفاعی**، که در آن ارتفاع ساختمان‌ها در منطقه‌ها کنترل می‌شود.

- **منطقه‌بندی کاربری**، در این نوع شهرها در چهار گروه تقسیم می‌شوند:

منطقه مسکونی

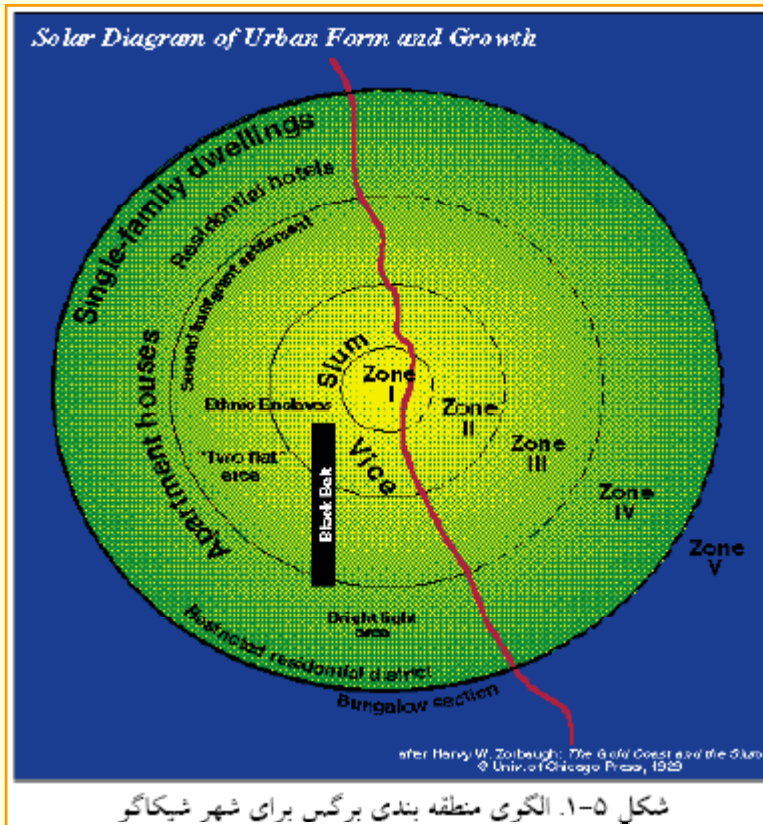
منطقه تجاری

منطقه صنعتی

منطقه فرهنگی و گذران اوقات فراغت

منطقه‌های داخلی شهر

- در مواردی که شهر از نظر اندازه جزو شهرهای بزرگ و مادرشهرها باشد، به چند منطقه تقسیم شده، هر یک گستره کم و بیش متغیر و مشخصاتی نسبت به مناطق دیگر دارند.

- منطقه‌های مشخص شده در الگوهای منطقه‌بندی در بخش قبل شامل بخش مرکزی شهرها، منطقه تحول یا گذار و گتوهای شهری، منطقه صنعتی شهرها، حومه‌های شهری و مرز دهشهر هستند.

منطقه بخش مرکزی شهر

- منطقه‌ای از شهر است که بقیه شهر پیرامون آن ساخته شده و توسعه می‌یابد.
- این بخش مرکز سازمان دهنده شهر است.
- جایی است که ابتدا هسته اولیه شهر در آنجا شکل گرفته، بنابراین تاریخ زندگی شهری و حوادث طبیعی آثار خود را بر آن می‌گذارد.
- بعد از پیدایش شهر، همه فعالیت‌های تجاری، صنعتی و نیز واحدهای مسکونی در مرکز شهر بوجود می‌آید.
- با توسعه شهر و انتقال بیشتر واحدهای مسکونی و صنعتی از مرکز شهر، فعالیت‌های اقتصادی و بعضاً مراکز اصلی اداری باقی مانده، گسترش پیدا می‌کنند.

ویژگیهای بخش مرکزی شهر

- کانون اصلی معاملات تجاری، بنگاه‌های حمل و نقل، بناهای تاریخی، تئاترها، سینماها، هتل‌های قدیمی، مساجد و کلیساهای تاریخی است.
- به تناسب اندازه شهر، این بخش دارای ارتباط‌های ناحیه‌ای، کشوری و جهانی با دیگر شهرها است.
- کانون اصلی شرکت‌های بازرگانی، مؤسسات، ادارات دولتی، نهادهای قانون گذاری، دستگاه‌های فضایی و نهادهای اجرایی است.
- کانون اصلی فعالیتهای مطبوعاتی، نشر روزنامه و مجله و کتاب است.
- یکی از کارکردهای آن در زمینه خدمات پذیرایی می‌باشد.
- از مسایل آن توقف و پارکینگ خودروها است.
- تراکم جمعیت در ساعاتی از روز به حداکثر می‌رسد در حالیکه شب هنگام، تقریباً خلوت است.
- دارای تنوع کارکردی است.
- گاهی فعالیتهای و مشاغل مشابه در سراسر یک خیابان منشعب از این بخش، استقرار پیدا می‌کنند

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

بخش مرکزی شهر شیکاگو

تصویر ۵-۱. بخش مرکزی شهر هوستون، امریکا

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

ملاکهای تعیین مرزهای بخش مرکزی شهر

- مشاهدات محلی
- بررسی نقشه شهر
- اطلاع از وضع فعالیت‌های تجاری، اداری و خدماتی شهر
- مشاهدات و بررسی‌ها انقطاع‌هایی را از نظر نوع کاربری‌ها در بخش مرکزی و پیرامون آن نشان می‌دهد.
- ارزیابی و سنجش ارزش زمین در نقاط مختلف شهر.
- اجاره و سرقفلی واحدهای تجاری و اداری.
- محاسبه و اندازه‌گیری شاخص‌ها.

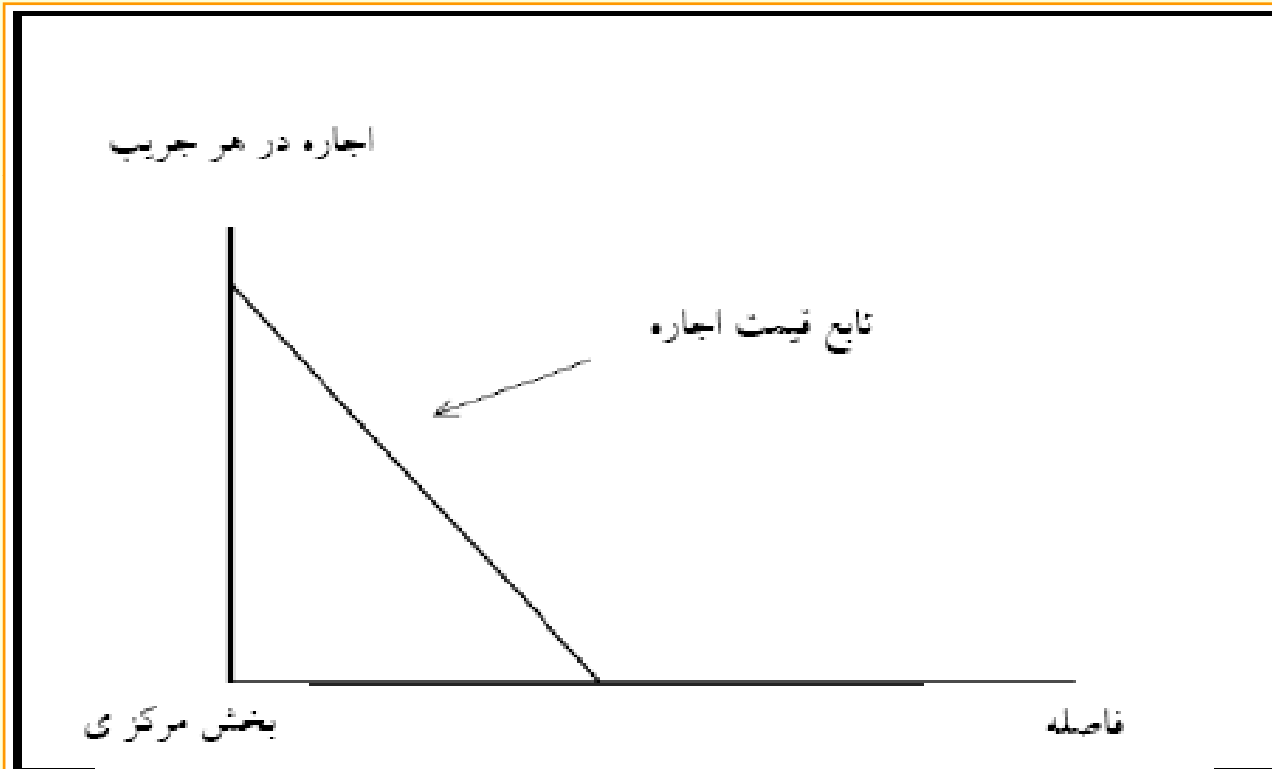

تعیین مرزهای بخش مرکزی شهر

- مشاهدات محلی و بررسی نقشه شهر و اطلاع از وضع فعالیت‌های تجاری، اداری و خدماتی شهر در تعیین مرزهای بخش مرکزی لازم است. این مشاهدات و بررسی‌ها انقطاع‌هایی را از نظر نوع کاربری‌ها در بخش مرکزی و پیرامون آن نشان می‌دهد. علاوه بر مشاهدات محلی و بررسی‌های فوق ملاک‌های دیگری در تعیین مرزهای بخش مرکزی شهر بکار می‌رود که برخی از آنها به شرح ذیل است:
- ارزیابی و سنجش ارزش زمین در نقاط مختلف شهر.
- اجاره و سرقفلی واحدهای تجاری و اداری.
- محاسبه و اندازه‌گیری شاخص‌ها.

تابع تغییرات قیمت و اجاره زمین و مسکن از بخش مرکزی شهر

شکل ۵-۲. تابع تغییرات قیمت اجاره زمین و مسکن برحسب فاصله از بخش مرکزی شهر

منطقه تحول یا گذار

- پیرامون بخش مرکزی شهر بوجود می آید
- در مقطعی که محلات مسکونی قدیمی تخلیه می شود
- این محلات همراه با اراضی خالی واقع در آن به اشغال طبقات فقیر و کم درآمد جامعه شهری و بعضاً مهاجران به شهر درمی آید.
- آلونک‌ها، واحدهای مسکونی محقر و آلوده شهر و محلات اقلیت نشین از نظر مذهب، نژاد و قوم و ملیت در این منطقه بوجود می آیند.

گتوهای شهری

- محلاتی که اقلیت جامعه شهری در آن زندگی می کنند.
- یک واژه ایتالیایی است که اولین بار در سال 1516 در شهر ونیز بکار برده شده است.
- بطور کلی، بیانگر محدودیت زندگی و فعالیت یک اقلیت در میان یک اکثریت بزرگ شهری است.
- در مرحله جدایی گزینی اکولوژیکی بوجود می آیند.
- گتوهای شهری در ساخت چند هسته‌ای شهر دارای پراکندگی هستند و در اراضی نامناسب، رها شده و خالی ایجاد می شوند.

کارکردهای منطقه تحول یا گذار

- صنایع سبک، گاراژهای قدیمی، پارکینگ‌ها، فروشگاه‌های اتومبیل و تعمیرگاه‌ها، دفاتر فروش بلیط، بنگاه‌های باربری و حمل و نقل.
- در کشورهای دارای ساختار اجتماعی و اقتصادی نامتعادل و محل قرارگیری مراکز فعالیت‌های غیرقانونی و غیر رسمی اجتماعی و اقتصادی است.
- محل ولگردان شهری، مردم خیابان‌نشین، معتادان، بیماران روانی و کسانی که از خانه فراکرده‌اند
- در طرح‌های نوسازی محلات شهری، این منطقه بعضاً تخریب و دوباره ساخته شده، بجای آن فعالیت‌ها، بوستان‌ها و فرهنگ‌سراها، پایانه‌های مسافربری، مراکز تفریحی و فراغتی سالم ایجاد می‌گردد.

منطقه صنعتی و شهرک‌های صنعتی

- در پیرامون شهرها و محل استقرار صنایع، کارخانه‌ها و واحدهای مسکونی طبقه کارگران
- منطقه سوم در الگوی منطقه‌بندی دواير متحدالمرکز برگس،
- با توسعه افقی شهر، پارک‌های صنعتی برنامه‌ریزی شده و بعضاً مجتمع‌ها و شهرک‌های صنعتی در حومه‌ها ایجاد می‌شوند
- ایده انتقال کاربری‌ها برای کاربری‌های نظامی، پادگان‌ها، میادین مرکزی میوه و تره‌بار، انبارهای عمومی، دانشگاه‌های جامع و مراکز تحقیقاتی نیز انجام می‌شود

منطقه مسکونی

- قسمت اعظم سطح هر سکونتگاه شهری را تشکیل می دهد.
- دارای حوزه های اجتماعی متفاوت و پیچیده است.
- تفاوت در حوزه های اجتماعی بازتاب عینی:
- اختلاف در وضع اقتصادی اجتماعی طبقات اجتماعی،
- وضع خانوادگی
- وضع نژادی گروه های انسانی.

عوامل مؤثر در انتخاب منطقه مسکونی

- در شهرهای امروزی به تناسب اندازه شهر و کارکرد آن فقط تا ده درصد از خانواده‌های شهری در انتخاب مسکن و محله مسکونی از آزادی کاملی برخوردار هستند.
- هنگام انتخاب منطقه مسکونی، عوامل زیر بیش از همه مؤثر هستند:
- قیمت واحد مسکونی یا میزان اجاره آن که باید متناسب با میزان درآمد فرد یا خانواده باشد.
- کیفیت و نوع مسکن که با پایگاه خانوادگی، ایجاد خانواده، دوره‌های زندگی، سبک و شیوه زندگی در رابطه است.
- نزدیکی به محل کار روزانه، خدمات عمومی و سایر مکان‌ها

توسعه شهر، جابجایی طبقات اجتماعی شهر و ایجاد منطقه‌های مسکونی

- با توجه به عامل اصلی در آمد فرد و خانواده در انتخاب منطقه مسکونی، جامعه شهری به سه طبقه کم‌درآمد، با درآمد متوسط و پردرآمد تقسیم می‌شود.
- با توسعه شهر، دوره‌هایی از لحاظ جابجایی طبقات اجتماعی و ایجاد منطقه‌های مسکونی و محلات که هر یک از طبقات اجتماعی فوق در آنها زندگی می‌کنند قابل تشخیص است.
- فن‌آوری حمل‌ونقل و ارتباطات، فرهنگ مردم و اقتصاد جامعه شهری تغییراتی را در دوره‌های جابجایی طبقات اجتماعی و ایجاد منطقه‌های مسکونی و محلات ایجاد می‌کند.

حومه‌های شهری و حومه‌نشینی

- حومه‌نشینی با پیدایش اتومبیل در پایان دهه 1880 و گرایش به سکونت در حومه‌ها آغاز شد.
- بخش معمولاً مسکونی و خوابگاهی که از لحاظ اجتماعی همگن بوده و در منطقه یا حلقه بیرونی ناحیه شهری بویژه شهرهای بزرگ و مادرشهرها قرار می‌گیرد، حومه شهری نامیده می‌شود.
- حومه‌های شهری، هم می‌توانند به صورت روستا جلوه کنند و هم شهر را شامل شوند. حومه‌های شهری، شهرک‌های اقماری را نیز در بر می‌گیرند که به شهر مرکزی وابسته هستند.

اشکال حومه‌های شهری

- سن، جایگاه حومه نسبت به شهر مرکزی، مرحله گسترش یافتگی و فرهنگی که در آن توسعه یافته‌اند، شکل‌های گوناگونی به حومه‌های شهری می‌دهند.
- حومه‌های شهری به دو نوع حومه‌های قدیمی و حومه‌های نوین تقسیم می‌شوند.
- حومه‌های قدیمی پیش از بهره‌گیری گسترده از اتومبیل و راه‌های ارتباطی پدید آمده و در همسایگی بخش مرکزی شهر جا می‌گیرند.
- حومه‌های نوین شهر، دارای تراکم کمتری بوده، امکاناتی با تراکم اندک در آنها دیده می‌شود که در پیوند با ساختمان‌های مسکونی نیستند.
- حومه‌های شهری دارای فضای سبز و فضای آزاد در دسترس بیشتری هستند و تراکم واحدهای مسکونی در آنها کم است.

فرایند حومه‌های شهری

- حومه‌نشینی تمرکززدایی مردم، فرصت‌های اشتغال و خدمات از بخش‌های داخلی شهر و مکان‌گزینی آنها در پیرامون منطقه ساخته شده شهری است.
- از قرن نوزدهم، به دلیل نارسایی‌ها و آلودگی‌های بخش قدیمی شهرها، حومه‌های شهر توسط خانواده‌های طبقه پردرآمد و طبقه متوسط شهری برای زندگی انتخاب شدند.
- تکامل فن‌آوری‌های حمل‌ونقل و ارتباطات، جاذبه زندگی در حومه‌ها و دور از بخش مرکزی شهرها را بیشتر کرد.
- در قرن بیستم استفاده خانواده‌های شهری از اتومبیل، افزایش وسایل حمل‌ونقل سریع عمومی و ساخت واحدهای مسکونی توسط شرکت‌های ساختمانی در مرزهای دهشهر، حومه‌نشینی را تکامل بخشید.

عوامل موثر در حومه نشینی

- احداث بزرگراه‌ها،
- اتومبیل و وسایل حمل و نقل سریع عمومی،
- وسایل ارتباطی جدید همچون تلفن و تلفن همراه،
- آلودگی‌های زیست محیطی شهری،
- جدایی‌گزینی طبقاتی.

منطقه دهشهر

- منطقه باریکی در فاصله میان شهر و نواحی روستایی اطراف آن، است
- از عوامل مختلف شهر و روستا تأثیر می پذیرد
- منطقه تحول میان شهر و زمین های نواحی کشاورزی اطراف آن است
- معمولاً خارج از محدوده خدمات رسانی شهری است
- در این منطقه بخش کشاورزی که نیازمندی های شهر را تأمین می کند، توسعه دارد.
- ایجاد استادیوم های ورزشی، فرودگاه ها، ترمینال های مسافربری، دانشگاه ها، کارخانه های بزرگ، تأسیسات فاضلاب، کاربری های جدید منطقه دهشهر محسوب می شوند.

حاشیه‌نشینی و حاشیه‌نشینان شهری

- نوعی شیوه زندگی متفاوت که ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی مخصوص به خود و بافت فیزیکی معینی دارد.
- در شهرها، حاشیه‌نشین کسی است که در شهر ساکن است ولی به علل مختلف نتوانسته جذب نظام اقتصادی شهر شود و از خدمات شهری استفاده کند.
- حاشیه‌نشینی شهری توصیف کننده وضع زندگی تمام کسانی است که در جامعه شهری ساکن هستند ولی از نظر درآمد، بهره‌گیری از خدمات و امکانات در شرایط مطلوبی به سر نمی‌برند.
- فرهنگ حاشیه‌نشینی بازتاب شیوه زندگی طبقات پایین اجتماع است که معمولاً به عنوان فرهنگ فقر شناخته شده است.

فرایند ایجاد حاشیه‌نشینی

- تغییرات بنیادی در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و روابط اجتماعی در جامعه روستایی، شهری و عشایری باعث می‌شود مازاد نیروی انسانی به مراکز بزرگ شهری که جایگاه تراکم و تمرکز ثروت جامعه است، سرازیر شود.
- در این مقطع، شهرها که امکانات کافی برای جذب این نیروی انسانی مازاد را ندارند، آنها را پس زده و به حاشیه، می‌رانند که حداقل امکانات عرضه می‌شود.
- تفاوت فاحش درآمد شهر و روستا و احتمال دستیابی به نوعی اشتغال در شهر موجب می‌شود روستاییان تصمیم به مهاجرت به شهر بگیرند.
- زمانی که مردم فاقد امکانات، به حاشیه‌نشینی در شهرها روی می‌آورند. در کانون‌هایی با شکل فیزیکی خاص تمرکز پیدا می‌کنند که با فرم مساکن متعارف شهری متفاوت است.

مشخصات کالبدی مناطق حاشیه‌نشین

- حاشیه‌نشینی اصطلاح مترادفی به نام زاغه‌نشینی دارد.
- زاغه‌نشینی در رابطه مستقیم با کمبود زمین شهری و مسکن است.
- مناطق زاغه‌نشین دارای جمعیت متراکم و فاقد ابتدائی‌ترین و ساده‌ترین وسایل بهداشتی، خدماتی و فرهنگی هستند.
- در این مناطق در هر اتاق سه نفر و بیشتر زندگی می‌کنند.
- مهمترین ویژگی این مناطق نوع ساختمان خانه‌ها و بافت فیزیکی آنها است.

اشکال مناطق حاشیه‌نشین

- زاغه. پایین تر از سطح معمول زمین یا در دیوار گودی یا کوه کنده می‌شود.
- آلونک. با مصالح کهنه، مانند قطعات اتومبیل، و وسایل منزل ساخته می‌شود.
- قمیر. در محل پختن خشت در کوره پزخانه‌ها قرار دارد.
- کپر. با حصیر یا از پوشش نمد ساخته می‌شود.
- زیرزمین. پائین تر از سطح زمین و با مصالح ساختمانی معمولی ساخته می‌شود.
- چادر. با پارچه و نایلون و مواد مشابه بر پا می‌شود.
- اتاق. از خشت و گل، آجر و بلوک‌های ساختمانی و شکل یکسان ساخته می‌شود.
- گرگین. دارای دیوار معمولی و از مصالح ساختمانی با سقف حصیری.
- اتاق حلبی. عمدتاً از ظرف‌های حلبی ساخته شده.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

یک منطقه حاشیه نشین

تصویر ۵-۲. منطقه ای زاغه نشین در برزیل

ویژگی‌های اجتماعی مناطق حاشیه‌نشین

- مکان جغرافیایی اجتماع آنها مشخص است.
- پیوند دهنده آنها منافع مشترک شان است.
- الگوهای مشترکی بر روابط اجتماعی و اقتصادی ساکنین آنها حاکم است.
- تجانس گروهی و همبستگی نسبتاً بالایی از اجتماع خود بروز می‌دهند.
- نهادهایی خاص در بین خود پدید می‌آورند و یکدیگر را بخوبی کنترل می‌کنند.
- ساختمان جمعیتی آنها جوان است.
- روحیه همکاری بسیاری قوی دارند.
- به افراد غیر ساکن در منطقه اعتماد ندارند.
- اغلب وقت خود را در خارج از سکونتگاه می‌گذرانند.
- ناهنجاری‌های اجتماعی در این مناطق بیشتر دیده می‌شود.

سیاستها و روش‌های مختلف برخورد با مسئله حاشیه‌نشینی

- جلوی مهاجرین به شهر گرفته شود تا مناطق حاشیه‌نشین ایجاد نشود.
- مسئله را نادیده گرفته، و انتظار دارند موضوع خود به خود رفع شود. بعضی اوقات با بهره‌گیری از قوای قهریه به تخریب مناطق حاشیه‌نشین اقدام می‌کنند.
- این مناطق را به رسمیت شناخته، بازسازی کرده، خدمات مناسب به آنها برسانند و یا با ساختن شهرها و شهرک‌های جدید برای اسکان این قشر از جامعه، فرصت‌های اشتغال را برای آنها فراهم سازند.
- در مناطقی که منشاء مهاجرت است یعنی، شهرهای کوچک و روستاها برای ایجاد تسهیلات، امکانات و فرصت‌های اشتغال زمینه سازی می‌کنند.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل پنجم

دانشگاه پیام نور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل ششم

ساختار مکانی و بافت سکونتگاه‌های روستایی

هدف مرحله ای

- آشنایی با عوامل مؤثر در تعیین محدوده‌های زیست
- آشنایی با موقعیت و نحوه پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی
- آشنایی با عوامل تأثیرگذار در شکل استقرار و آرایش مکانی روستاها
- آشنایی با بافت کالبدی و طرح و کارکرد مساکن روستایی
- آشنایی با اشکال موجود روستاها در برخی مناطق جغرافیایی

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ تشریح محدوده منطقه زیست و عوامل محدودکننده نواحی قابل سکونت
- ✓ تبیین عوامل طبیعی و انسانی مؤثر در پراکندگی سکونتگاه‌های انسانی
- ✓ بازشناسی انواع سکونتگاه از نظر مدت زمان سکونت.
- ✓ تشریح موقعیت و کارکرد سکونتگاه‌های روستایی
- ✓ تشریح عوامل مؤثر در استقرار سکونتگاه‌های روستایی
- ✓ تبیین مفهوم «طرز سکونت»
- ✓ توضیح بافت کالبدی روستاها و عوامل گوناگون در شکل‌بخشی به الگوهای کالبدی روستایی
- ✓ تشریح انواع بافت اصلی روستاها بر اساس نحوه استقرار و شکل‌پذیری مساکن
- ✓ تشریح عوامل مؤثر در تجمع و تفرق مساکن روستایی
- ✓ بازشناسی الگوهای سکونتگاه‌های روستایی در ارتباط با بافت‌های اصلی کالبدی
- ✓ توصیف روستاهای خطی، کانونی و مسطح و انواع آنها
- ✓ توضیح شکل ظاهری، طرح و کارکردهای خانه‌های روستایی

منطقه زیست، نواحی قابل سکونت

- به طور کلی خشکی‌ها با حدود یک سوم از سطح کره زمین، تنها بخش قابل سکونت بشمار می‌روند،
- پراکندگی جمعیت و به موازات آن توزیع سکونتگاه‌ها در سطح آن به طور همگون صورت نگرفته‌است.
- بعضی نواحی از تراکم و تعداد جمعیت بسیار زیادی برخوردارند، برخی نواحی بسیار کم جمعیت و حتی برخی نواحی نیز خالی از سکنه هستند.
- در عصر حاضر نواحی قابل سکونت محدود بوده و تنها بخش معینی از کره زمین را به خود اختصاص می‌دهد.
- مرزها قطعی نیستند و در این عدم قطعیت نه تنها عوامل فیزیکی، بلکه شرایط متغیر اقتصادی نیز نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند.
- عوامل محدودکننده نواحی قابل سکونت عبارتند از: دریاها، مناطق قطبی، ارتفاعات و خشکی‌ها.

عوامل محدودکننده منطقه زیست و نواحی قابل سکونت

- **دریاها.** مهمترین عامل محدودکننده سکونت به شمار می‌رود. اگرچه امروزه در سایه تکنیک پیشرفته، دریاها وارد حیطه اقتصاد و ارتباطات شده‌اند ولی هنوز خارج از نواحی سکونت قرار می‌گیرند.
- **مناطق قطبی.** این مناطق سرزمین‌های بالاتر از عرض 66 درجه و 33 دقیقه را شامل می‌شوند. در کنار شرایط نامساعد آب‌وهوایی وجود نواحی بدون زهکشی با خاک‌های نامساعد و پوشیده از یخ سکونت را محدود می‌کند.
- **ارتفاعات.** در نواحی کوهستانی عامل ارتفاع محدودکننده منطقه سکونت به شمار می‌رود. حد ارتفاع در مناطق قطبی از سطح دریا شروع شده و در استوا به 3000 متری می‌رسد.
- **مناطق خشک و نواحی صحرائی.** در این نواحی بطور کلی میزان بارندگی سالانه حد زراعت و حد سکونتگاه‌های وابسته به چراگاه‌ها را مشخص می‌کند ولی امکان تغییر تاثیر حد خشکی توسط انسان‌ها بسیار زیاد می‌باشد.

عوامل مؤثر در پراکندگی سکونتگاه‌های انسانی

در پراکندگی جمعیت و سکونتگاه‌ها در روی زمین عوامل زیر مؤثر هستند:

- عوامل طبیعی که مهمترین آنها آب و هوا، خاک، شکل زمین و منابع زیرزمینی هستند.
- عواملی که مربوط به ویژگیهای قابل انطباق انسان با محیط جغرافیائی است. مانند، خلیقات نژادی، تشکیلات اجتماعی، سطح تکنیک و عوامل تاریخی.

عوامل طبیعی مؤثر در پراکندگی سکونتگاه‌های انسانی

- آب و هوا. به طور کلی آب و هوا اصلی‌ترین عامل طبیعی مؤثر در پراکندگی جمعیت و سکونتگاه‌های انسانی در مناطق توندرايي جنب قطبی و مناطق جنگلی تایگا، است.
- آب، در مناطق خشک کره زمین، نقش تعیین‌کننده‌ای در پراکندگی سکونتگاه‌ها ایفا می‌کند.
- ناهمواری‌ها. در صورت فراهم‌بودن شرایط مناسب آب و هوایی برای اسکان، می‌توان تأثیر ناهمواری‌ها را به صورت عامل محدودکننده مشاهده نمود.

عوامل انسانی مؤثر در پراکندگی سکونتگاه‌های انسانی

- تأثیر فعالیت اقتصادی در طرز سکونت از مهمترین عوامل انسانی مؤثر در پراکندگی جمعیت و سکونتگاه‌های انسانی است.
- در محل‌هایی که سکونتگاه‌ها به صورت ناهماهنگ و نابرابر پراکنده شده‌اند، قبل از هر چیز باید اختلافات موجود در «طرز سکونت» و شکل و سطح فعالیت اقتصادی را بررسی و ریشه‌یابی کرد.
- مفهوم «طرز سکونت» در ابتدا بیان تمایز بین طرز زندگی «کوچ‌نشینان» غیروابسته به خاک و «یکجانشینان» وابسته به خاک بوده است.
- در طرز زندگی و نوع معیشت کوچ‌نشینی، وجود تفاوت‌های فراوان از نظر فعالیت‌های اقتصادی، سطح اقتصادی و همچنین تأثیر این اختلافات اجتماعی اقتصادی در هنگام برپایی سکونتگاه‌ها مشخص شده است.

شکل فعالیت اقتصادی و انواع سکونتگاه از نظر مولر ویل

- سکونتگاه‌های موقت. محل سکونت تنها به مدت چند روز مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند سکونتگاه‌های ابتدایی گردآورندگان خوراک.
- سکونتگاه‌های دوره‌ای. مسکن به مدت چند هفته مورد استفاده قرار می‌گیرد. این نوع سکونتگاه‌ها در بین جوامع ابتدایی که از طریق شکار و ماهیگیری امرارمعاش می‌کنند، مشاهده می‌شود.
- سکونتگاه‌های فصلی. محل سکونت به مدت چند ماه مورد استفاده قرار می‌گیرد. همانند سکونتگاه‌های کوچ‌نشینان، جوامع شکارچی و ماهیگیران
- سکونتگاه‌های نیمه‌دائمی. محل سکونت به مدت چندین سال مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند سکونتگاه‌های جوامعی که از طریق کشت ایستا امرار معاش می‌نمایند.
- سکونتگاه‌های دائمی. محل سکونت مورد استفاده چندین نسل قرار می‌گیرد. مثل سکونتگاه‌های جوامعی که به مدت طولانی به کشت ایستا می‌پردازند.

عوامل مؤثر در استقرار سکونتگاه‌های روستایی

- عوامل گوناگونی در انتخاب موقعیت و نحوه استقرار سکونتگاه‌های روستایی دخالت دارند.
- گاهی ممکن است یک عامل به تنهایی نقش تعیین‌کننده و بنیادی در انتخاب محل استقرار نقشی اساسی بازی کند،
- اما در این میان باز هم قاعداً عوامل مختلف طبیعی فرهنگی هستند که به صورت مجموعه‌ای مرتبط به هم و در تعامل با یکدیگر، هر یک سهمی برعهده می‌گیرند
- عوامل مؤثر در نحوه شکل‌پذیری و پراکندگی مکانی سکونتگاه‌های روستایی را به‌طور کلی می‌توان به دو دسته تقسیم‌بندی نمود:

عوامل محیط طبیعی

عوامل محیط فرهنگی و اجتماعی اقتصادی

عوامل مؤثر در نحوه شکل‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی

عوامل محیط طبیعی

- اشکال ناهمواری (پستی و بلندی)
- آب و هوا
- پوشش گیاهی و زیست محیط
- نحوه دسترسی به منابع آب و خاک

عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

- انگیزه‌سازی گاری مطلوب با عرصه‌های طبیعی و امکان‌پذیر ساختن شیوه خاص اقتصادی
- برخورداری از امکانات ارتباطی
- انگیزه‌های سیاسی نظامی
- انگیزه‌های فرهنگی مذهبی

موقعیت سکونتگاه‌های روستایی

موقعیت یک سکونتگاه، گویای وضعیت خاص آن سکونتگاه بر سطح زمین است.

موقعیت کارکردی می‌تواند یک یا تمامی جنبه‌های زیر را دربرداشته باشد:

- **موقعیت محلی.** ارتباط موقعیتی یک سکونتگاه با حوزه پیرامونی بلافصل خود که از نظر کارکردی به آن وابستگی دارد.
- **موقعیت ناحیه‌ای.** نشان‌دهنده ارتباط موقعیتی یک سکونتگاه با سکونتگاه‌های دور و نزدیک است
- **موقعیت فرانااحیه‌ای.** ارتباط موقعیتی بزرگ مقیاس و پردامنه با سکونتگاه‌های واقع در فواصل بسیار دور.

کارکردهای سکونتگاه‌های روستایی

- کارکرد دفاعی در برابر حوادث غیرمترقبه طبیعی مانند سیل یا در برابر هجوم سایر گروه‌های انسانی (موقعیت دفاعی)
- کارکرد اقتصادی به منظور دسترسی مناسب و مطلوب به منابع و عرصه‌های اقتصادی (موقعیت اقتصادی) و یا به خاطر دسترسی به شبکه‌های ارتباطی (موقعیت ارتباطی) و مانند آن.
- کارکردها یا موقعیت‌ها می‌تواند گویای گونه خاصی از سکونتگاه باشد. از یک سو نمایانگر دلیل یا دلایل انتخاب موقعیت‌های مربوط و از سوی دیگر، تا حد زیادی نشانگر ویژگی‌ها و مسایل و روندهای جاری در سکونتگاه مورد نظر است.

بافت کالبدی روستاها

- بافت عمومی سکونتگاه‌های روستایی، نشانگر فرم و الگوی حاصل از تأثیرگذاری عوامل گوناگون در عرصه روستا و نحوه ارتباط و کنش متقابل این عناصر است.
 - بافت کالبدی سکونتگاه‌های روستایی تجلی‌گاه نحوه نظم‌پذیری خانه‌ها و زمین‌های زراعی و نحوه استقرار شبکه معابر سکونتگاه در کنار یکدیگر است.
- اجزای بافت روستا به تفکیک عبارتند از:
- مساکن، مزارع و باغات، مکان‌های عمومی و میادین، شبکه معابر و شریان‌های ارتباطی درون روستا.

عوامل در شکل بخشی به بافت و الگوهای کالبدی روستاها

- ویژگیهای محیط طبیعی؛
- ساختار اجتماعی ساکنان (تعداد خانوارها، تعداد اقوام، بعد خانوارها)؛
- کارکردهای اصلی و فرعی سکونتگاه؛
- مقررات حقوقی و عرفی و مانند آن؛
- نحوه مالکیت زمین و اندازه قطعات آن.

انواع اصلی روستاها

بر مبنای نحوه استقرار و شکل‌پذیری مساکن روستایی، بافت روستاها را به دو نوع اصلی تقسیم‌بندی می‌شود:

- روستاهای متفرق یا پراکنده؛ و
- روستاهای مجتمع یا گردآمده.
- در برابر دو الگوی اصلی فوق، الگوهای بینابینی سکونتگاه‌های روستایی مطرح است که مطابق آن خانه‌های روستایی در فاصله کم و بیش زیاد نسبت به یکدیگر یا به صورت گروه‌های کوچک خانه‌های دور از هم مستقر شده‌اند.

عوامل موثر در تفرق (پراکندگی) مساکن روستایی

- وجود شرایط مناسب محیطی، به ویژه وجود منابع کافی آب و سهولت دسترسی به آن؛
- رواج بهره‌برداری خصوصی و خانوادگی از منابع آب و خاک؛
- رواج و رونق دامداری و دامپروری در کنار زراعت؛
- وجود امنیت نسبی و عدم نیاز به دفاع در برابر دیگران؛
- وجود زمین‌های کوهستانی یا تپه ماهوری، یعنی نقطه‌ای بودن منابع آب و خاک؛
- وسعت و یکپارچگی زمین‌های زراعی .

عوامل موثر در تجمع مسکن روستایی

- محدودیت عامل تولیدی آب؛
- ضرورت کار جمعی به منظور هدایت و بهره‌برداری از آب و نیز کشت خاک؛
- پیوندهای قومی طایفه‌ای؛
- نقش عامل ارث و تقسیم قطعات تحت تملک؛
- دفاع در برابر تهدیدات بیرونی؛
- ملاحظات سیاسی، مذهبی یا ایدئولوژیک.

الگوهای سکونتگاه‌های روستایی

- روستاهای با الگوی خطی؛
- روستاهای با الگوی کانونی؛
- روستاهای با الگوی صفحه‌ای.

هر یک از این الگوهای اصلی سه‌گانه با وجود دارا بودن خصوصیات و ویژگیهای خاص، دارای الگوهای فرعی هستند که هر کدام از آنها هم به‌نوبه خود ممکن است دارای بافت کالبدی منظم و یا نامنظم باشند.

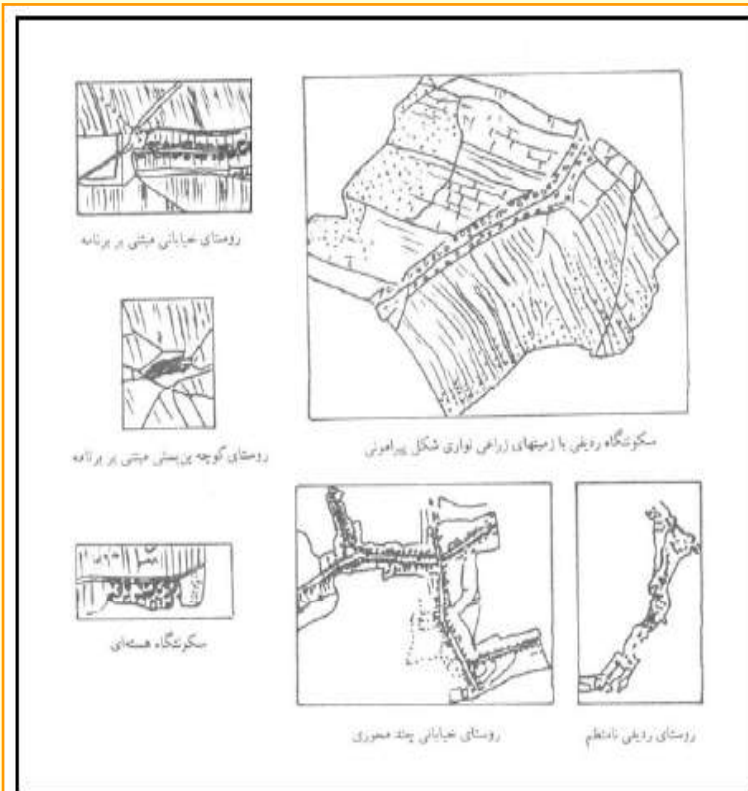

روستاهای با الگوی خطی

- سکونتگاه‌هایی هستند که خانه‌ها و مساکن موجود در آن‌ها به صورت ردیفی در طول یک محور استقرار یافته‌اند.
- روستای با الگوی خطی روستایی است که از یک یا دو ردیف موازی از خانه‌ها تشکیل شده‌باشد.
- اگر این ردیف‌ها به صورت خطی مستقیم، کوتاه و متراکم باشد، روستای مورد نظر دارای الگوی خطی کوچه‌ای خواهدبود.
- اگر دو ردیف مورد نظر یکدیگر را قطع کنند، روستای با الگوی خطی منقطع می‌نامند که شکل گذار به الگوی صفحه‌ای است.

انواع روستاهای با الگوی خطی

روستاهای کوچه‌ای (اشتراسندروف)

روستاهای کوچه بن‌بستی

روستاهای ریسمانی (خطی)

• سکونتگاه‌های والد هوفندورف

• مارش هوفندورف

• مور هوفندورف

شکل ۶-۱. الگوهای گوناگون روستاهای خطی (مأخذ: لیه‌ناو، ۱۹۸۶ به نقل از سعیدی، ۱۳۷۹، ص ۵۷)

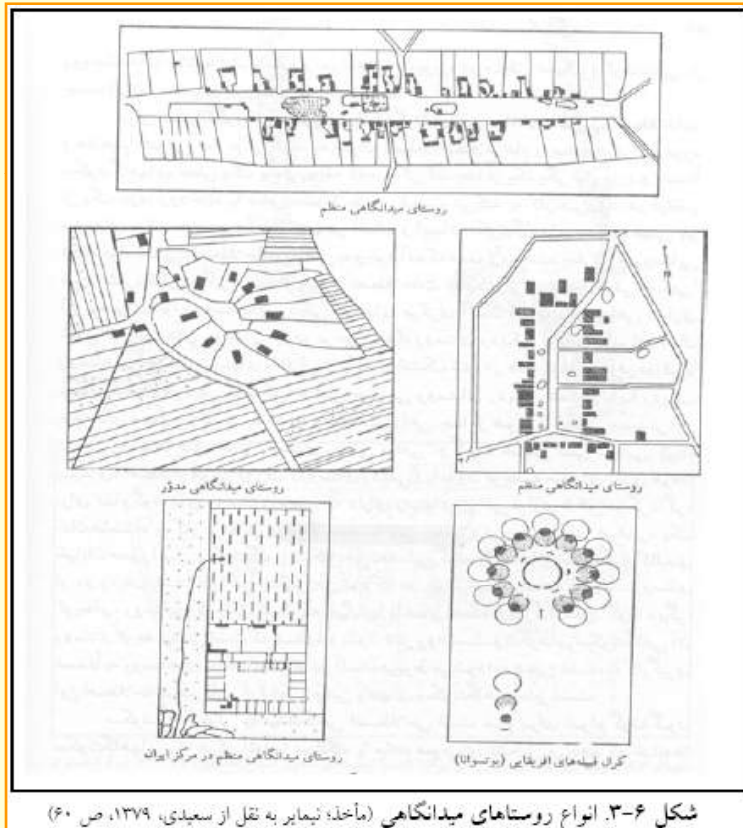

روستاهای کانونی یا میدانگاهی

- اصطلاحی عام برای انواع گوناگون سکونتگاه‌های روستایی است که عنصر اصلی کالبد آن‌ها را میدان یا مکان عمومی تشکیل می‌دهد.
- منظور از میدانگاه، سطح زمین مرکزی است که در اختیار و تصرف جمعی و عمومی قرار دارد و کارکردهای گوناگونی را در ارتباط با زندگی اجتماعی - اقتصادی روستایی برآورده می‌سازد. برای مثال تأسیسات عمومی محلی یا مراعات اشتراکی.
- میدانگاه از لحاظ شکل می‌تواند مدور، لوزی شکل، مربع، مستطیل یا کشیده و کم‌عرض باشد.

انواع روستاهای کانونی یا میدانگاهی

- روستاهای ستاره‌ای: گذرگاه‌ها از مرکز به طرف بیرون کشیده شده‌اند، مساکن در سمت راست یا چپ آنها به صورت پراکنده قرار گرفته‌اند.
- روستاهای با میدان مرکزی: به صورت متراکم و یا پراکنده بوده و تمام مساکن آن مشرف به میدان مرکزی می‌باشند.

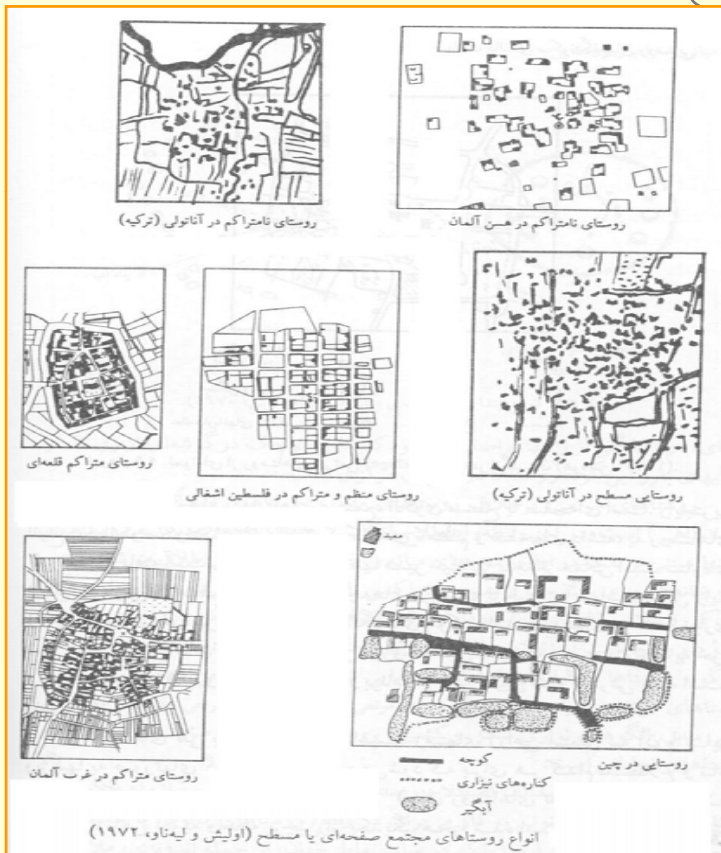

روستاهای مسطح یا صفحه‌ای

- رایج‌ترین انواع الگوهای کالبدی سکونتگاهی روستایی هستند
- زیربنای کالبدی نامنظم و مسطح دارند و به روستاهای تلی شهرت یافته‌اند.
- مسیر خیابان‌ها یا معابر محلی می‌تواند ستاره‌ای شکل، تودرتو و نامنظم، به صورت کوچه‌های بن‌بست و یا غیران باشد.
- شکل رایج زمین‌های زراعی در این‌گونه روستاها، الگوهای بلوک مانند یا زمین‌های پراکنده نواری شکل است.
- روستاهایی به شمار می‌روند که به صورتی خودجوش و خودبه‌خودی برپا شده و بدون نظم معین و برنامه از پیش تعیین شده گسترش یافته‌اند.

انواع روستاهای مسطح یا صفحه‌ای

- روستاهای تلی. این نوع روستاها اغلب نامنظم، بدون نقشه، متراکم و یا نامتراکم هستند و از مرکز به طرف پیرامون به حالت گریز از مرکز، تراکم خود را به شدت کاهش می‌دهند.
- روستاهای با نقشه مهندسی. این نوع سکونتگاه‌ها به روستاهای شطرنجی هم معروف هستند. (مثال، سکونتگاه‌های مورمون واقع در پیرامون شهر سالت لیک سیتی، آمریکا، و سکونتگاه‌های متعدد در چین.

ضرورت بررسی طرح خانه‌های روستایی

- نیاز به محافظت از خود و یافتن سرپناه نیازی بنیادی و همه گیر است.
- الگوهای خانه‌ها تجلی‌گاه شیوه‌های زیستی و نیروها و عوامل مؤثر محیطی، اجتماعی و اقتصادی در شکل بخشی به آنها است.
- از طریق بررسی ویژگی‌های خانه‌های روستایی می‌توان به روابط اقتصادی و همچنین به ارزش‌های فرهنگی و آداب و سنن زمان برپایی آنها و نیز شناسایی مراحل بعدی رشد و گسترش آنها راه یافت.

کارکردهای خانه‌های روستایی

- کارکردهای بنیادی زیستی
- کارکردهای خدماتی
- کارکردهای بهداشتی
- کارکردهای اقتصادی تولیدی
- کارکردهای اجتماعی فرهنگی
- کارکردهای ذخیره‌سازی
- کارکردهای ارتباط فیزیکی

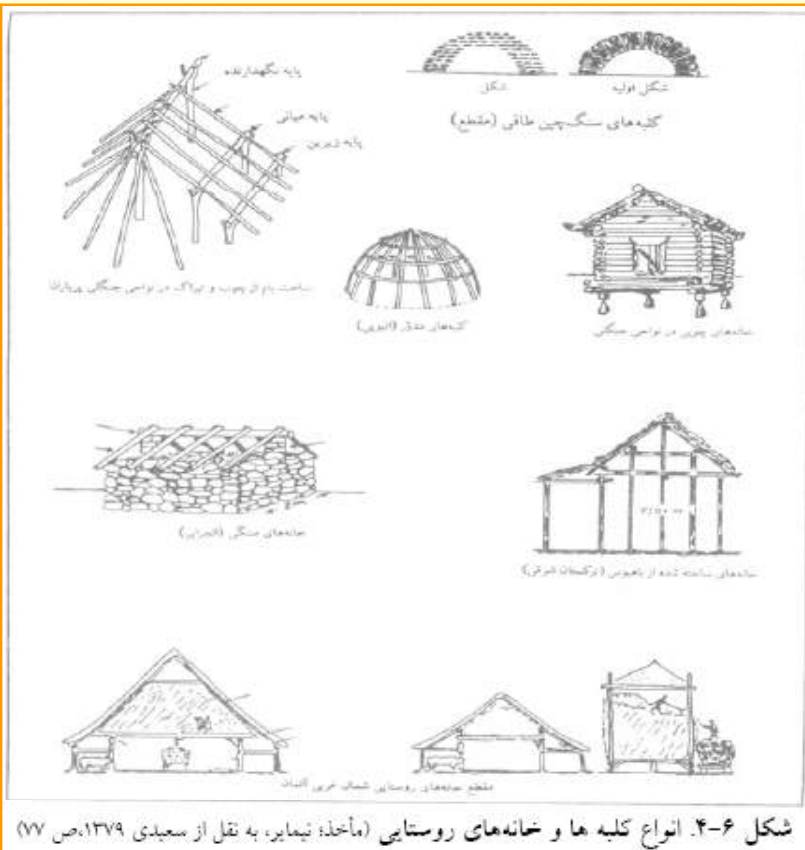

جنبه های مورد بررسی در خانه های روستایی

- وسعت و شکل قطعات زمین یا فضای آزاد،
- نحوه ساختمان و انواع مصالح ساختمانی و ارتباط آن با محیط پیرامونی؛
- نحوه قرارگیری ساختمان و وضعیت آن نسبت به عرصه های عمومی
- ارتفاع خانه یا تعداد طبقات ساختمان؛
- سطح زیربنا، سطح مفید و تخصیص آن بر اساس فضاهای مسکونی، فضاهای مورد استفاده اقتصادی، انبارها
- تعداد فضاها و کارکرد هر یک از آنها؛
- فضاهای کارکردی خاص مانند پرچین ها، دیوارها، حیاط
- نوع ساخت و ساز و مدیریت اجرای بنا

انواع خانه‌های روستایی

- کومه: نوعی ساده از مسکن که کمتر برای سکونت دائمی مورد استفاده قرار می‌گیرد و معمولاً به صورت ساختمانی ساده و یکنواخت با استفاده از مصالح ابتدایی ساخته می‌شود.
- خانه: شکل غالب مسکن در مناطق روستایی و عبارت از مسکنی است که دیوارها و سقف آن با مصالح مختلفی ساخته شده و مشتمل بر چند فضای مجزا می‌باشد

رده‌بندی اجتماعی گروه‌های روستایی

- قشر نسبتاً مرفه که معمولاً زمین‌های خود را بر اساس قرار و مدارهای مرسوم به دیگران واگذار می‌کنند و یا تنها تا حدی مشخص و محدود در روند تولید شرکت می‌جویند؛
- قشر متوسط روستایی، یعنی خانوارهای دهقان کم و بیش مستقل هستند؛
- قشر کم‌درآمد روستایی، یعنی خانوارهایی که از طریق کارگری زراعی و شهری گذران می‌کنند و در مواردی به آنان خوش‌نشین می‌گویند.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل ششم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل هفتم

توسعه روستایی

هدف مرحله ای

- آشنایی با معنی و مفهوم توسعه و تفاوت آن با رشد
- آشنایی با رویدادهای گوناگون رخ داده در زمینه توسعه
- آشنایی با تحولات مثبت در الگوهای توسعه
- آشنایی با سیاست‌ها و انواع راهبردهای توسعه روستایی

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ تبیین مفهوم توسعه و تاریخچه آن
- ✓ توضیح تفاوت مفهوم رشد و مفهوم توسعه
- ✓ تبیین هدف های توسعه
- ✓ تبیین تفاوت های توسعه شهری و توسعه روستایی
- ✓ توضیح ماهیت توسعه روستایی و تشریح مفهوم، اهداف و خصوصیات آن
- ✓ تشریح موانع اجتماعی و فرهنگی توسعه روستایی
- ✓ تشریح عناصر اساسی مشترک در تمام رهیافت های توسعه روستایی
- ✓ توضیح سیاست های توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه آسیایی
- ✓ بازشناسی مفهوم راهبردهای توسعه روستایی
- ✓ توضیح راهبردهای توسعه کشاورزی و صنعتی کردن روستا
- ✓ توضیح راهبردهای نیازهای اساسی و توسعه همه جانبه روستایی
- ✓ توضیح راهبردهای مراکز رشد و آگروپلینت
- ✓ تشریح راهبرد توسعه مشارکتی

تاریخچه تفکرات توسعه

- سی سال قبل چنین به نظر می‌رسید که دست‌اندرکاران توسعه معنای توسعه و چگونگی دستیابی به آن را دریافته باشند.
- نظریه‌ها و راهبردهای متعدد، ذهن بسیاری را به خود جلب می‌کرد.
- امروز بعد از گذشت چند دهه، موفقیت ظاهری گذشته جای خود را به نومی‌دی، سرگردانی و بن‌بست داده‌است.
- توسعه به معنی کوششی آگاهانه، نهادینه‌شده و مبتنی بر برنامه‌ریزی برای ترقی اجتماعی، پدیده منحصربفرد قرن بیستم، از سال 1917 و به دنبال انقلاب بلشویکی در کشور شوروی آغاز شد و طی دهه‌های 1920 و 1930 از سوی اقتصادهای مبتنی بر نظام سرمایه‌داری و بازار آزاد، مورد تمسخر واقع شد.
- در دوره جنگ دوم جهانی به عنوان یک اصل، و پس از پایان آن بیشتر کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین آنرا پذیرفتند یا به آن توجه نشان دادند.

مفاهیم رشد و توسعه

- رشد. روندی است که در این یا آن پدیده اقتصادی و اجتماعی، اکثراً به نحو نامطلوب و یک‌جانبه و بدون ارتباط و هماهنگی با سایر پدیده‌های تحقق پیدا می‌کند.
- توسعه. روندی است در یک جامعه مطلوب، که در آن انسان آگاه با فعالیت خود و با ایجاد هماهنگی و توازن، امکانات موجود و بالقوه‌ای را که طبیعت در اختیار او می‌گذارد همراه با سرمایه‌های مادی و معنوی که در اختیار دارد، برای تأمین نیازهای خود مورد استفاده قرار می‌دهد.

تفاوت رشد و توسعه

- تحت عنوان رشد به طور عمده جوانب کمی و تراکمی پدیده‌های مختلف در نظر گرفته می‌شود، در حالی که مفهوم توسعه نه تنها عنصر کمی بلکه جنبه کیفی و توازن میان پدیده‌ها را نیز در برمی‌گیرد.
- توسعه روندی مستمر و پویا است و هنگامی بهینه است که بر مبنای آینده‌نگری، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی استوار باشد. درحالی که رشد یک چنین ویژگی‌هایی را ندارد.
- در جوامع غربی رشد وجود دارد ولی حالت توازن و هماهنگی در آن دیده نمی‌شود. یک چنین رشدی که فقط با انگیزه سودجویی و انحصارطلبی و بدون ارتباط با پدیده‌های دیگر تحقق پیدا می‌کند، محصول نظام استثماری است.

تحول در مفهوم توسعه

- معانی مختلف توسعه به ویژگیهای شخص، اوضاع و زمان بستگی دارد.
- یک جنبه جهانی در مفهوم توسعه مستتر است.
- توسعه به عنوان یک مفهوم متعالی، دستاورد بشری و پدیده‌ای چند رشته‌ای است و فی‌نفسه یک مسلک و ایدئولوژی به حساب می‌آید.
- توسعه به دلیل اینکه دستاورد انسان است، در محتوا و نمود، دارای مختصات فرهنگی است و بر تحول ارگانیک دلالت دارد.
- توسعه دستیابی فزاینده انسان به ارزشهای فرهنگی خود است.

معنای اشتقاقی توسعه

- در گذشته توسعه تنها یک پدیده اقتصادی به حساب می‌آمد زیرا درک جنبه‌های اقتصادی آن_ تولید و مصرف_ آسانتر بود.
- مفهوم توسعه طی چند دهه اخیر، از انحصار دیدگاه‌های رشد اقتصادی و تفکر غربی آن خارج شده است. دیدگاه‌های عدالت اجتماعی، خوداتکایی و تعادل‌های بوم‌شناسانه با مفهوم نوین توسعه پیوند خورده‌اند.
- براساس دیدگاه همه جانبه‌نگر و کل‌نگرانه، توسعه روندی فراگیر در جهت افزایش توانایی‌های انسانی و اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای انسانی و اجتماعی است که پیوسته در پرتو ارزش‌های فرهنگی جامعه و بینش‌های پایداری جهان تغییر می‌کند.
- این گونه توسعه، نیازهای کنونی را بدون کاهش توانایی نسل‌های آتی در برآوردن نیازهای خود، برآورده می‌کند و توسعه‌ای پایدار خواهد بود.

هدفهای توسعه

- امکان دسترسی بیشتر به کالاهای تداوم بخش زندگی (غذا، مسکن، بهداشت و امنیت) و توزیع گسترده تر این گونه کالاها را فراهم کند؛
- سطح زندگی را در قالب درآمدهای بالاتر، تأمین اشتغال بیشتر، آموزش بهتر، افزایش دهد؛
- به ارزشهای فرهنگی و انسانی توجه بیشتری نشان دهد، دامنه انتخاب اقتصادی و اجتماعی افراد و ملل را گسترش دهد.

سوالات در تحلیل توسعه یافتگی یک کشور یا یک منطقه

- آیا سطح عمومی زندگی به اندازه‌ای گسترش پیدا کرده تا فقر مطلق، درجه نابرابری توزیع درآمدها، سطح اشتغال، ماهیت و کیفیت خدمات آموزشی، بهداشتی و دیگر خدمات اجتماعی فرهنگی بهبود یابد؟
- آیا پیشرفت اقتصادی، احترام و اعتبار شخصی و گروهی را در ارتباط با دیگران افزایش داده است؟
- آیا پیشرفت اقتصادی دامنه انتخاب بشر را گسترش داده و افراد را از وابستگی خارجی و قیود داخلی نسبت به سایر انسان‌ها و نهادها آزاد کرده است؟

توسعه؛ یک مفهوم متعالی

- در مفهوم متعالی از توسعه، تغییر، پیشرفت و تحول در معیارهایی همچون عقلانیت، افزایش بهره‌وری، افزایش سطح زندگی، بهبود نگرش‌ها در نهادهای جامعه و نهادسازی، وحدت ملی، استقلال ملی، دموکراسی برای مردم و مشارکت مردم وجود دارد.
- در مفهوم متعالی توسعه، درک و شناخت انسان از اهداف اساسی است. این انسان در فضاهای شهری و روستایی زندگی می‌کند. پس باید خصوصیات انسان‌ها در آن مکان‌ها مورد شناسایی قرار گیرند.
- اولین گام در شناخت انسان، درک نیازهای او است.

نیازهای انسانی در توسعه

- ❖ از نظر رفتارگرایان نیازهای انسانی عبارتند از: نیازهای فیزیولوژیکی، امنیتی، تعلق خاطر، احترام، خودآگاهی، خویشن یابی و زیبایی دوستی.
- ❖ از نظر توسعه گرایان (صاحب نظران توسعه روستایی) با تاکید بر نظریه اهداف بنیادین انسانی بارتل موس، نیازهای انسانی را به دو دسته عمده تقسیم می کند:
 - **نیازهای اولیه** شامل؛ عاطفه و عشق، اوقات فراغت و تفریح، تعلیم و تربیت، آزادی انسان و امنیت، مسکن، زیبایی گرایی و ارزش های فرهنگی و بوم شناختی، حقوق سیاسی، بهداشت و سلامتی، نیازهای فیزیولوژیکی و کیفیت زندگی آینده.
 - **نیازهای ثانویه** شامل؛ عدالت، توزیع درآمد و ثروت، امنیت اجتماعی، شرایط کار و اشتغال

تعریف مجدد هدف‌ها و انواع توسعه

- هدف اصلی توسعه باید ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی و همه شمول با تأکیدی خاص بر تسریع رشد و درآمد گروه‌های بسیار فقیر باشد.
- چنین هدفی مستلزم راهبردی متفاوت از راهبرد به حداکثر رساندن نرخ رشد تولید ناخالص ملی است.
- در بررسی مسایل واقعی توسعه انواع زیر مورد تأکید هستند:
 - رشد در مقابل توزیع
 - جدید در برابر سنتی
 - توسعه شهری در برابر توسعه روستایی
 - تکنولوژی سرمایه‌بر در برابر تکنولوژی کاربر
 - تمرکز در مقابل عدم تمرکز
 - توسعه کشاورزی در برابر توسعه صنعتی
 - برنامه‌ریزی اجتماعی اقتصادی در برابر برنامه‌ریزی فیزیکی

توسعه شهری یا توسعه روستایی؟

- کدام یک از دو شیوه زندگی شهری یا روستایی برای انسان بهتر است؟
- راهبرد توسعه کشور می‌بایست توسعه شهری باشد یا توسعه روستایی؟
- آیا امکان دارد نواحی روستایی بدون توسعه‌شهرنشینی و نواحی شهری بدون عمران روستاها توسعه یابند؟
- آیا کشوری را می‌توان یافت که توسعه آن تنها برپایه شهرنشینی یا روستانشینی قرار گرفته باشد؟
- آیا فقر و عقب ماندگی، قابل تقسیم به ترکیب‌های روشنی از زندگی شهری و روستایی است؟
- اجزای فرایند توسعه می‌بایست چنان پیوسته باشند که شهرنشینی موجب توسعه روستاها گشته و پیشرفت روستاها، پشتیبان توسعه شهرها شود.

ضرورت های توجه به توسعه روستایی

- مسئله انسانی بودن
- توسعه فرهنگ تولیدگری که در ساختار روستا وجود دارد
- بعد زیست محیطی
- توجه به وجود فقر بیشتر در روستاها
- اصل مکمل بودن مکانها
- پنج دهه تجربیات توسعه در جهان که فقط به شهر توجه داشته نشان می دهد که این الگو حداقل در کشورهای جهان سوم، کارساز نیست.

ماهیت و مفهوم توسعه روستایی

- توسعه روستایی راهبردی است که برای بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروهی از مردم یعنی فقرای روستایی طراحی شده و شامل گسترش پوشش منابع توسعه به فقیرترین افراد ساکن در مناطق روستایی می‌شود.
- توسعه روستایی به معنی ارتقای استانداردهای زندگی توده کم‌درآمد ساکن در مناطق روستایی و خوداتکا کردن فرایند توسعه آنها است.
- توسعه روستایی با تأکید بر انسان مفهوم جدیدی از توسعه روستایی را در قالب توسعه انسانی جستجو می‌کند. بر اساس این قالب‌بندی جدید، لازمه توسعه روستایی ایجاد تغییرات کیفی در درون خود روستا است.

خصوصیات توسعه در مناطق روستایی

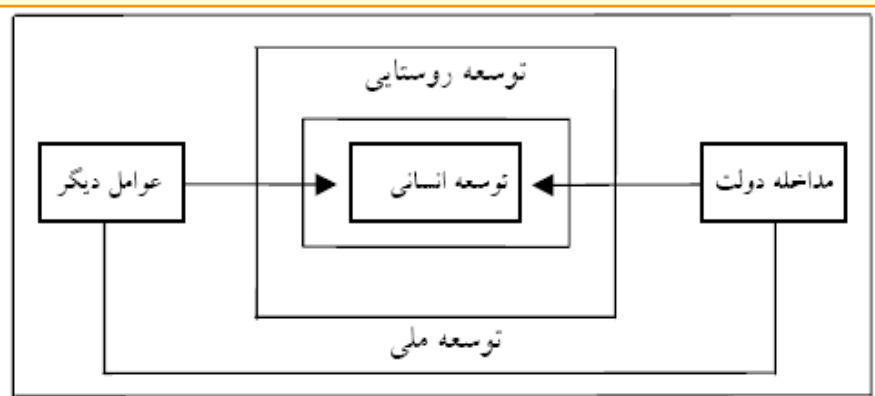
- تغییری در جهت بهبود شرایط برای اکثریت مردم ایجاد کند.
- مردمی که از آن سود می‌برند بیش از مردمی باشند که از آن متضرر می‌شوند.
- مردم را نسبت به تأمین حداقل نیازهای ضروری زندگی مطمئن سازد.
- با نیازهای مردم هماهنگی و مطابقت داشته باشد.
- باعث تشویق خود اتکائی شود.
- بهبودی طولانی و مستمر و مداوم به ارمغان آورد.

توسعه در مناطق روستایی از دیدگاه توسعه انسانی

توسعه انسانی به مفهوم تغییرات متوالی و پویا در آن دسته از شرایطی است که موجبات یک زندگی آزاد و رضایت بخش را برای کلیه افراد فراهم می آورد. برای این نوع زندگی، پنج جزء تعریف و تعیین می شود. توسعه انسانی به معنی پیشرفت توأم در کلیه ابعاد پنجگانه زیر است:

- کیفیت فیزیکی زندگی
- دسترسی به وسایل امرار معاش
- آزادی انتخاب
- توسعه خوداتکایی
- پیشرفت سیاسی و اجتماعی

شکل ۷-۱. فرایند نیل به توسعه روستایی در اثر دخالت دولت و سایر عوامل از دیدگاه توسعه انسانی (مأخذ: آر. پی. میسرا و کی. وی. سوندارام، ۱۳۷۱، ص ۴)

دیدگاه ها در مورد ارتباط میان سنت گرایی، کشاورزی و توسعه ملی

- دیدگاه اول، جامعه‌شناسان، بر سنت‌گرایی و عقب‌افتادگی اقتصادی جوامع روستایی اصرار داشته و معتقدند این مسایل از جمله موانع عمده‌ای است که مانع توسعه اقتصادی می‌شوند.
- دومین دیدگاه بر روابط متقابل میان بخش کشاورزی و بخش‌های غیرکشاورزی تأکید دارد. با افزایش تقاضا برای مواد غذایی و نیروی کار اضافی، درآمد روستائیان بالا می‌رود.
- نقطه نظر سوم، دیدگاه اقتصاد سیاسی (نابرابری اقتصادی) را در فرایند توسعه و توسعه روستایی مطرح می‌کند.

نظریه خرده فرهنگ دهقانی و نقش آن به عنوان مانع توسعه روستایی

- برنامه‌های دگرگونی اجتماعی در روستاها، اگر بر پایه شناخت ارزش‌ها، وجهه‌نظرها و انگیزه‌های دهقانان استوار نباشد، شکست خواهد خورد.
- خرده فرهنگ ضمن آنکه بسیاری از عناصر فرهنگ کلی‌تر را دربرمی‌گیرد، شامل بعضی از جنبه‌های خاصی است که در فرهنگ کلی‌تر وجود ندارد.
- انگیزه‌ها، وجهه‌نظرها و ارزش‌ها در خرده فرهنگ دهقانی از عناصر اصلی به شمار می‌روند و کلید درک رفتار به شمار می‌آیند.
- اکثر عناصر خرده فرهنگ دهقانی احتمالاً به ارزش‌ها نزدیک‌تر هستند تا نسبت به انگیزه‌ها و وجهه‌نظرها

ویژگی های خرده فرهنگهای دهقانی

- عدم اعتماد متقابل در روابط شخصی
- فقدان نوآوری
- تقدیرگرایی
- پائین بودن سطح آرزوها
- عدم توانایی چشم‌پوشی از منافع آنی به خاطر منافع آتی
- دیدگاه زمانی محدود
- خانواده‌گرایی
- وابستگی به قدرت دولتی
- محلی‌گرایی
- همدلی

عناصر اساسی راهبردهای توسعه روستایی

- سیاست ارضی
- سیاست فن آوری
- سیاست اشتغال
- سیاست آموزشی، تحقیقاتی و ترویجی
- سیاست مؤسسات روستایی
- سیاست قیمت گذاری، حلقه‌های ارتباطی با دیگر بخش‌های اقتصاد

دسته بندی راهبردهای توسعه روستایی در آسیا

راهبردهای توسعه روستایی را که کشورهای در حال توسعه آسیایی در دستور کار خود قرار داده‌اند، می‌توان در سه دسته جای داد:

- فن‌گرایانه: با هدف افزایش و تسریع بهره‌وری در کشاورزی
- رادیکال: با هدف ایجاد برابری و عدالت
- اصلاح طلبانه: با هدف بهره‌وری فزاینده و انسجام اجتماعی

راهبردهای مرسوم در زمینه توسعه روستایی

- راهبرد توسعه کشاورزی
- راهبرد صنعتی کردن روستا
- راهبرد نیازهای اساسی
- راهبرد توسعه همه جانبه روستایی
- راهبرد مراکز رشد
- راهبرد آگروپلینتن
- راهبرد توسعه مشارکتی

راهبرد توسعه کشاورزی

- توجه به بخش کشاورزی در خلال دهه‌های 1950 و 1960 موضوع اصلی توسعه بود.
- اصلی‌ترین هدف اقتصادی این راهبرد، افزایش بازده کشاورزی بوده است.
- کشاورزی سرمایه‌بر از خصوصیات بازار این راهبرد به شمار می‌آید.
- فواید و نتایج ناشی از تحول فنی، حداقل در وهله اول، نصیب زمینداران بزرگ و دیگر صاحبان ثروت می‌شود.
- تأثیر اساسی اتخاذ جدی این راهبرد، بوجود آمدن انقلابی به اصطلاح انقلاب سبز بود که شدیداً مورد انتقاد قرار گرفت.
- این راهبرد نتوانست شرایط زندگی فقرای روستایی را بهبود بخشد.
- دلایل عدم توفیق را می‌توان در بی‌توجهی دولت‌ها نسبت به اجرای صحیح اصلاحات ارضی، ایجاد فرصت‌های اشتغال در نواحی روستایی خلاصه نمود.

راهبرد صنعتی کردن روستا

در شرایط محدودیت منابع آب و خاک در مناطق خشک صنعتی شدن به عنوان نیروی پویای توسعه مطرح می شود.

راهبرد صنعتی کردن روستا از دو دیدگاه مورد توجه قرار می گیرد:

- ایجاد و استقرار صنعت در مناطق روستایی
- صنعتی کردن روستا

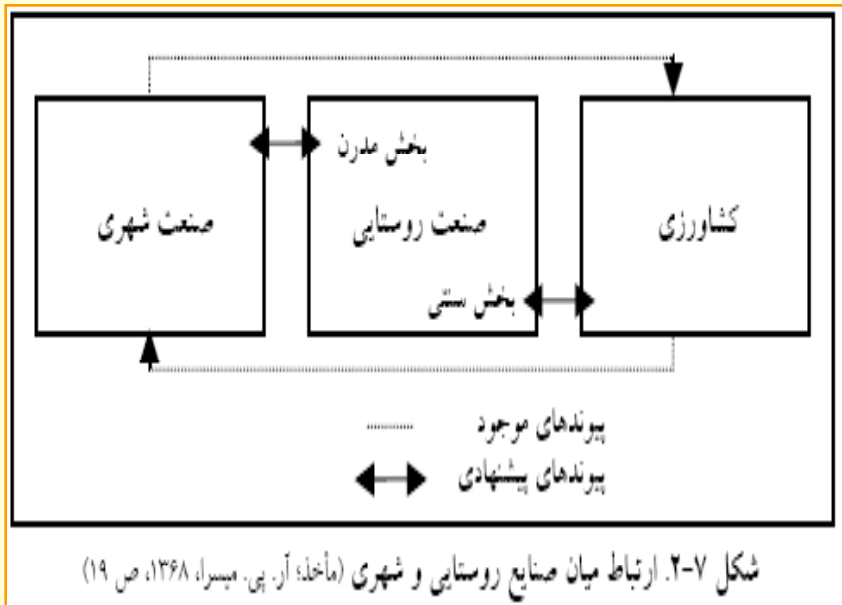
اهداف اولیه راهبرد صنعتی شدن

- ایجاد اشتغال غیرکشاورزی برای روستائیان بیکار یا نیمه‌بیکار در یک ناحیه؛
- کمک به جلوگیری از جریان مهاجرت به مراکز شهری؛
- تقویت پایه‌های اقتصادی در مراکز روستایی؛
- استفاده کامل از مهارت‌های موجود در یک ناحیه؛
- فرآوری تولیدات کشاورزی محلی؛
- تهیه نهادهای اساسی و کالاهای مصرفی برای کشاورزان و دیگر افراد محلی .

محدودیت‌های راهبرد صنعتی کردن روستاها

- محدودیت زیرساخت‌ها
- تأمین نیروی انسانی
- محدودیت سرمایه و اعتبار
- محدودیت بازاریابی
- محدودیت فن‌آوری

راهبرد نیازهای اساسی

- عدم توفیق در بهبود بخشیدن به وضع رفاهی باعث شد که به تأمین نیازهای اساسی مردم به عنوان هدف اولیه توسعه توجه شود.
- از آنجا که اکثریت مردم فقیر در مناطق روستایی زندگی می‌کنند، مفهوم آن نهایتاً توسعه روستایی است.
- هدف یک الگوی توسعه روستایی که درصد کاهش فقر است، عبارت از افزایش درآمدها و برآوردن نیازهای اساسی است.
- راهبرد نیازهای اساسی در جستجوی اتخاذ شیوه‌ای است تا بر اساس آن، نیازهای اولیه فقیرترین بخش از جمعیت را به درآمد و خدمات در طول یک نسل، برطرف سازد.

راهبرد توسعه همه جانبه روستایی

- مجموعه یکپارچه‌ای از کارهای هماهنگ و برنامه‌ریزی شده که در سطوح مختلف، توسط دولت، مؤسسات و خود مردم برای نیل به پیشرفت و توسعه پایدار در یک ناحیه روستایی دنبال می‌شود.
- بر این فرض استوار است که توسعه روستایی، یک نظام وابسته درونی بوده که اجزای آن بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند.
- الگوی تولید، الگوی سکونت روستایی، شبکه زیرساخت‌ها، الگوی اشتغال، سازمان روستایی و نظام‌های نهادی می‌تواند به‌عنوان نظام‌های فرعی نظام توسعه روستایی شناخته شوند.

عناصر اصلی راهبرد توسعه همه جانبه روستایی

- توسعه کشاورزی کاربر
- فعالیتهای عمومی کوچک مقیاس و اشتغالزا
- احداث صنایع سبک و کوچک کاربر در مزارع و حواشی روستاها
- اشاعه خودیاری و مشارکت محلی در تصمیم گیریها
- توسعه یک نظام سلسله مراتب شهری برای پشتیبانی توسعه روستایی
- امکانات نهادی مناسب و خوداتکا برای هماهنگی پروژههای چندبخشی

راهبرد مراکز رشد

- یکی از عناصر مهم و عمده که در راهبرد توسعه همه جانبه روستایی یافت نمی‌شود، توجه به مفهوم فضا است.
- مراکز رشد به عنوان بازارهای آماده برای محصولات روستایی و نزدیک‌تر به روستا، توزیع نهاده‌ها و عرضه و به نمایش گذاشتن کالاهای مصرفی عمل می‌نمایند.
- تجدید سازمان الگوی سکونت روستایی به نفع آن دسته از مراکزی است که بیشترین امکان بالقوه را برای توسعه و تبدیل شدن به مراکز رشد یا خدمات را دارند.

راهبرد آگروپلین

- آنچه که در این راهبرد، بدیع می باشد، تأکیدی است که بر توسعه خودگردان و متکی بر خود در سطوح کوچک ناحیه‌ای ابراز می شود.
- هدف این راهبرد در توسعه منطقه‌ای ایجاد جوامع متکی به خود از طریق تعیین محدوده‌های فضایی انتخابی، اشتراکی کردن وسایل تولید و دستیابی برابر به ابزارهای لازم برای کسب قدرت اجتماعی است.
- همکاری و خودیاری داوطلبانه به عنوان کلید موفقیت این روش تعریف شده است.

راهبرد توسعه مشارکتی

- بسیج مردم برای به عهده گرفتن پروژه های توسعه اجتماعی و اقتصادی
 - تمرکززدایی از دستگاه دولتی: انتقال قدرت و منابع تصمیم گیری به سطوح پائین تر (کمیته های برنامه ریزی محلی)
 - یک فرایند اختیار دادن به محرومان
- سه عنصر اصلی مشارکت:
- تسهیم قدرت و منابع کمیاب
 - کوشش های آگاهانه و عمومی گروه های اجتماعی برای کنترل سرنوشت و بهکرد شرایط زندگی خویش
 - ایجاد فرصت ها از سطوح پائین

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل هفتم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل هشتم

ساختار و سازمان روستاها و شهرهای ایران

هدف مرحله ای

- آشنایی با شیوه‌های زندگی و نظام سکونتگاهی کشور ایران
- آشنایی با بنیان‌های جغرافیایی نظام سکونتگاهی کشور
- آشنایی با نظام تقسیمات کشوری
- آشنایی با تحولات و تغییرات جمعیت روستایی و شهری
- آشنایی با طبقه بندی روستاها و شهرها

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ بازشناسی شیوه‌های زندگی و نظام سکونتگاهی کشور ایران
- ✓ تبیین شیوه زندگی کوچ‌نشینی، سکونتگاه‌ها و پراکندگی ناحیه‌ای آن در ایران
- ✓ بازشناسی انواع مساکن و نظام اجتماعی کوچ‌نشینان ایران
- ✓ تبیین زندگی روستانشینی و بنیان‌های جغرافیایی روستاهای ایران
- ✓ توضیح شکل‌های استقرار روستاهای ایران و تأثیر ارتفاعات در آنها
- ✓ تبیین ویژگی‌های اجتماعی اقتصادی روستاهای ایران و نظام‌های مبتنی بر آنها
- ✓ تشریح روند شهرنشینی در زمان حکومت‌ها در دوران اسلامی در ایران
- ✓ توضیح ساختار و سازمان شهرها در دوره‌های قاجار و پهلوی
- ✓ تبیین تحولات شهرنشینی بعد از انقلاب اسلامی سال 1357
- ✓ تشریح عوامل جغرافیایی موثر بر مکان‌گزینی شهرها در ایران
- ✓ تعریف نظام تقسیمات کشوری و تبیین سابقه و سیرتحولات آن در ایران
- ✓ بازشناسی واحدهای نظام تقسیمات کشوری ایران بعد از انقلاب اسلامی
- ✓ توضیح تغییرات و تحولات جمعیت شهری و روستایی در ایران
- ✓ تبیین طبقه‌بندی روستاها و شهرهای ایران را بر اساس ملاکهای جمعیتی

خصوصیات طبیعی محیط جغرافیایی ایران

- کشور ایران در فلات ایران واقع است.
- این فلات تقریباً در مرکز کمربند خشک و بزرگ دنیای قدیم سر برافراشته است.
- دو عامل ناهمواری و اقلیم نقشی عمده در تعیین خصوصیات طبیعی و به تبع آن پراکندگی سکونتگاه‌ها محیط جغرافیای ایران دارند.
- براساس تکوین وضع زمین‌شناسی این فلات و تفاوت‌های ژئومورفولوژیکی حاصل از آن، سه تیپ عمده از چشم انداز طبیعی در ایران قابل مشاهده است:
نواحی مرکزی ایران؛
نوار باریک ساحلی و اراضی جلگه‌ای حاشیه دریای مازندران در شمال و همچنین جلگه‌های ابرفتی ساحل خلیج فارس در جنوب؛
رشته کوه‌های عظیم البرز در شمال و زاگرس در غرب و جنوب غربی بعلاوه ارتفاعات آذربایجان.

شیوه‌های زندگی و نظام سکونتگاهی کشور ایران

- در فلات ایران سه شیوه زندگی کوچ‌نشینی، روستانشینی و شهرنشینی در طول تاریخ به تکامل رسیده‌اند.
- شیوه زندگی کوچ‌نشینی با یکجانشین شدن جوامع کوچ‌رو هر چه بیشتر محدود شده است.
- روستانشینی با مهاجرت‌های روستائیان به شهرها، تبدیل روستاها به شهر و قرار گرفتن روستاها در محدوده شهرها و نفوذ شیوه‌های زندگی شهری کم‌کم کاهش می‌یابد،
- شهرنشینی با افزایش جمعیت شهرها، بیشترین سهم را دارد.

شیوه زندگی کوچ نشینی

- نوعی زندگی که در آن انسان از راه پرورش حیوانات و معمولاً با برخورداری از فرآورده‌های کشاورزی زیست کرده و در جستجوی چراگاه‌های طبیعی، سالیانه از محلی به محل دیگر کوچ می‌کند.
- این نوع زندگی در ایران با اصطلاحات عشایر (با ریشه عربی) کوچ‌نشین، ایلپاتی (با ریشه ترکی) بیابانگرد، گله‌دار، گلونه (با ریشه لری)، مالدار (در سیستان و بلوچستان) و چادرنشین بیان می‌شود.
- زندگی کوچ‌نشینی گونه‌ای سازش فرهنگی با محیط در سرزمین‌هایی انجام می‌شود که انسان آنجا را در مناسب کشاورزی تشخیص نداده و به صورت چراگاه برای پرورش دام مورد بهره برداری قرار می‌دهد.

مناطق زندگی کوچ نشینی

- در سرزمین‌هایی که نوع کوچ عمودی است و بین ارتفاعات و دشت‌ها و جلگه‌ها انجام می‌شود، منطقه استقرارتابستانی کوچ‌نشینان را سردسیر یا ییلاق می‌گویند.
- سردسیر یا ییلاق، منطقه مرتفع کوهستانی است که دامنه‌ها و کنار بستر رودخانه‌ها در دره‌های ناهموار آن، محل استقرار عشایر است. منطقه استقرار زمستانی کوچ‌نشینان را گرمسیر یا قشلاق می‌نامند.
- گرمسیر یا قشلاق، منطقه کم‌ارتفاع یا بیشتر جلگه و دشتی است که به واسطه ارتفاع کم آن دارای هوای گرمتری نسبت به سردسیر بوده و زمستانهای آن در شرایط طبیعی برای دام قابل تحمل است.

مناطق زندگی کوچ نشینی

- در سرزمین‌هایی با کوچ عمودی بین ارتفاعات و دشت‌ها و جلگه‌ها، منطقه استقرارتابستانی کوچ‌نشینان را سردسیر یا ییلاق و منطقه استقرار زمستانی کوچ‌نشینان را گرمسیر یا قشلاق می‌نامند.
- سردسیر یا ییلاق، منطقه مرتفع کوهستانی است که دامنه‌ها و کنار بستر رودخانه‌ها در دره‌های ناهموار آن، محل استقرار عشایر است.
- گرمسیر یا قشلاق، منطقه کم‌ارتفاع است که دارای هوای گرمتری بوده و زمستانهای آن در شرایط طبیعی برای دام قابل تحمل است.
- جاده‌ای که سردسیر را به گرمسیر متصل می‌کند ایل‌راه نامیده می‌شود.

انواع سکونتگاه عشایر ایران

- **مساکن ثابت.** این نوع مساکن شبیه دهات روستائیان است که در مناطق سردسیر و گرمسیر با استفاده از خشت و گل و سنگ و تنه درختان و شاخ و برگ درختان ساخته می شود.
- **مساکن غیر ثابت.** این نوع مساکن را براحتی می توان جمع کرد و دوباره برافراشت.

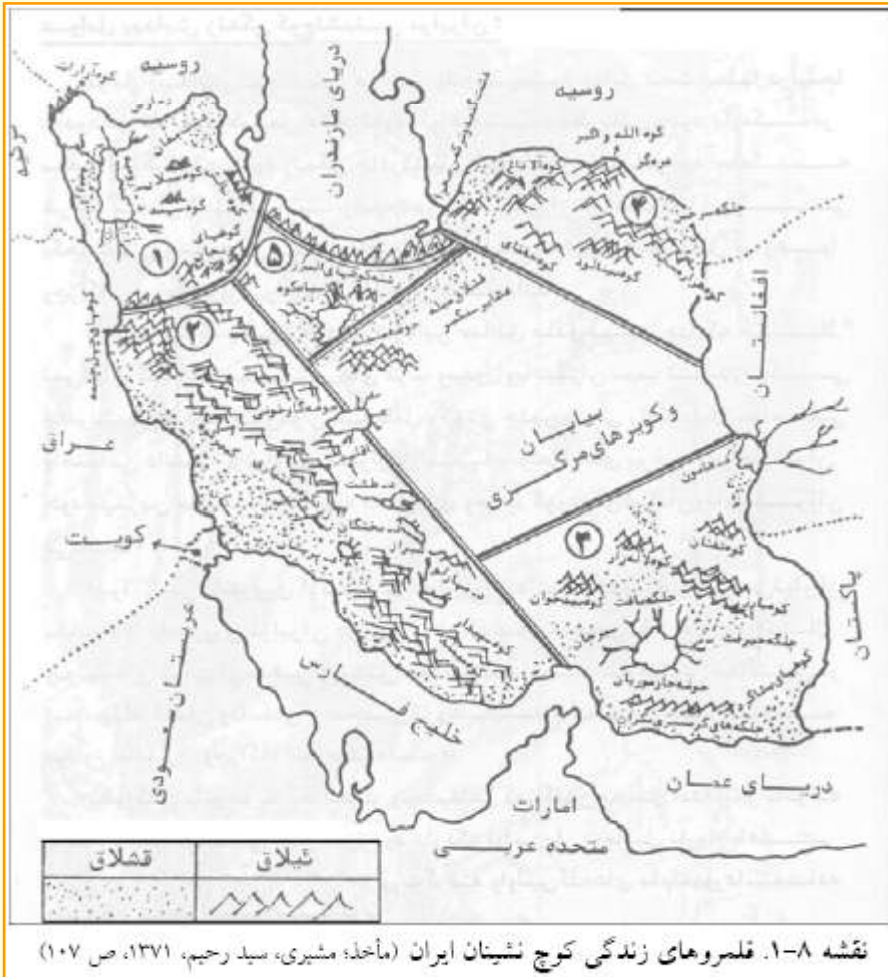
برحسب شکل مساکن غیر ثابت به دو نوع تقسیم می شوند:
الف) مسکن های آب‌ای
ب) مسکن های سیاه چادری.

پراکندگی کوچ نشینان ایران

کوچ نشینی در ایران در پنج محدوده اصلی رایج است:

- ناحیه شمال غرب ایران: شامل شاهسون‌ها؛ کردها.
- ناحیه زاگرس: شامل کردها؛ لرها؛ بختیاری‌ها؛ قشقائی‌ها؛ خمسه.
- ناحیه جنوب شرق و کرمان: شامل بلوچ‌ها؛ رودیاری و مهمبینی و ساردوئی و آکاها.
- ناحیه خراسان و شمال کشور: شامل ترکمن‌ها؛ ایلات سرخس؛ فراخائی‌ها؛ جلایری‌ها.
- ناحیه البرز جنوبی و مسیله: شامل سنگسری‌ها؛ کلو و میش مست و هاووئد و سیری و کوش؛ طوایف شاهسون بغدادی.

قلمروهای زندگی کوچ نشینان ایران

نظام اجتماعی کوچ‌نشینان ایران

- کوچکترین و اساسی‌ترین واحد اجتماعی در بین کوچ‌نشینان، خانوار است. انواع خانوار عبارتند از؛ هسته‌ای یا ساده، چندهمسری، گسترده، پیوسته و ناقص. واحدهای فوق‌خانوار از دو جنبه واحدهای اجتماعی به شکل اردوها و واحدها و گروه‌های خویشاوند هم‌تبار هستند.
- اردوها. واحدهای اجتماعی مکانی متشکل از تعدادی سیاه چادر هستند که در یک محل بر پا می‌شوند.
 - دودمان. کوچکترین واحد یا گروه پدربار شامل تعدادی افراد است که خود را از نسل شخص معینی می‌دانند.
 - تیره. دومین گروه پدربار است که از تعدادی دودمان تشکیل می‌شود.
 - طایفه. واحد اجتماعی سیاسی است که از تعدادی تیره تشکیل شده است.
 - ایل. واحد سیاسی است که از تعدادی طایفه تشکیل می‌شود.

واحدهای تشکیل دهنده نظام اجتماعی کوچ نشینان ایران

جدول ۸-۱. واحدهای تشکیل دهنده نظام اجتماعی مستی کوچ نشینان ایران

۶	۵	۴	۳	۲	۱	ایل / واحد
ایل	طایفه	تیره	تشی	اولاد	بهون	بختیاری
	ایل	طایفه	تیره	دودمو	حونه	لر (لرستان)
ایل	طایفه	تیره	بنکو	بیله	او	قشقایی
	ایل	طایفه	زات	یسرند	گمی	بلوچ
	طایفه	حموله	اولاد	بنت عم	بیت	عرب خوزستان
		ایل	تیره	اولاد	خاتواده	باصری
		طایفه	اونلیق		ای	یحوت (ترکمن)

(مأخذ: امان اللهی بهاروند، ۱۳۶۷، ص ۱۶۱)

ویژگی های جمعیتی کوچ نشینان ایران

- در سال ۱۳۷۷، جامعه عشایری ایران شامل: ۱۰۲ ایل و ۵۹۲ طایفه مستقل.
- جمعیت ۱۳۰۴۰۸۹ نفر در قالب ۱۹۹۹۳۰ خانوار. بعد خانوار ۶/۵۷ نفر. نسبت جنسی ۱۰۷. به عبارت دیگر در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن ۱۰۷ نفر مرد.
- بزرگترین ایلها از نظر جمعیت به ترتیب: بختیاری، قشقایی، شاهسون (ایلسون)، ارسباران، خمسه، میموند، بویراحمد سفلی، کلهر، جلالی.
- در منطقه قشلاقی، در سال ۱۳۷۷، استان فارس با ۲۶۳۳۴ خانوار بیشترین جمعیت عشایری و استان خوزستان با ۲۵۹۸۳ خانوار در رتبه دوم.
- در منطقه بیلاقی، استان فارس با ۲۳۰۳۱ خانوار بزرگترین استان عشایری محسوب شده و استانهای کرمان با ۲۱۹۳۵ خانوار و چهارمحال و بختیاری با ۱۹۵۶۱ خانوار در رتبههای بعدی.

ویژگی های جمعیتی کوچ نشینان ایران

جدول ۸-۲. تعداد خانوار عشایر کوچنده کشور به تفکیک استان (سالهای ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷)

۱۳۶۶		۱۳۶۷		استان / دوره
بیلاکم	قشلاکم	بیلاکم	قشلاکم	
۱۱۴۱۹	۱۱۰۳۱	۱۳۵۷۲	۸۶۳۳	آذربایجان شرقی
۷۵۹۹	۷۹۶۴	۱۳۸۰۹	۱۴۴۴۸	آذربایجان غربی
*	*	۶۶۳۶	۱۰۷۷۸	اردبیل
۷۸۸۴	۸۶۱	۷۶۰۴	۶۰۰	اصفهان
۸۵۷۲	۱۰۰۲۹	۸۱۲۴	۹۸۵۸	ایلام
۰	۲۸۳۷	۰	۳۰۴۶	بوشهر
۱۲۶۰	۹۳۸	۱۱۹۴	۷۸۷	تهران
۲۱۰۴۵	۶۶۲۳	۱۹۵۶۱	۷۳۱	چهارمحال و بختیاری
۹۰۷۷	۶۷۱۳	۱۶۷۱۸	۱۳۷۷۳	خراسان
۶۲۷۷	۲۸۰۵۱	۶۹۲۳	۲۵۹۸۳	خوزستان
۱۰۹۳	۱۰۳۵	۵۴۹	۷۰۴	زنجان
۱۶۸۸	۲۴۰۹	۱۸۲۳	۲۶۹۵	سمنان
۱۶۵۳۳	۱۷۵۰۹	۱۴۴۹۹	۱۵۸۱۹	سیستان و بلوچستان
۲۳۷۰۸	۲۷۲۳۲	۲۳۰۳۱	۲۶۳۳۴	فارس
*	*	۲۴۰	۲۲۲	قزوین
*	*	۲	۱۶۹	قم
۱۹۰۹۷	۱۸۱۰۸	۲۱۹۳۵	۲۰۶۹۲	کرمان
۷۶۷۴	۷۰۱۶	۱۰۸۹۸	۹۹۷۶	کرمانشاه
۱۷۳۸۳	۱۵۶۱۶	۱۳۴۷۹	۱۱۷۳۰	کهگیلویه و بویر احمد
*	*	۱۲۶	۱۷۳۳	گلستان
۳۷۸	۴۵۷	۳۴۲	۳۷۲	گیلان
۱۷۱۸۶	۱۲۴۶۱	۱۵۹۳۳	۱۱۳۵۱	لرستان
۵۵۷	۱۶۰۱	۵۵۳	۴۵	مازندران
۳۵۴	۳۵۷	۷۷۱	۶۰۴	مرکزی
۲۷۷	۱۲۳۶	۲۰۶	۱۴۵۹	هرمزگان
۱۱۶۲	۱۳۹	۱۴۰۵	۱۵۰	همدان
۰	۰	۰	۳۸	یزد
۱۸۰۲۲۳	۱۸۰۲۲۳	۱۹۹۹۳۰	۱۹۹۹۳۰	کل کشور

* استان های اردبیل، قزوین، قم و گلستان در سال ۱۳۶۶ هنوز ایجاد نشده بوده اند.

مأخذ: مرکز آمار ایران. سرشماری اجتماعی اقتصادی عشایر کوچنده کشور سالهای ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷.

جدول ۸-۳. تعداد جمعیت عشایر کوچنده کشور به تفکیک استان (سالهای ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷)

۱۳۶۶		۱۳۶۷		استان / دوره
بیلاکم	قشلاکم	بیلاکم	قشلاکم	
۸۵۸۳۵	۸۲۶۷۳	۸۴۱۸۴	۵۲۰۰۱	آذربایجان شرقی
۶۱۶۴۵	۶۴۷۲۱	۱۰۹۷۱۷	۱۱۴۶۱۷	آذربایجان غربی
*	*	۳۵۶۳۸	۷۲۲۱۳	اردبیل
۵۳۰۴۲	۵۱۰۹	۵۰۱۳۵	۳۳۶۳	اصفهان
۶۲۹۸۲	۷۳۲۹۴	۶۲۱۱۲	۷۴۲۵۵	ایلام
۰	۱۸۶۰۱	۰	۱۹۰۹۳	بوشهر
۸۴۷۹	۷۰۳۵	۶۵۴۱	۴۹۲۱	تهران
۱۳۶۶۹۲	۴۱۱۱۵	۱۳۲۳۳۱	۵۰۸۴۳	چهارمحال و بختیاری
۵۰۶۴۳	۳۵۹۲۷	۹۹۵۷۶	۸۰۴۸۶	خراسان
۴۰۵۲۳	۱۸۴۸۸۵	۴۳۸۹۴	۱۷۴۹۹۳	خوزستان
۶۷۵۰	۷۲۰۴	۳۸۳۴	۴۵۴۲	زنجان
۱۰۴۴۷	۱۴۶۸۹	۹۹۷۵	۱۴۰۴۸	سمنان
۸۰۷۰۴	۸۶۱۴۸	۸۴۲۰۵	۹۲۹۶۴	سیستان و بلوچستان
۱۵۵۳۱۵	۱۷۹۰۱۴	۱۴۵۹۸۸	۱۶۹۵۵۴	فارس
*	*	۱۵۱۴	۱۴۸۳	قزوین
*	*	۱۰	۱۲۰۵	قم
۱۰۶۴۳۰	۱۰۰۶۰۵	۱۲۹۹۰۴	۱۲۲۵۸۶	کرمان
۵۱۹۹۲	۴۷۴۹۱	۷۳۸۷۹	۶۷۵۲۶	کرمانشاه
۱۱۱۷۶۸	۱۰۰۶۸۰	۹۲۹۵۱	۸۰۴۰۴	کهگیلویه و بویر احمد
*	*	۸۰۴	۱۰۷۷۲	گلستان
۲۶۶۰	۳۱۷۵	۲۳۳۷	۲۴۱۶	گیلان
۱۰۹۱۳۶	۷۸۲۹۹	۱۰۶۶۰۶	۷۶۱۶۷	لرستان
۳۷۱۴	۱۰۶۴۸	۲۷۲۷	۲۱۰	مازندران
۲۶۸۲	۲۷۱۷	۴۹۶۱	۳۷۵۲	مرکزی
۱۵۶۷	۷۱۷۹	۱۱۹۳	۸۵۰۷	هرمزگان
۸۱۹۴	۸۹۰	۹۱۷۳	۹۵۶	همدان
۰	۰	۰	۲۱۲	یزد
۱۱۵۲۰۹۹	۱۱۵۲۰۹۹	۱۲۰۴۰۸۹	۱۳۰۴۰۸۹	کل کشور

* استان های اردبیل، قزوین، قم و گلستان در سال ۱۳۶۶ هنوز ایجاد نشده بوده اند.

مأخذ: مرکز آمار ایران. سرشماری اجتماعی اقتصادی عشایر کوچنده کشور سالهای ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷.

روستانشینی در ایران

- ابتدایی‌ترین شیوه زندگی یکجانشینی در مقابل زندگی کوچ‌نشینی است.
- در این نوع زندگی، معیشت و فعالیت روزمره در محلی ثابت در طول سال انجام می‌شود.
- در مسیر تکاملی زندگی و معیشت جوامع ایران، با انجام فعالیت‌های زراعی در کنار دامداری و دامپروری، جایگزین کوچ‌نشینی شده است
- در هر مکانی که شرایط استقرار و یکجانشین شدن جمعیت فراهم شده، روستاها شکل گرفته اند.

بنیان‌های جغرافیایی روستاهای ایران

- وجود آب و زمین کافی با خاک مناسب که در تمام طول سال انسانها بتوانند معاش خود را از آن تأمین کنند.
- آب به عنوان مایع حیات و محل منبع آب به عنوان هسته اولیه روستا محسوب می‌شود.
- زمین قابل کشت با خاک مناسب با عنصر آب زمینه جذب جمعیت را فراهم می‌آورند.
- دو عنصر فوق تحت تأثیر شرایط اقلیمی و ناهمواریها سیر تکامل و روند رشد روستاها، توزیع و بافت آنها را مشخص می‌کنند.

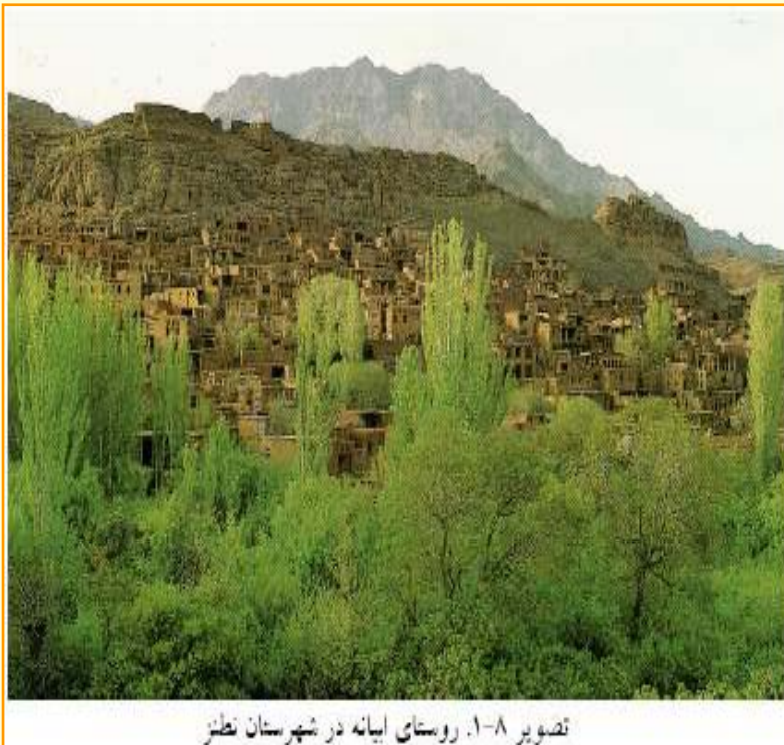

شکل های استقرار روستاهای ایران

- روستاهای متمرکز یا گردآمده
- روستاهای پراکنده یا متفرق
- روستاهای بینابین

روستاهای متمرکز یا گردآمده

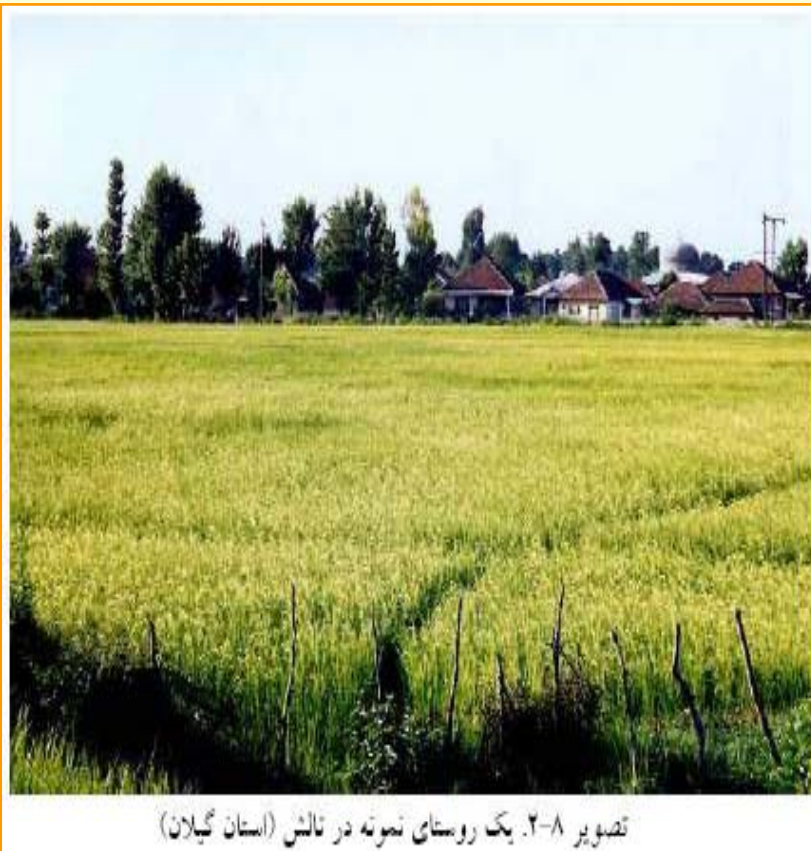

تصویر ۸-۱. روستای ایبانه در شهرستان نطنز

- مسکن به یکدیگر چسبیده و چشم‌اندازی متمرکز و عموماً بدون فضای خالی در محدوده روستا دیده می‌شود.
- در اکثر نقاط ایران وجود دارد.
- نوع غالب روستاها در ایران است.
- وجود منبع آب، ضرورت امر دفاع و امنیت، قومیت، توپوگرافی زمین و شیوه‌های بهره‌برداری از عمده عوامل استقرار متمرکز مسکن هستند.

روستاهای پراکنده

تصویر ۸-۲. یک روستای نمونه در نالش (استان گیلان)

- در این نوع سکونتگاه‌ها، خانه روستایی در میان کشتزارها قرار دارد
- شکل و وسعت مزارع و کشتزارها در شناخت آنها دخالت دارند.
- در مناطق محدودی از کشور دیده می‌شوند.
- قلمروی عمده این نوع روستاها، مناطق شمالی کشور است.
- در مناطق دیگر مثل بندرعباس، میناب و بشاگرد نیز نوعی از روستاهای پراکنده به چشم می‌خورد.

روستاهای بینابین

- این نوع سکونتگاه‌های روستایی، هم ویژگی روستاهای متمرکز و هم ویژگی روستاهای پراکنده را دارند.
- روستاهای بینابین معمولاً براساس یک برنامه‌ریزی مشخص طرح‌ریزی و ساخته می‌شوند.
- در ایران این نوع برنامه‌ریزی وجود ندارد.
- اگر احتمالاً روستایی به این شکل دیده شود، ناشی از وجود عواملی مانند رودخانه‌ها یا جاده‌ها است که موجب پیدایش روستاهای خطی می‌شود که نوعی روستای بینابینی است.

تأثیر ارتفاعات در شکل‌گیری روستاهای ایران

- روستاهای ایران در رابطه با عامل ارتفاع در چهار طبقه قرار می‌گیرند:
- روستاهای جلگه‌ای و دشتی؛ نوع غالب هستند که در جلگه‌های خوزستان، گیلان و مازندران، سواحل خلیج فارس و دریای عمان، دشت مغان و دشت‌های مرکزی ایران پراکنده می‌باشند.
 - روستاهای پائیکوهی؛ نوع شناخته شده این گونه در کوهپایه‌های زاگرس و البرز و کوه‌های منفرد مرکزی قرار دارند. این روستاها از یک طرف به دامنه کوه‌ها و از طرف دیگر به جلگه‌ها و دشت‌ها مشرف هستند.
 - روستاهای میان‌کوهی در دره‌های کوهستان‌ها قرار گرفته‌اند.
 - روستاهای کوهستانی در ارتفاعات پرشیب قرار گرفته‌اند.

نظامهای اجتماعی اقتصادی روستاهای ایران

- **جامعه دهقانی و کشاورزی؛** اساس تولید در زراعت، دامداری و باغداری است. در کنار آن صنایع دستی وجود دارد.
- **جامعه دهقانی و قبیله‌ای؛** اقتصاد دامداری همراه با زراعت انجام می‌شود.
- **جامعه قبیله‌ای؛** در آن خصوصیات حیات روستایی ضعیف است و اقتصاد حاکم دامداری است.

نظامهای غالب اقتصادی و معیشتی روستاهای ایران

- فعالیت‌های زراعی، دامداری و باغداری در دشت‌ها و جلگه‌ها،
- فعالیت‌های باغداری و دامداری و زراعت دیم در کوهپایه‌ها،
- فعالیت‌های صید و صیادی در سواحل دریای مازندران، خلیج فارس و دریای عمان و حتی پرورش ماهی در استخرهای ایجاد شده در حاشیه رودخانه‌ها، مظهر قناتها، چاه‌ها و چشمه‌ها،
- جنگلداری در دامنه‌های شمالی ارتفاعات البرز و دامنه‌های غرب رشته‌کوه زاگرس،
- فعالیت‌های سیاحتی و ورزشی در روستاهای کوهستانی،
- صنایع دستی در تمام روستاها و شهرکهای صنعتی در برخی روستاها.

شهرنشینی در ایران بعد از دوره اسلامی

- شهرنشینی در دوره اسلامی و بعد از ساسانیان شامل سه مقطع است:
- مقطع حکومت سامانیان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان، ایلخانیان و صفویه؛
 - مقطع قاجاریه و دوره پهلوی (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی سال 1357؛
 - مقطع بعد از انقلاب اسلامی

شهرنشینی در مقطع حکومت سلجوقیان، خوارزمشاهیان و ایلخانیان

- از قرن سوم هجری، دوران شکوفایی شهرگرایی و شهرنشینی بعد از اسلام
- سلسله مراتب اجتماعی ساسانیان فرو ریخت و ربض آباد شد.
- شهر با مفهوم اسلامی بنیان گذاری شد.
- شهرهای سیراف، ری، اصفهان، نیشابور، طوس و جرجان شکل گرفتند.
- فرهنگ ترک_ مغول، دگرگونی‌های عمده در ساختار کالبدی و اجتماعی شهرها بوجود آورد.
- در قرن هفتم هجری، شهرنشینی و زندگی شهری به واسطه یورش مغولان از هم گسست و شهرگرایی به پائین‌ترین سطح خود رسید.
- در عهد غازان خان اقداماتی برای بازسازی تعدادی از شهرها انجام شد.

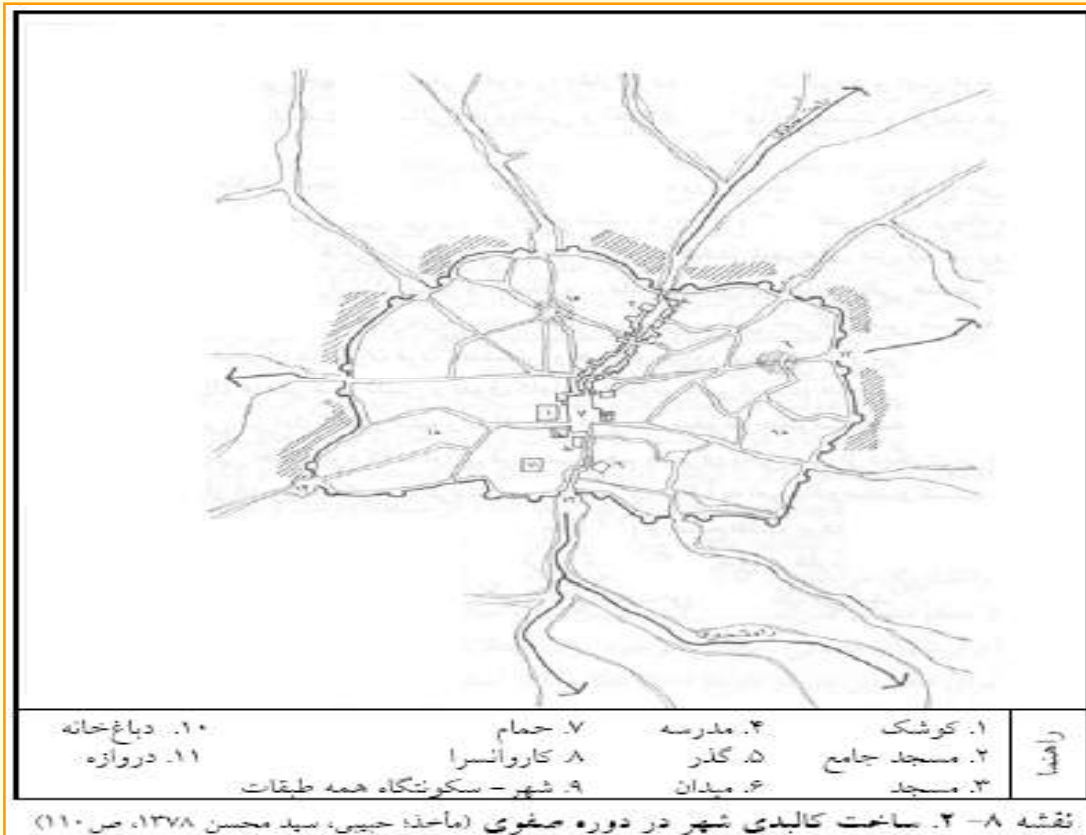

شهرنشینی در مقطع حکومت صفویان

- از قرن یازدهم تا سیزدهم هجری، حکومت صفوی با تکیه بر مفاهیم عرفان و شریعت، سازمان معینی را بر کشور می گستراند
- با گسترش منابع تولیدی و نوسازی آن، شهرها و راهها توسعه می یابند.
- سرمایه گذاری های گسترده دولت در امر تأسیسات و تجهیزات زیرساختی سبب می شود شهرنشینی و شهرگرایی رونقی دوچندان پیدا کند..
- نمونه مشخص شهرنشینی و شهرسازی در این دوره، برنامه ریزی، طراحی و اجرای شهر جدید اصفهان از اولین سالهای قرن یازدهم هجری است.
- شهر اصفهان مظهر تحقق آرمان شهر دولت صفوی است و الگویی که در ساخت آن و بطور کلی شهرسازی و برپایی شهر بکار رفته به مکتب یا سبک اصفهان معروف است.

ساخت شهر در مقطع حکومت صفویان

شهرنشینی در دوره‌های قاجار و پهلوی

- در شروع این مقطع، انقلاب مشروطیت، نقطه عطفی است که در آن نظام ایلی و حکومت قبیله‌ای و نظام دیوان سنتی از بین رفت و بجای آن بورژوازی شهری مستقر شد
- ریشه‌های قدرت و حکومت در شهرها قرار گرفت.
- در ادامه، حکومت پهلوی سرآغاز جدیدی در تاریخ شهرنشینی است و شهرها شروع به تحول و دگرگونی کردند.
- این تحولات با عناوین تجددطلبی، مدرنیسم و تجدد گرایی در حیات شهرنشینی ظاهر شدند.

ساختار و سازمان شهر در دولت قاجار

- جامعه شهری متأثر از هجوم سرمایه و کالای بیگانه و شرایط برونی است و شهر در مفهوم اروپایی آن چهره می‌نماید.
- شهرهایی رونق می‌یابند که از دیرباز نقش بازرگانی داشته‌اند.
- انتخاب تهران به عنوان پایتخت آغازگر دوره جدید شهرنشینی بود که در آن اسلوب‌های جدید معماری و شهرسازی اروپایی با روش‌های کهن درهم می‌آمیزد.
- ایجاد فضاهای جدید شهری، مفاهیم و عناصر جدیدی عرضه می‌کنند که نه تنها بیانگر خواست‌های کاملاً جدید، بلکه از هویت بومی برخوردار هستند.
- حضور عملکردهای جدید، دگرگونی در مفهوم عملکرد اجتماعی فرهنگی شهر و تبلور کالبدی فضایی در شهرها و تعادل مفهوم جدید و کهن، است که به عنوان سبک (تهران) در شهرهای بزرگ ایالتی نیز به کار می‌رود.

تصویب و تغییر قوانین و سازمان شهر در دولت پهلوی

- دوره شهرنشینی بطئی طی سالهای 1300 تا 1340
- اجرای خیابانها و تصویب قانون بلدیه در سال 1309 هجری قمری
- تصویب قانون تعریض و توسعه معابر و خیابانها در سال 1312 هجری،
- در فاصله سالهای 1310 تا 1320 اجرای طرحهایی در تهران و دیگر شهرها
- تصویب لایحه قانونی تشکیل شهرداری و انجمن شهر در سال 1328
- رشد شتابان پایتخت و بعضی شهرهای ایالتی طی برنامه اول (1327_1334)
- تهیه برنامهها و طرحهای شهری در دومین برنامه (1334_41)
- تشکیل وزارت آبادانی و مسکن در سال 1343
- مرحله تشدید شهرنشینی و شهرگرایی طی سالهای 1345 تا 1357

ویژگی های ساختاری و سازمان شهر در دولت پهلوی

- دگرگونی شهرها (بویره تهران)
- دگرگونی های کالبدی در درون شهر
- گسستگی شالوده کهن ارتباطات و آسیب دیده گی، سازمان محله ای
- ایجاد خیابان به عنوان نماد تجدد در شهرسازی و تخریب دیوارهای کهن شهر
- دگرگونی بافت های کهن شهری متناسب با نیازهای گردش سرمایه و کالا
- جریان سرمایه ها و توسعه شهر و دگرگونی سریع عملکردهای شهری و بازتاب آن در گسترش فضایی شهر
- موج عظیم مهاجران روستایی، حاشیه نشینی، خرابه نشینی و ایجاد مجتمع های مختلفی از حلبی آبادها، حصیرآبادها

شهرنشینی بعد از انقلاب اسلامی سال 1357

- دگرگونی‌های اقتصادی _ اجتماعی، مجموعه عوامل را به نفع شهرها سوق می‌دهد. شهرها با رشد فزاینده‌ای بر جمعیت خود افزودند و جریان مهاجرت از روستاها به شهرها تشدید شد.
- افزایش زاد و ولد و نرخ باروری به علت عدم کنترل جمعیت و تبلیغات مثبت در این زمینه، به رشد شهرنشینی بیش از پیش کمک کرد.
- برای حل مشکل زمین و مسکن در شهرها، سیاست توسعه شهری در سه محور ایجاد شهرهای جدید، توسعه فیزیکی شهرهای موجود و بهسازی و نوسازی بافت‌های درونی شهرها بوده است
- طی سالهای 1368 تا 1370، هجده شرکت عمران شهر جدید به عنوان زیرمجموعه شرکت عمران شهرهای جدید مادر تشکیل شد.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

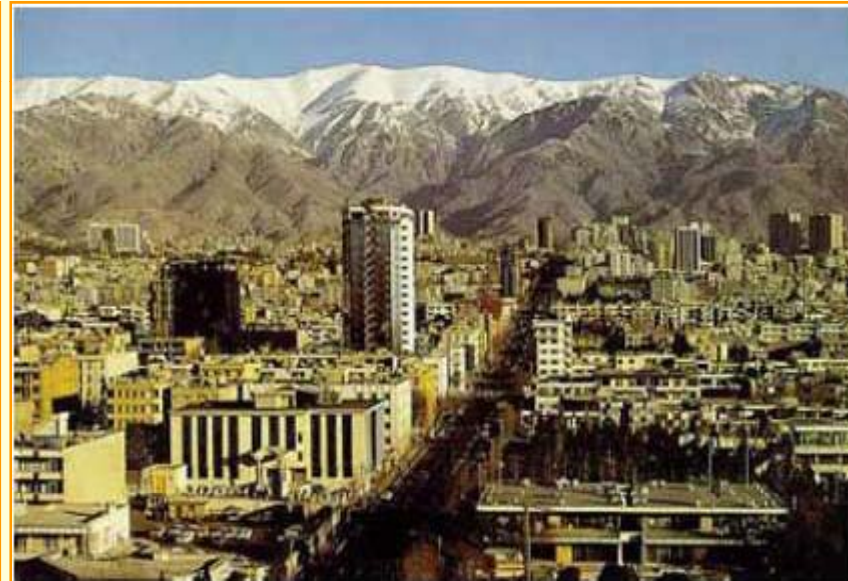
رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

نماهایی از شهر تهران

تصویر ۳-۸. میدان فردوسی، تهران، سال ۱۳۳۵ (عکس از پاکزاد)

تصویر ۴-۸. نمایی از شهر تهران

عوامل جغرافیایی مؤثر بر مکان‌گزینی شهرهای ایران

- عوامل اصلی مکان‌گزینی شهرها: ویژگی‌های عرض جغرافیایی، توپوگرافیک و وجود منابع آب
- براساس آمار سال 1365، 97/46 درصد کل شهرها بین عرض‌های 35 تا 40 درجه شمالی، 31/39 درصد شهرها بین عرض‌های 30 تا 35 درجه شمالی و 7/13 درصد از کل شهرها بین عرض‌های 25 تا 30 درجه شمالی استقرار داشته‌اند.
- در سال 1365، 113 شهر در ارتفاع کمتر از 300 متر از سطح دریا، 51 شهر در ارتفاع 300 تا 900 متر از سطح دریا، 61 شهر در ارتفاع 900 تا 1200 متر و 271 شهر در ارتفاع 1200 متر و بیشتر استقرار داشته‌اند.
- سومین عامل در پیدایش و توسعه شهرها و شاید مهمترین عامل از گذشته‌های دور، منابع آب است. معمولاً شهرها وابسته به یک جریان آب رودخانه‌ای توسعه پیدا کرده یا بوسیله قنات‌ها و آب‌های زیرزمینی مشروب می‌شوند.

مشخصات جغرافیایی شهرهای مرکز استانی ایران

جدول ۸-۴. مشخصات عمومی و طول و عرض جغرافیایی استانها

استان	مساحت (کیلومتر مربع)		طول شرقی		عرض شمالی	
	حداکثر	حداقل	درجه دقیقه	درجه دقیقه	درجه دقیقه	درجه دقیقه
آذربایجان شرقی	۴۵۴۸۱	۰۵	۴۵	۲۱	۴۸	۳۶
آذربایجان غربی	۳۷۴۶۳	۰۲	۴۴	۲۳	۴۷	۳۵
اردبیل	۱۷۸۸۱	۱۷	۴۷	۵۵	۴۸	۰۶
اصفهان	۱۰۷۰۲۷	۴۰	۴۹	۳۰	۵۵	۴۷
ایلام	۲۰۱۵۰	۴۰	۴۵	۰۳	۵۸	۰۳
بوشهر	۳۳۱۶۸	۰۶	۵۰	۵۶	۵۲	۱۶
تهران	۱۹۱۹۶	۱۰	۵۰	۱۰	۵۲	۳۴
چهارمحال و بختیاری	۱۶۲۰۱	۳۰	۴۹	۲۶	۵۱	۰۹
خراسان	۲۴۷۲۲	۱۴	۵۶	۱۷	۶۱	۳۱
خوزستان	۶۳۲۱۳	۴۰	۴۷	۳۳	۵۰	۲۹
زنجان	۲۱۸۴۱	۱۰	۴۷	۲۶	۴۹	۳۳
سمنان	۹۶۸۱۶	۵۰	۵۱	۰۳	۵۷	۱۵
سیستان و بلوچستان	۱۷۸۴۳۱	۵۵	۵۸	۲۰	۶۳	۰۴
فارس	۱۲۱۸۲۵	۳۶	۵۰	۳۶	۵۵	۰۳
قزوین	۱۵۴۹۱	۴۴	۴۸	۴۴	۵۰	۲۴
قم	۱۱۲۳۷	۰۶	۵۰	۵۸	۵۱	۰۹
کردستان	۲۸۸۱۷	۲۳	۴۵	۱۵	۴۸	۲۴
کرمان	۱۸۱۷۱۴	۲۱	۵۴	۲۴	۵۹	۲۹
کرمانشاه	۲۴۶۴۱	۲۴	۴۵	۰۶	۴۸	۰۶
کهگیلویه و بویراحمد	۱۵۵۶۳	۵۳	۴۹	۵۳	۵۱	۵۶
گلستان	۲۰۸۹۳	۵۱	۵۳	۱۹	۵۶	۳۰
گیلان	۱۲۹۵۲	۲۴	۴۸	۳۶	۵۰	۳۶
لرستان	۲۸۳۹۲	۵۰	۴۶	۰۱	۵۰	۴۰
مازندران	۳۳۸۳۳	۲۱	۵۰	۰۸	۵۴	۴۶
مرکزی	۲۹۴۰۶	۵۷	۴۸	۰۴	۵۱	۲۳
هرمزگان	۷۱۱۹۳	۴۴	۵۲	۱۴	۵۹	۲۵
همدان	۱۹۵۴۷	۴۸	۴۷	۲۸	۴۹	۰۰
یزد	۱۲۸۸۱۱	۴۸	۵۲	۴۷	۵۷	۲۹
کل کشور	۱۶۴۹۱۹۵	۰۲	۴۴	۲۰	۶۳	۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۸۲، تازه‌های آمار

جدول ۸-۵. ایستگاههای سینوئیک مراکز استانها و اطلاعات وضع جوی آنها دوره ۳۰ ساله (۱)

استان	مرکز استان	مشخصات ایستگاه		معدل بارندگی سالانه (میلیمتر)	معدل تعداد روزهای یخبندان	درجه حرارت (سانتیگراد)	
		ارتفاع از سطح دریا (متر)	سال تاسیس			حداکثر مطلق	حداقل مطلق
آذربایجان شرقی	تبریز	۱۳۶۱	۱۳۲۷	۲۹۶	۱۰۳	۴۲/۰	-۲۵/۰
آذربایجان غربی	ارومیه	۱۳۱۳	۱۳۳۵	۳۶۴	۱۱۷	۳۸/۰	-۲۲/۸
اردبیل	اردبیل (۲)	۱۳۱۴	۱۳۵۵	۳۱۲	۱۳۵	۳۸/۲	-۳۳/۸
اصفهان	اصفهان	۱۶۰۰	۱۳۲۶	۶۹	۱۳۳	۴۱/۴	-۱۵/۰
ایلام	ایلام (۱)	۱۳۶۳	۱۳۶۵	۶۵۷	۳۹	۴۰/۶	-۱۲/۶
بوشهر	بوشهر	۲۰	۱۳۳۱	۲۳۷	-	۴۸/۶	۲/۰
تهران	تهران	۱۱۹۰	۱۳۲۳	۲۴۰	۴۸	۴۳/۰	-۱۵/۰
چهارمحال و بختیاری	شهرکرد	۱۹۹۱	۱۳۳۴	۳۳۴	۱۲۴	۴۲/۰	-۳۲/۰
خراسان	مشهد	۹۹۰	۱۳۲۸	۲۷۰	۹۳	۴۱/۶	-۲۸/۰
خوزستان	اهواز	۱۳۳۵	۱۳۳۵	۲۳	۱	۵۴/۰	-۵/۰
زنجان	زنجان	۱۳۳۴	۱۳۳۴	۳۱۸	۱۲۲	۴۰/۰	-۲۸/۶
سمنان	سمنان	۱۱۷۱	۱۳۴۳	۱۴۰	۵۰	۴۴/۰	-۱۱/۰
سیستان و بلوچستان	زاهدان	۱۳۳۱	۱۳۳۱	۸۴	۵۵	۴۳/۰	-۲۲/۰
فارس	شیراز	۱۴۸۸	۱۳۲۸	۳۲۸	۵۱	۴۳/۰	-۱۴/۰
قزوین	قزوین	۱۲۷۸	۱۳۳۷	۳۲۸	۹۲	۴۳/۰	-۲۴/۰
قم	قم (۱)	۸۷۷	۱۳۶۵	۱۴۷	۷۰	۴۵/۶	-۱۲/۶
کردستان	سنندج	۱۳۳۸	۱۳۳۸	۴۹۷	۱۱۱	۴۴/۰	-۳۱/۰
کرمان	کرمان	۱۷۵۴	۱۳۲۹	۱۴۸	۹۶	۴۱/۰	-۳۰/۰
کرمانشاه	کرمانشاه	۱۳۲۲	۱۳۲۲	۴۸۸	۹۳	۴۴/۰	-۲۷/۰
کهگیلویه و بویراحمد	یاسوج (۱)	۱۸۸۰	۱۳۶۵	۸۳۱	۶۵	۳۹/۶	-۱۳/۴
گلستان	گرگان	۱۳	۱۳۳۱	۶۱۰	۱۶	۴۵/۰	-۱۰/۰
گیلان	رشت	۷	۱۳۳۵	۱۴۰۱	۲۷	۳۷/۶	-۱۸/۰
لرستان	حرم آباد	۱۱۲۵	۱۳۲۹	۵۲۹	۵۲	۴۶/۰	-۱۴/۶
مازندران	ساری	---	---	---	---	---	---
مرکزی	اراک	۱۷۰۸	۱۳۳۴	۳۳۳	۹۴	۴۴/۰	-۳۰/۵
هرمزگان	بندرعباس	۱۰	۱۳۳۵	۱۸۸	-	۵۱/۰	۲/۰
همدان	همدان (۲)	۱۷۴۹	۱۳۵۵	۳۲۵	۱۳۰	۴۰/۰	-۳۲/۸
یزد	یزد	۱۳۲۲	۱۳۲۲	۶۴	۶۰	۴۵/۶	-۱۲/۰

(۱) از ۱۳۴۵ لغایت ۱۳۷۴ ش. (۲) اطلاعات شهرهای اردبیل و همدان از ۱۳۵۵ لغایت ۱۳۷۴ و ایلام، قم و یاسوج مربوط به دوره ۱۰ ساله ۱۳۶۵ لغایت ۱۳۷۴ است. مأخذ: سازمان هواشناسی کشور.

تقسیمات کشوری، سابقه و سیر تحولات آن در ایران

نوعی سازماندهی که در آن کشور به مناطق مختلف با مرزهای قراردادی تقسیم می شود تا اعمال حاکمیت دولت تسهیل یابد.

- نخستین تقسیمات کشوری در دوران داریوش اول هخامنشی کشور را به 30 قسمت تقسیم می کرد.

- در زمان ساسانیان، کشور به 4 بخش بزرگ بنام پادوکس تقسیم می شد.

- در زمان صفویه، کشور به چهار بخش بزرگ تقسیم می شد

- در سال 1325 هجری قمری به موجب قانون تشکیل ایالات و ولایات کشور به چهار ایالت و 12 ولایت و دارالخلافه تهران تقسیم می شد.

- در سال 1316 با تغییراتی در قانون، کشور به ده استان، 49 شهرستان و 29 بخش تقسیم شد.

- تا سال 1357 تقسیمات کشور به 24 استان، 165 شهرستان و 474 بخش رسید.

نظام تقسیمات کشوری بعد از انقلاب اسلامی

- در سال 1362، واحدهای تقسیمات کشوری به ترتیب زیر مشخص شدند:
- روستا. واحد مبدا سکونتگاهی تقسیمات کشوری؛ دهستان. واحدی متشکل از چند روستا، مکان و مزرعه همجوار؛ بخش. واحدی متشکل از چند دهستان؛ شهر. سکونتگاهی دارای حداقل ده هزار نفر جمعیت؛ شهرستان. واحدی متشکل از چند بخش؛ استان. واحدی متشکل از چند شهرستان همجوار

جدول ۸-۶. تغییرات تعداد شهرستان، بخش، شهر و دهستان براساس تقسیمات کشوری

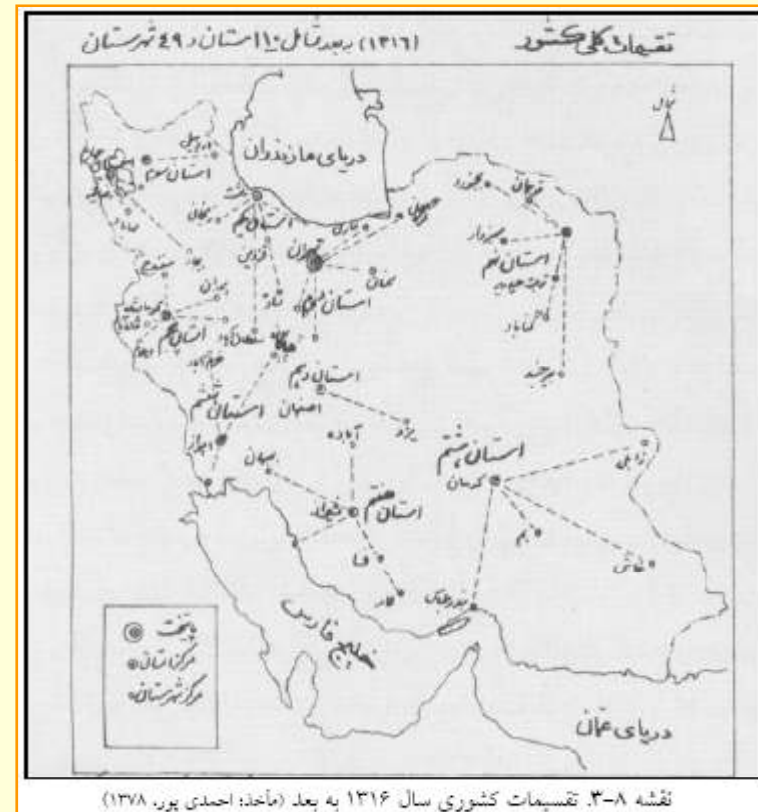
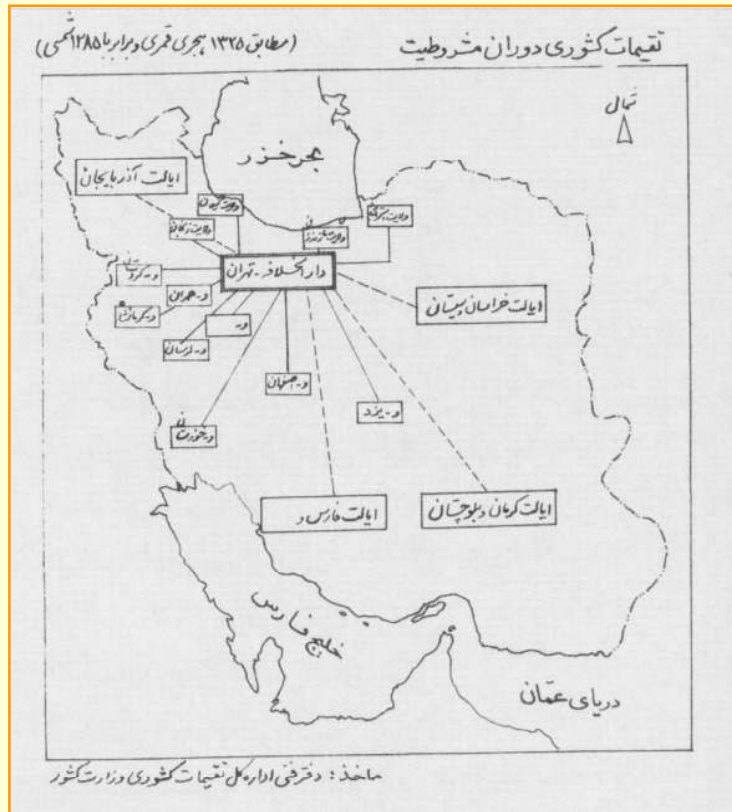
سال	تعداد شهرستان	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان
۱۳۶۵	۱۹۵	۵۰۱	۴۹۶	۱۵۸۳
۱۳۷۰	۲۲۹	۶۱۷	۵۲۰	۲۰۹۳
۱۳۷۵	۲۶۵	۷۰۷	۶۷۸	۲۲۲۷
۱۳۸۰	۲۹۹	۷۹۴	۸۸۹	۲۳۰۵
۱۳۸۱	۳۱۴	۸۴۲	۹۲۸	۲۳۵۰

مأخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۸۱، تازه‌های آمار

در حال حاضر کشور شامل 30 استان است.

تقسیمات کشوری ایران تا سال 1316

تغییرات و تحولات جمعیت در ایران

جدول ۸-۸. تغییرات جمعیت کشور طی سالهای ۷۵-۱۳۳۵

متوسط رشد سالانه	تغییرات نسبت به سال پایه	شاخص تغییرات ۱۳۳۵=۱۰۰	افزایش دوره		جمعیت	سال
			نسبی	مطلق		
۳/۱	-	۱۰۰	-	-	۱۸۹۵۴۷۰۴	۱۳۳۵
۲/۷	۳۶/۱	۱۳۶/۱	۳۶/۱	۶۸۳۴۰۱۸	۲۵۷۸۸۷۲۲	۱۳۴۵
	۷۷/۸	۱۷۷/۸	۳۰/۷	۷۹۲۰۰۲۲	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۳۵۵
۳/۹	۱۶۰/۹	۲۶۰/۹	۴۶/۷	۱۵۷۳۶۲۶۶	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۳۶۵
۲/۵	۱۹۴/۶	۲۹۴/۶	۱۲/۹	۶۳۹۲۱۵۳	۵۵۸۳۷۱۶۳	۱۳۷۰
۱/۵	۲۶۱/۸	۳۱۶/۸	۷/۶	۴۲۱۸۳۲۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۳۷۵

- 50 میلیون نفر در عصر هخامنشی
- 5 تا 6 میلیون نفر در سال 1179 هجری قمری،
- چهارمیلیون و چهارصد هزار نفر در سال 1245 در عصر ناصرالدین شاه
- سال 1335، 18954704 نفر
- سال 1375، 60055488 نفر مشتمل بر 12387943 خانوار
- بر اساس نتایج اولیه سرشماری سال 1385 جمعیت کشور کمی بیش از 70 میلیون نفر است.

تغییرات و تحولات جمعیت شهری و روستایی در ایران

جدول ۸-۷. برآورد جمعیت نقاط شهری و روستایی تا پایان اسفند ۱۳۸۱. مأخذ: مرکز آمار ایران (۱۳۸۲)

استان	کل کشور	نقاط شهری	نقاط روستایی	تعداد شهرستان	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان
آذربایجان شرقی	۳۳۸۶۸۱۷	۲۲۷۲۷۳۶	۱۱۱۴۰۸۱	۱۹	۴۲	۵۵	۱۴۱
آذربایجان غربی	۲۸۲۴۱۵۸	۱۶۹۲۳۹۲	۱۱۳۱۷۶۶	۱۴	۳۶	۳۴	۱۰۹
اردبیل	۱۲۱۱۱۳۳	۶۸۹۷۳۵	۵۲۱۳۹۸	۹	۲۵	۲۰	۶۶
اصفهان	۴۳۹۲۵۵۲	۳۶۴۶۷۹۹	۷۴۶۴۵۳	۲۰	۴۴	۸۹	۱۲۲
ایلام	۵۶۲۲۶۹	۳۴۰۳۳۶	۲۲۱۹۳۳	۷	۱۸	۱۷	۳۸
بوشهر	۸۰۴۷۴۴	۴۴۶۵۵۲	۳۵۸۱۹۲	۹	۲۱	۲۲	۴۲
تهران	۱۱۹۱۲۲۲۱	۱۰۱۸۱۰۸۱	۱۷۳۱۱۴۰	۱۳	۳۴	۴۲	۷۷
چهارمحال و بختیاری	۸۰۱۵۳۴	۴۵۳۴۱۵	۳۴۸۱۲۰	۶	۱۷	۲۵	۳۹
خراسان	۶۰۲۸۰۸۳	۳۸۶۸۰۱۰	۲۱۶۰۰۷۳	۲۷	۸۷	۸۶	۲۳۳
خوزستان	۴۶۴۱۴۷۳	۳۰۱۲۱۸۶	۱۶۲۹۲۸۷	۱۸	۴۰	۴۴	۱۱۸
زنجان	۹۴۲۵۸۸	۵۰۲۶۲۶	۴۳۹۹۶۱	۷	۱۶	۱۶	۴۶
سمنان	۵۷۵۵۹۰	۴۴۰۱۳۱	۱۳۵۴۵۹	۴	۱۲	۱۶	۲۸
سیستان و بلوچستان	۲۱۵۱۵۶۸	۱۰۷۹۰۸۲	۱۰۷۲۴۸۶	۸	۳۶	۳۱	۹۸
فارس	۴۱۸۷۲۰۹	۲۵۷۰۶۷۵	۱۶۱۶۵۳۴	۲۲	۶۹	۶۹	۱۹۰
قزوین	۱۰۸۵۸۸۴	۷۳۸۸۹۵	۳۴۶۹۸۹	۴	۱۸	۲۰	۴۴
قم	۹۹۱۲۱۴	۹۱۸۰۱۵	۷۳۱۹۹	۱	۵	۵	۹
کردستان	۱۵۱۷۵۲۰	۸۹۹۲۹۷	۶۱۸۲۲۳	۹	۲۶	۲۳	۸۳
کرمان	۲۲۵۵۶۱۹	۱۴۱۵۱۶۳	۸۴۰۴۵۶	۱۹	۳۹	۵۰	۱۴۱
کرمانشاه	۱۹۹۲۱۸۶	۱۲۹۴۷۸۲	۶۹۷۴۰۴	۱۴	۲۷	۲۶	۸۳
کهگیلویه و بویراحمد	۶۴۴۹۸۵	۳۳۹۸۴۰	۳۰۵۱۴۵	۹	۱۴	۱۳	۴۰
گلستان	۱۵۷۶۰۲۲	۷۱۶۱۰۱	۸۵۹۹۲۱	۲۰	۲۱	۲۳	۵۰
گیلان	۲۳۲۴۲۰۳	۱۳۱۱۶۱۹	۱۰۱۲۵۸۴	۷	۴۳	۴۵	۱۰۹
لرستان	۱۶۸۴۹۸۴	۹۷۳۴۳۲	۷۱۱۵۵۲	۹	۲۶	۲۲	۸۳
مازندران	۲۷۶۵۶۶۷	۱۴۳۲۷۴۵	۱۳۳۲۹۲۲	۱۳	۴۳	۴۶	۱۱۰
مرکزی	۱۳۱۴۶۸۵	۸۷۴۲۷۰	۴۴۰۳۱۵	۶	۱۸	۲۶	۶۱
هرمزگان	۱۲۶۵۵۰۱	۵۳۷۷۸۶	۷۲۷۷۱۵	۲۷	۲۳	۱۸	۶۹
حمدان	۱۷۲۶۵۵۳	۹۸۲۷۴۴	۷۴۳۸۰۹	۱۸	۲۲	۲۴	۷۰
یزد	۹۱۲۱۷۵	۷۴۱۴۴۷	۱۷۰۷۲۸	۷	۲۰	۲۱	۵۱
کل کشور	۶۶۴۷۹۸۳۸	۴۴۳۷۱۹۹۳	۲۲۱۰۷۸۴۵	۳۱۴	۸۴۲	۹۲۸	۲۳۵۰

• در سرشماری سال ۱۳۳۵، جمعیت 4/31 درصد شهرنشین بوده است.

• در سرشماری سال ۱۳۷۵، جمعیت 3/61 درصد شهرنشین و در 708 نقطه شهری ساکن بوده‌اند.

• در سال ۱۳۷۵ جمعیت روستایی کشور در 68654 آبادی سکونت داشته‌اند.

طبقه بندی جمعیتی روستاهای ایران

جدول ۸-۹. طبقه بندی جمعیتی آبادی های کشور

سال	۱۳۶۵		۱۳۷۵		تعداد آبادی	
	نسبی	مطلق	نسبی	مطلق	نسبی	مطلق
جمع	۱۰۰	۶۵۳۴۹	۱۰۰	۲۳۰۲۶	۱۰۰	۶۸۱۲۲
۱-۲۴ نفر	۰/۶	۱۲۰۵۷	۱/۵	۱۵۵	۰/۷	۱۵۳۰۱
۲۵-۴۹ نفر	۱/۲	۷۱۰۲	۱۰/۹	۲۶۶	۱/۲	۷۳۸۱
۵۰-۹۹ نفر	۲/۹	۸۹۶۲	۱۳/۷	۶۵۷	۲/۹	۹۰۸۳
۱۰۰-۴۹۹ نفر	۲۷/۶	۲۵۲۰۳	۳۸/۶	۵۸۴۹	۲۵/۴	۲۴۱۳۴
۵۰۰-۹۹۹ نفر	۲۲/۲	۷۱۱۴	۱۰/۹	۴۸۳۲	۲۱/۰	۶۹۴۵
۱۰۰۰-۲۴۹۹ نفر	۲۶/۳	۳۹۵۰	۶/۰	۶۲۲۲	۲۷/۰	۴۱۵۰
۲۵۰۰-۴۹۹۹ نفر	۱۱/۴	۷۶۷	۱/۲	۲۹۸۴	۱۳/۰	۸۹۴
۵۰۰۰ نفر و بیشتر	۷/۸	۱۷۳۸	۰/۳	۱۹۴	۹/۰	۲۳۴

بر اساس آمار سرشماری سال ۱۳۷۵، از کل آبادی های دارای سکنه: حدود ۴۵ درصد کمتر از ۲۰ خانوار، حدود ۲۰ درصد بین ۲۰ تا ۵۰ خانوار، حدود ۱۵ درصد دارای ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار، حدود ۱۷ درصد بین ۱۰۰ تا ۴۰۰ خانوار، و حدود ۳ درصد بیش از ۴۰۰ خانوار داشتند.

بیشترین روستاهای کم جمعیت به ترتیب در استانهای کرمان و سیستان و بلوچستان قرار دارند.

بیشترین جمعیت روستایی در استان خراسان و کمترین جمعیت روستایی در استان ایلام.

شبکه شهرهای ایران

شبکه شهری، آرایشی از شهرها است که در یک فضای معین و در ارتباط با هم از طریق تحرک‌های جمعیتی، جریان کالا، افکار و عرضه خدمات گسترده شده، سازمان می‌یابند.

طبق آمار سرشماری سال 1375، شبکه شهرهای کشور به شرح زیر بوده است:

- در راس شبکه شهری، پایتخت ملی یعنی شهر تهران با جمعیت 6758845 نفر
- چهار مادرشهر ناحیه‌ای مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز با جمعیت بیش از یک میلیون نفر
- شهرهای بسیار بزرگ کرج، اهواز، قم و کرمانشاه دارای جمعیتی بین 500 هزار تا یک میلیون نفر
- 14 شهر بزرگ با جمعیت بین 250 تا 500 هزار نفر
- در پائین شبکه شهری شهرهای متوسط، کوچک و روستاشهرها

ویژگی های جمعیتی شبکه شهرهای ایران

- شهر تهران حدود 3/18 درصد کل جمعیت شهری
- چهار مادرشهر ناحیه‌ای حدود 6/14 درصد کل جمعیت شهری
- 9 شهر در راس شبکه شهری کشور حدود 41 درصد جمعیت شهری
- 14 شهر بزرگ 14 درصد کل جمعیت شهری
- 96 درصد کل شهرها (کمتر از 250 هزار نفر) با حدود 45 درصد جمعیت شهرنشین
- بیشترین تعداد شهرها در طبقات جمعیتی 10 تا 25 هزار نفر و 5 تا 10 هزار نفر
- کمترین تعداد شهرها را استان قم، و بیشترین تعداد شهرها را استان‌های اصفهان و خراسان
- ضعیف ترین شبکه شهری استان‌های قم و کهگیلویه و بویراحمد، بهترین شبکه استان تهران

توزیع و تعداد شهرهای ایران

جدول ۸-۱۱. توزیع شهرهای کشور برحسب طبقات جمعیتی به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵

نام استان	جمع	کمتر از ۵ هزار	۵ تا ۱۰ هزار	۱۰ تا ۲۵ هزار	۲۵ تا ۵۰ هزار	۵۰ تا ۱۰۰ هزار	۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار	۲۵۰ هزار تا ۵۰۰ هزار	۵۰۰ هزار تا یک میلیون	یک میلیون و بیشتر
آذربایجان شرقی	۳۹	۷	۱۳	۱۰	۳	۴	۳	۱		
آذربایجان غربی	۲۲	۱	۵	۴	۵	۳	۳	۱		
اردبیل	۱۴	۳	۵	۱	۳	۱	۱			
اصفهان	۶۰	۸	۱۵	۲۰	۸	۵	۳			
ایلام	۱۵	۶	۲	۶	۲					
یوشهر	۱۳	۱	۴	۴	۱	۲	۱			
تهران	۲۶	۳	۱	۶	۷	۳	۳	۱	۱	۱
چهارمحال و بختیاری	۱۸		۴	۱۱	۲					
خراسان	۵۴	۱۳	۱۴	۸	۹	۵	۴			
خوزستان	۲۸	۲	۲	۱۰	۳	۷	۵			
زنجان	۸	۱	۲	۲	۱	۱				
سمنان	۱۴	۳	۶	۱	۲	۱				
سیستان و بلوچستان	۱۶	۱	۷	۲	۳	۱				
فارس	۴۸	۲	۱۳	۲۰	۶	۵	۱			
قزوین	۱۱	۱	۳	۲	۲					
قم	۱									
کردستان	۱۲	۲	۱	۲	۲	۳	۱			
کرمان	۲۷	۶	۳	۹	۴	۳	۱			
کرمانشاه	۱۹	۵	۲	۴	۴	۳				
کهگیلویه و بویر احمد	۸		۵		۱					
گلستان	۱۶	۳	۷	۴	۴	۲				
گیلان	۳۵	۲	۱۳	۱۰	۶	۳				
لرستان	۱۰	۱	۱	۲	۲	۱				
مازندران	۳۵	۷	۸	۸	۷	۱				
مرکزی	۱۸	۴	۶	۴	۱	۱				
هرمزگان	۱۴	۳	۴	۵	۱					
همدان	۱۶	۲	۶	۲	۳	۱				
یزد	۱۵	۲	۲	۲	۶	۱				
جمع	۶۱۲	۸۳	۱۵۰	۱۶۶	۹۴	۶۰	۳۶	۱۴	۴	۵

جدول ۸-۱۲. توزیع تعداد و جمعیت شهرها در سرشماری‌های ۷۵-۱۳۳۵ برحسب طبقات جمعیتی

سال	شرح	طبقات جمعیتی							جمع	توزیع نسبی	جمع تراکمی
		کمتر از ۵ هزار نفر	۵ تا ۱۰ هزار	۱۰ تا ۲۵ هزار	۲۵ تا ۵۰ هزار	۵۰ تا ۱۰۰ هزار	۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار	۲۵۰ هزار و بیشتر			
۱۳۳۵	توزیع نسبی	۰/۸	۱۰/۵	۱۴/۶	۱۲/۷	۱۰/۵	۱۶/۶	۳۴/۳	۱۰۰	—	۱۰۰
	جمع تراکمی	۰/۸	۱۱/۳	۲۵/۹	۳۸/۶	۴۹/۱	۶۵/۷	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰
	توزیع نسبی	۰/۸	۶/۵	۴۵/۳	۲۸/۱	۱۱/۱	۴/۵	۳/۰	۱/۵	۱۰۰	۱۰۰
۱۳۴۵	توزیع نسبی	۰/۸	۵/۱	۵۱/۸	۷۹/۹	۹۱/۰	۹۵/۵	۹۸/۵	۱۰۰	—	۱۰۰
	جمع تراکمی	۰/۸	۸/۱	۵۱/۸	۷۹/۹	۹۱/۰	۹۵/۵	۹۸/۵	۱۰۰	—	۱۰۰
	توزیع نسبی	۰/۸	۸/۱	۴۳/۸	۲۶/۵	۱۱/۰	۵/۵	۲/۹	۲/۲	۱۰۰	۱۰۰
۱۳۵۵	توزیع نسبی	۰/۱	۸/۱	۵۱/۹	۷۸/۴	۸۹/۴	۶۴/۹	۹۷/۸	۱۰۰	—	۱۰۰
	جمع تراکمی	۰/۱	۸/۱	۵۱/۹	۷۸/۴	۸۹/۴	۶۴/۹	۹۷/۸	۱۰۰	—	۱۰۰
	توزیع نسبی	۰/۱	۷/۳	۱۰/۴	۹/۷	۹/۷	۱۳/۶	۴۹/۲	۱۰۰	—	۱۰۰
۱۳۶۵	توزیع نسبی	۱/۶	۴۵/۰	۲۹/۲	۱۲/۱	۵/۹	۴/۱	۲/۱	۱۰۰	—	۱۰۰
	جمع تراکمی	۱/۶	۴۶/۶	۷۵/۸	۸۷/۹	۹۳/۸	۹۷/۹	۹۷/۹	۱۰۰	—	۱۰۰
	توزیع نسبی	۱/۰	۳/۱	۸/۶	۸/۶	۱۱/۷	۱۴/۰	۵۳/۰	۱۰۰	—	۱۰۰
۱۳۷۵	توزیع نسبی	۱/۰	۴/۱	۱۲/۷	۲۱/۳	۲۳/۰	۴۷/۰	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰
	جمع تراکمی	۱/۰	۴/۱	۱۲/۷	۲۱/۳	۲۳/۰	۴۷/۰	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰
	توزیع نسبی	۱۶/۹	۲۲/۸	۲۹/۳	۱۳/۵	۹/۳	۵/۰	۳/۲	۱۰۰	—	۱۰۰
۱۳۷۵	توزیع نسبی	۱۶/۹	۳۹/۷	۶۹/۰	۸۲/۵	۹۱/۸	۹۶/۸	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰
	جمع تراکمی	۱۶/۹	۳۹/۷	۶۹/۰	۸۲/۵	۹۱/۸	۹۶/۸	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰
	توزیع نسبی	۰/۸	۳/۰	۷/۰	۹/۰	۱۱/۶	۱۳/۹	۵۴/۷	۱۰۰	—	۱۰۰
۱۳۷۵	توزیع نسبی	۰/۸	۳/۸	۱۰/۸	۱۹/۸	۳۱/۴	۱۵/۳	۳/۷	۱۰۰	—	۱۰۰
	جمع تراکمی	۰/۸	۳/۸	۱۰/۸	۱۹/۸	۳۱/۴	۱۵/۳	۳/۷	۱۰۰	—	۱۰۰
	توزیع نسبی	۱۳/۶	۲۴/۵	۲۷/۱	۱۵/۴	۹/۸	۵/۹	۳/۷	۱۰۰	—	۱۰۰
جمع تراکمی	۱۳/۶	۳۸/۱	۶۵/۲	۸۰/۶	۹۰/۴	۹۶/۳	۱۰۰	—	۱۰۰	۱۰۰	

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۱.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل هشتم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

فصل نهم

منابع و مآخذ جغرافیایی

هدف مرحله ای

- آشنایی با منابع مرجع و مآخذ جغرافیایی بوجود آمده در دوره‌های تاریخی
- آشنایی با منابع کنونی در علم جغرافیا شامل نقشه‌ها، اطلس‌ها، فرهنگ‌های جغرافیایی، جاینامه‌ها، آمارنامه‌ها و گزارشات رسمی
- آشنایی با مفاهیم کتابداری جغرافیایی، جغرافیای کتابداری و کتاب‌خوانی
- آشنایی با ضرورت ایجاد کتابخانه‌های روستایی

هدف های رفتاری _ آموزشی

- ✓ شناسایی تاریخچه پیدایش حیات و انسان بر روی کره زمین
- ✓ بازشناسی منابع جغرافیایی و تشریح، چگونگی بوجود آمدن اولین منابع
- ✓ بازشناسی منابع و مآخذ جغرافیایی بوجود آمده در تمدن های یونان و روم
- ✓ بازشناسی منابع جغرافیایی بوجود آمده در قرون وسطی و تألیفات مسلمانان
- ✓ تشریح منابع دوره اکتشافات جغرافیایی
- ✓ تعریف نقشه و اطلس انواع آنها
- ✓ بازشناسی عکس های هوایی و ماهواره ای را به عنوان منابع جغرافیایی.
- ✓ توضیح ضرورت ایجاد فرهنگ های جغرافیایی و تاریخچه ایجاد آنها در ایران
- ✓ تعریف جاینامه ها و تشریح جاینامه های جهانی
- ✓ بازشماری جاینامه های ایران
- ✓ بازشناسی منابع جغرافیایی به صورت آمارنامه و گزارشات
- ✓ بازشناسی مفاهیم کتابخانه جغرافیایی و جغرافیای کتابداری و کتابخوانی
- ✓ توضیح ضرورت کتابخانه های روستایی و چگونگی ایجاد آنها

تعریف منابع جغرافیایی و انواع آن

- منابع جغرافیایی به دلیل ویژگی و تنوعی که دارند، در میان منابع اطلاع‌رسانی مقوله‌ای جداگانه را تشکیل می‌دهند.
- بطور کلی منابع جغرافیایی دارای تصویر و بخصوص نقشه هستند.
- برای درک بهتر مطالب نقشه‌ها و گاهی تصاویر همراه آنها رنگی چاپ می‌شوند.
- پاسخ بسیاری از پرسش‌های جغرافیایی و اطلاعات تفصیلی‌تر و جزئی‌تر در منابع جغرافیایی یافت می‌شود
- منابع جغرافیایی شامل نقشه‌ها، اطلس‌ها، فرهنگ‌های جغرافیایی، جاینامه‌ها و آمارنامه‌ها هستند.

اولین منابع جغرافیایی

- تلاش‌های اولیه انسان برای فهم ویژگی‌های محیطی و محلی اطراف خویش و مکتوب ساختن آنها
- مشاهدات در سفرها در طول تاریخ برای شناخت محیط‌های غیر از محل زندگی، نقل آنها و مکتوبات مربوط
- ثبت مشاهدات در مبادلات تجاری، جنگ‌ها و لشکرکشی‌ها
- توصیف جغرافیایی حواشی جهان شناخته شده آن زمان در اشعار ایلیاد و اودیسه هومر

نمونه اولین منابع جغرافیایی

- ساکنان حوضه شرقی مدیترانه از پیشتازان توصیف ویژگی‌های محیطی خویش هستند.
- تحقیقات آب‌وهوایی چینی‌ها مربوط به سیزده قرن قبل از میلاد مسیح است.
- اطلاعات ثبت شده از سفرهای اکتشافی هیمیلکو و هانو از ساکنین قرطاجه (تمدن فینیقیه) در سال 800 و 520 قبل از میلاد در مورد اروپا و افریقا است.
- شعر حماسی *ایلیاد*، توصیفات از اماکنی دارد که در شناخت سرزمین‌های آن اعصار مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- در کتاب *اودیسه*، قهرمان کتاب، از کشورهای متعددی دیدن کرده و کیفیت اطلاعات جغرافیایی آن کشورها در این کتاب به روشنی بیان شده و در قصه‌های زمان خود آمده است.

منابع و مآخذ جغرافیایی تمدن یونان

- فلاسفه و محققین یونانی برای شناخت حقایق جغرافیایی عصر خود و پاسخ به سوالات مطرح، سفرهای اکتشافی زیادی انجام داده‌اند و آثاری برجای گذاشته‌اند
- مهمترین فلاسفه و محققین، تالس، آناکسیماندر، فیثاغورث، هکاتائوس، هرودت، افلاطون، ارسطو، پی‌تیاس و اراتوستن هستند.
- آناکسیماندر اولین نقشه جهان را رسم و سرزمین‌های شناخته شده را به تصویر می‌کشد.
- اقدامات اسکندر بزرگ در اکتشاف جغرافیایی سرزمین‌هایی که به آنها لشکرکشی می‌کرد از اهمیت زیادی برخوردار بوده است.
- اسکندر بزرگ، شهروندان تحصیل کرده را پیرامون خود جمع کرده، مسئولیت ثبت حقایق و اکتشافات جغرافیایی را به آنها واگذار می‌کرد.

منابع و مآخذ جغرافیایی تمدن روم

- در عصر روم باستان مهمترین منابع جغرافیایی، تألیفات استرابو، سفرنامه ایزیدور و کتاب‌های بطلمیوس هستند.
- استرابو، جزو اولین اندیشمندانی است که در بحث‌های خود در مورد جغرافیا هیچ کوتاهی نکرده است. اهمیت کار او به خاطر توصیف سفرهای اکتشافی است که دیگر افراد در عصر روم داشته‌اند.
- سفرنامه ایزیدور مربوط به زمان تولد حضرت مسیح، یکی از منابع مهم و کم نظیر راجع به ایران در زمان رومی‌ها است.
- در طول قرن دوم میلادی بطلمیوس نقش فوق‌العاده در تدوین منابع جغرافیایی عصر یونان داشته، است. عقاید بطلمیوس و نقشه‌ای که او از جهان شناخته شده عصر روم باستان رسم کرده است تا قرن هجدهم میلادی مورد توجه بوده است. معروف‌ترین اثر او *المحیطی* است که در زمینه ستاره‌شناسی می‌باشد.

نمونه اولین منابع جغرافیایی به شکل نقشه

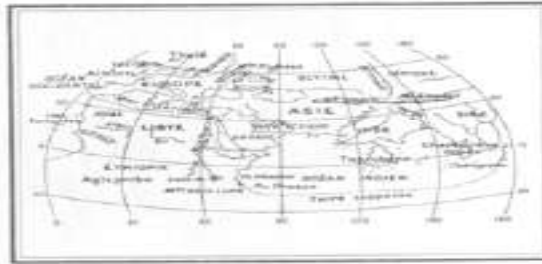
نقشه جغرافیایی عصر - قرن چهارم قبل از میلاد

نقشه جهان نمای هرودت - ۲ قرن قبل از میلاد

جهان نمای اراتوستن - ۳ قرن قبل از میلاد

نقشه پتلموس - ۱۵۰۰ سال بعد از میلاد

نقشه ۱-۹. اولین منابع جغرافیایی به شکل نقشه (مأخذ: دانشوره، هوشنگ ۱۳۵۰)

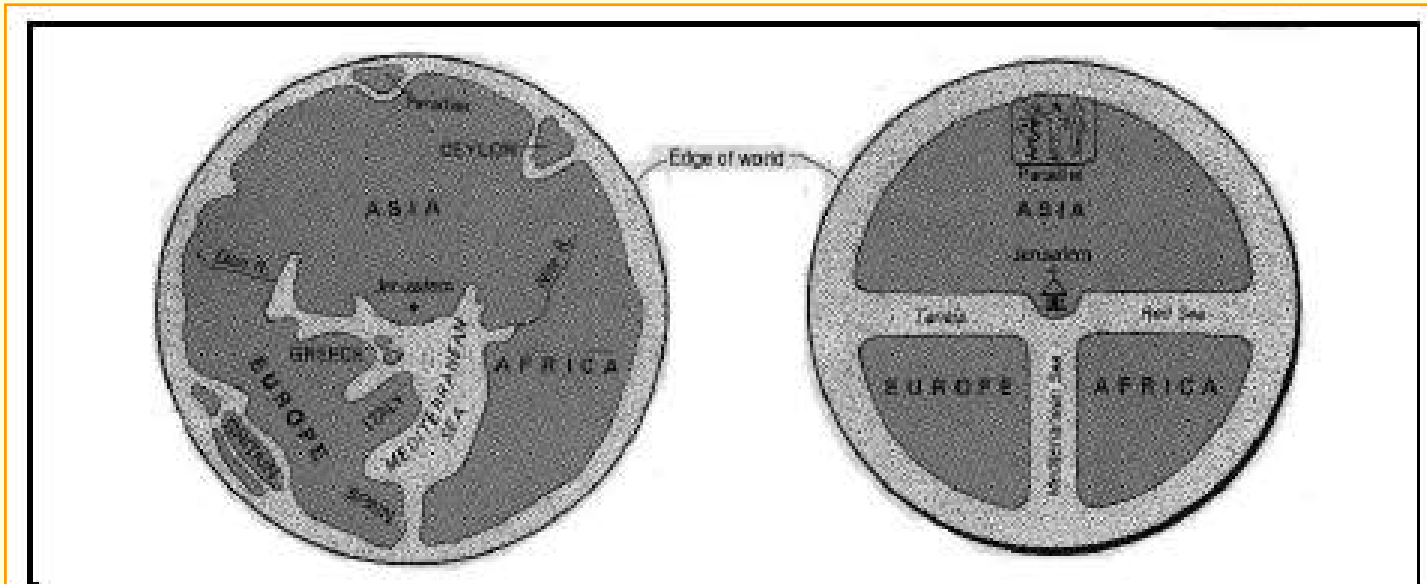

منابع جغرافیایی در قرون وسطی

- بدنبال عهد بطلمیوس و سرنگونی امپراطوری روم، دورانی آغاز شد که به رکود تفکر جغرافیایی در دنیای مسیحیت در قرون وسطی مشهور است.
- حرکت اکتشافات جغرافیایی و کشورگشاییها متوقف شد و علی‌رغم استمرار فعالیت تجاری در این دوران، هیچ راه تجاری جدیدی کشف نشد و برخی راههای تجاری بسته شدند.
- در این زمان نقشه‌های معروف به ت_ او مرسوم بودند.
- در رسم این نقشه‌ها اعتقاد بر این بود که خداوند زمین را به شکل منظمی خلق کرده و قدس را در وسط آن قرار داده است.
- جهان به شکل حرف اوی لاتین (O) رسم می‌شد و دریای سیاه، دریای سرخ و دریای مدیترانه در وسط آن به شکل حرف تی لاتین (T) دیده می‌شد.

منابع جغرافیایی به شکل نقشه در قرون وسطی

نقشه ۹-۲. دو نمونه از نقشه‌های ت-او در قرون وسطی (مأخذ: Jordan, T. G. 1996 p. 4)

منابع جغرافیایی در دوره اسلامی

- در قلمروی حکومت اسلامی، مسلمانان با ترجمه کارهای فلاسفه و اساتید یونان به عربی، در پیشبرد علوم و منابع جغرافیایی سهم بسزایی داشتند.
- در آغاز دوره اسلامی کتابهای بطلمیوس که قبلاً در زمان ساسانیان به زبان پهلوی ترجمه شده بود به عربی برگردانده شد.
- مسلمانان از کتابهای بطلمیوس استفاده فراوان برده و برخی عقاید نادرست وی را اصلاح کردند.
- مسلمانان در تکامل جغرافیا و منابع آن تلاش زیادی داشتند و تألیفات زیادی باقی گذاشتند.
- از آن جمله یک رشته تألیفات به نام المسالک و الممالک (راهها و کشورها) است که در قرن سوم هجری نوشته شده‌اند.

تالیفات جغرافیایی در دوره اسلامی

جدول ۹-۱. مهمترین آثار و تالیفات جغرافیدانان مسلمان در قرون اولیه هجری

نام اثر	مؤلف	تاریخ
المسالک و الممالک	ابو محمد دادمه - اصطخری - ابن حوقل	قرن سوم هجری
صورة الارض	خوارزمی	قرن سوم هجری
البلدان	یعقوبی	قرن سوم هجری
صورة الاقالیم	ابوزید بلخی	قرن سوم و چهارم
احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم	المقدسی	قرن چهارم
تحقیق مالهند	ابوریحان بیرونی	قرن چهارم
سفرنامه	ناصر خسرو	قرن پنجم
نزهة المشتاق فی احتراق الآفاق	ادریسی	قرن ششم
معجم البلدان	یاقوت حمدی	قرن ششم و هفتم
آثار البلاد و اخبار العباد	قزوینی	قرن هفتم
تقسیم البلدان	ابوالفداء	قرن هفتم
نزهة القلوب	حمداالله مستوفی	قرن هفتم و هشتم
سفرنامه	ابن بطوطه	قرن هشتم

منابع دوره اکتشافات جغرافیایی

- از قرن پانزدهم میلادی در اروپا، آغاز دوره‌ای در شناسایی و کشف سرزمین‌ها و قاره‌ها است که به دوره اکتشافات جغرافیایی معروف می‌باشد.
- پرتغالی‌ها با ایجاد اولین انستیتوی تحقیقات جغرافیایی جهان در ساگرس، زمینه‌های علمی اکتشافات را از طریق دریاها و اقیانوس‌ها فراهم آوردند.
- تهیه نقشه‌های مرسوم به پورتولان از جمله اقدامات انستیتو ساگرس بود و کاشفانی همچون شاهزاده هنری، واسکودوگاما و ماژلان با مسافرت‌های دریایی سواحل آفریقا و آسیای شرقی را مورد اکتشاف قرار دادند.
- اسپانیایی‌ها توسط کاشفانی همچون کریستف کلمب و انگلیسی توسط جیمز کوک و چند کاشف دیگر قاره‌های جدید آمریکا و اقیانوسیه را کشف کردند.
- از جمله آخرین اکتشافات در قرن نوزدهم، کشف قاره قطب جنوب است.
- نتیجه اکتشافات جغرافیایی ایجاد تحولات بزرگ در علم جغرافیا، پیشرفت تفکرات جغرافیایی و رسم نقشه‌ها و تهیه نقشه کامل و اصلاح شده از تمام جهان بود.

منابع جغرافیایی به شکل نقشه

- نقشه تصویری از تمامی یا قسمتی از کره زمین بر روی یک سطح مستوی است که به نسبت معینی کوچک شده و عوارض و پدیده‌های مختلف به‌طور انتخابی و با علائمی خاص روی آن نشان داده شده‌اند.
- نقشه‌ها از نظر موضوع، اندازه، محتوی و روش تهیه و ترسیم آنها انواع مختلفی دارند.

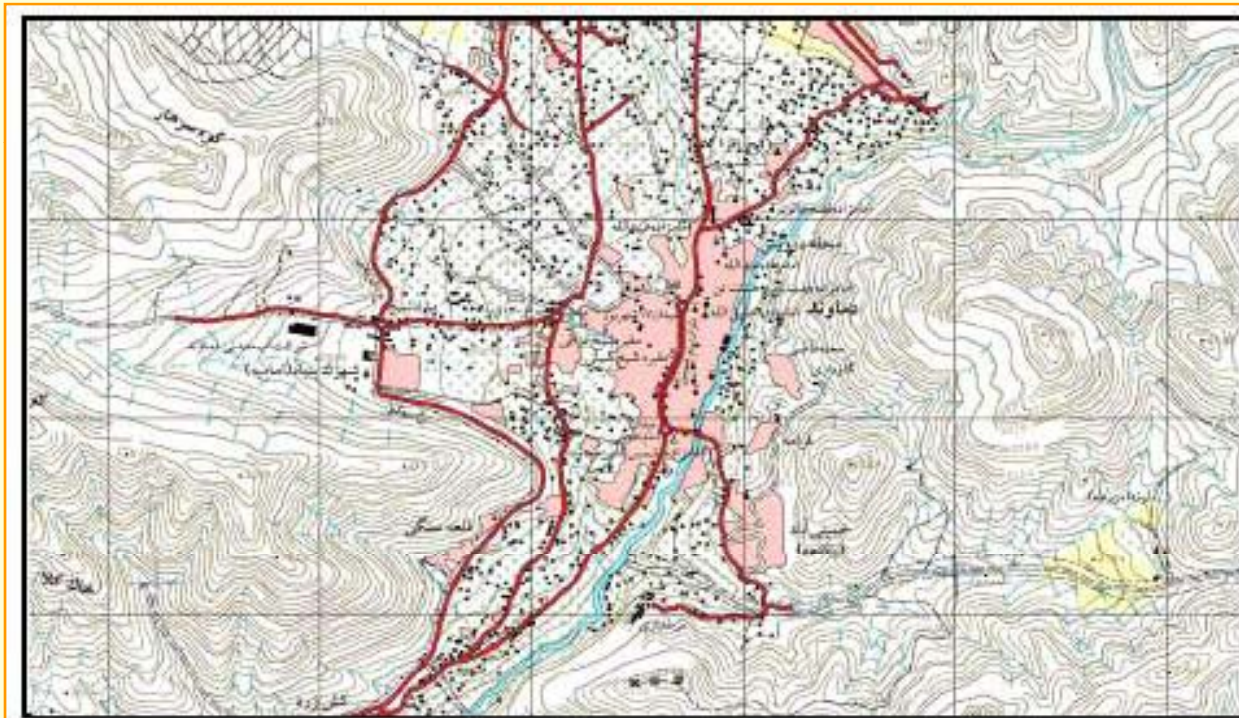

انواع نقشه از نظر محتوی

- از نظر محتوی، نقشه‌ها به دو گروه نقشه‌های عمومی و نقشه‌های ویژه تقسیم می‌شوند.
- نقشه‌های عمومی شامل نقشه‌های توپوگرافیک کشوری، منطقه‌ای، قاره‌ای و جهانی
- نقشه‌های ویژه شامل نقشه‌های ناوبری هوایی (چارت‌های هوایی)؛ نقشه‌های ناوبری دریایی (چارت‌های دریایی)؛ نقشه‌های راه‌ها؛ نقشه‌های توریستی؛ نقشه‌های شهری؛ ثبت املاکی و نقشه‌های پراکندگی

نمونه یک نقشه توپوگرافی

نقشه ۹-۳. قسمتی از یک نقشه توپوگرافی (مأخذ: سازمان جغرافیایی کشور)

انواع نقشه از نظر مقیاس

- نقشه‌های بزرگ مقیاس؛ نقشه‌های مقیاس متوسط؛ نقشه‌های کوچک مقیاس؛ نقشه‌های با مقیاس خیلی کوچک.
- مقیاس نقشه نسبت کوچک شدن فاصله افقی بین نقاط را نشان می‌دهد.
- مقیاس نقشه به سه شیوه بیان می‌شود: مقیاس لفظی؛ مقیاس کسری؛ مقیاس خطی یا ترسیمی
- تمایز میان بزرگ مقیاس و کوچک مقیاس بدین معنی است که سطح معینی از زمین بوسیله سطح بزرگی روی نقشه نمایش داده می‌شود، در حالیکه کوچک مقیاس همان سطح از زمین را با سطح کوچکتری بر روی نقشه نمایش می‌دهد.
- نقشه‌های با مقیاس‌های بسیار بزرگ (یک ده هزارم و بزرگتر) را پلان می‌نامند.

منابع جغرافیایی به شکل اطلس

- مجموعه‌ای از نقشه‌های جغرافیایی که به صورت کتاب مجلد شده باشد، اطلس نامیده می‌شود.
- اطلس در انواع مختلف اطلس‌های ملی، عمومی، تاریخی، هواشناسی و نجوم، شهری، راه‌ها تهیه می‌شود.
- در اطلس‌های ملی ویژگی‌های مختلف طبیعی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی هر کشور به تصویر کشیده می‌شود.
- در ایران تهیه اطلس ملی توسط سازمان نقشه‌برداری کشور انجام می‌شود،
- تهیه اطلس اقلیمی، اطلس تاریخی و اطلس شیب توسط دانشگاه تهران انجام شده
- تهیه اطلس‌های عمومی و ایران توسط دو موسسه خصوصی سحاب و گیتاشناسی و سازمان نقشه برداری کشور و سازمان جغرافیایی کشور انجام می‌شود.

منابع جغرافیایی به شکل عکس های هوایی و تصاویر ماهواره ای

- عکس های گرفته شده از مکانها و قبل از آن تصویرهای کشیده شده از مکانها و پدیده های موجود در مکانها، به عنوان یکی از منابع اطلاعات که در آن چشم اندازهای جغرافیایی به تصویر کشیده می شود، مطرح هستند.
- با پرتاب اولین ماهواره ها در نیمه دوم قرن بیستم به فضای خارج از اتمسفر زمین، و تهیه عکس و تصاویر از فواصل دورتر، وسعت دید انسان نسبت به کره زمین گسترده تر شد
- در ایران تهیه عکس های هوایی توسط دو مرجع رسمی یعنی سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و سازمان نقشه برداری کشور انجام شده و می شود.
- در مورد عکس ها و تصاویر ماهواره ای، مرجع رسمی تهیه آنها مرکز سنجش از راه دور ایران است

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

نمونه یک عکس هوایی

تصویر ۹-۱. عکس هوایی قسمتی از شهر قم، حرم حضرت معصومه (س) و بازار

آبان 1385

گروه جغرافیا

تهیه کننده: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

منابع جغرافیایی به شکل فرهنگهای جغرافیایی

- توسعه دانش جغرافیا بعد از دوره اکتشافات جغرافیایی و شتاب آن طی دو قرن گذشته همراه با کشف پدیدهها و افکار جدیدی بوده است که برای تعبیر و تفسیر آنها وضع اصطلاحات و واژههای جدید ضروری گشته است.
- وارد شدن این واژهها و اصطلاحات در زبانهای مختلف یا برگرفته از زبانهای مختلف، لزوم تدوین فرهنگهایی را در رشته جغرافیا مطرح کرده و کشورهای صاحب مکتب در جغرافیا، فرهنگهای جغرافیایی را طی قرن گذشته منتشر کرده اند.

فرهنگهای جغرافیایی در ایران

- در دانشگاه تهران در سال 1314 فرهنگستان ایران کمیسیونی تحت عنوان کمیسیون جغرافیایی و اصطلاحات فرهنگی ایجاد کرد،
- انجمن اصطلاحات دو جلد کتاب به نام مجموعه اصطلاحات علمی با تعداد اندکی واژه‌ها و اصطلاحات جغرافیایی در سال 1333 به چاپ رساند.
- در سال 1338 اولین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی به همت پنج نفر از دانشمندان علاقمند به فرهنگ و زبان فارسی یعنی دکتر حسین گل‌گلاب، دکتر غلامحسین مصاحب، دکتر احمد آرام، دکتر مصطفی مقربی و مهندس صفی‌اصفیا به چاپ رسید.
- در سال 1349 فرهنگستان زبان ایران بوجود آمد و یکی از گروه‌های آن بنام اصطلاحات جغرافیایی در سازمان جغرافیایی کشور بر روی چندین هزار واژه برگزیده کار کردند.
- بعد از آن در سال 1361، فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی توسط مهندس عباس جعفری، در سال 1364 گزیده فرهنگ و اصطلاحات جغرافیایی توسط دکتر اسماعیل عاشوری و در سال 1369 دو فرهنگ جغرافیایی توسط دکتر سیاوش شایان و دکتر پریدخت فشارکی منتشر شد.

منابع جغرافیایی به شکل جاینامه

- جاینامه یا فرهنگ مکانها نوعی از منابع مرجع جغرافیایی است که در آن تازه‌ترین داده‌ها و یافته‌های قدیمی هر دو به یک اندازه اما از دیدگاه‌های مختلف اهمیت و ارزش دارند.
- اگر اطلاعاتی جاری در باره مکانی بخواهیم، نظیر جمعیت فعلی، اهمیت مکانی و صنایع آن، تنها اطلاعات جاری اهمیت می‌یابد.
- جاینامه‌های قدیمی اغلب در مورد اطلاعات تاریخی، نام مکانهایی که تغییراتی داشته‌اند یا اطلاعات جزئی از تاریخ محلی که در جایی دیگر یافت نمی‌شود، مفید واقع می‌شوند.
- در مورد شهرها کتاب‌هایی که مربوط به جغرافیای تاریخی شهرها است، جاینامه شهرها محسوب می‌شوند.

جاینامه های جهانی

- این جاینامه‌ها بایگانی است در برگیرنده بیش از دو میلیون و پانصد هزار نام مکان در سراسر جهان و پاره‌ای اطلاعات جغرافیایی که داده‌های جمعیت نگاشتی نیز بر غنای آن می‌افزاید.
- جاینامه‌های جهانی نام مکانها را در چهار سطح کشورها؛ مناطق اداری شامل ایالتها و استانها، ناحیه‌ها و جز آنها؛ مکانها شامل شهرها، روستاها و دیگر آبادیها؛ و بایگانی‌های ارجاعی شامل رمزواحد‌ها می‌آورند.
- پوشش جاینامه‌های جهانی تنها دربرگیرنده آبادی‌ها و مناطق کشوری است و عوارض طبیعی را شامل نمی‌شود.
- جاینامه‌های جهانی به سه صورت عمده: بایگانی داده‌ها، فایل داده‌های پایه (DBF) و بایگانی اسکی (ASCII) قابل دسترسی هستند.

جاینامه های ایران

- فرهنگ جغرافیایی ایران به همت حسینعلی رزم آرا در سالهای 1320 تا 1332 برای استانهای دهگانه آن زمان در ده جلد
- فرهنگ‌های جغرافیایی تهیه شده توسط دانشگاه مشهد و سازمان جغرافیایی کشور
- فرهنگ‌های جغرافیایی تهیه شده توسط سازمان جغرافیایی، به تعداد نقشه‌های در مقیاس یک دویست و پنجاه هزارم.
- فرهنگ جغرافیایی روستاهای کشور تهیه شده برای هر شهرستان توسط سازمان نقشه‌برداری
- فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور تهیه شده در سال 1368 توسط دکتر محمد حسین پاپلی یزدی در یک جلد
- انتشار دایره‌المعارف جغرافیایی ایران توسط موسسه گیتاشناسی در سال 1379

منابع جغرافیایی به شکل آمارنامه‌ها و گزارشات رسمی

آمارنامه و گزارشات رسمی از طرح‌های توسعه عمران اطلاعاتی در باره مکانها و پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی دارند برخی از آنها عبارتند از:

- آمارنامه‌های تهیه شده برای شهرستانها و آبادی‌های کشور براساس داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و همچنین آمارگیری‌های جاری در مورد ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی
- آمارنامه‌های هواشناسی مربوط به وضعیت عناصر هوا و پدیده‌های جوی ثبت شده در ایستگاه‌های هواشناسی
- آمارنامه‌های مربوط به کمیت و کیفیت آبهای سطحی و زیرزمینی
- مجموعه گزارشات ارائه شده در طرح‌های توسعه و عمران شهری (طرح‌های جامع)، طرح‌های تفصیلی شهری، طرح‌های هادی و طرح‌های توسعه روستایی

رابطه میان کتابداری و جغرافیا

- رابطه میان کتابداری و جغرافیا، در دو بحث و مفهوم کتابخانه جغرافیایی و جغرافیای کتابداری و کتابخوانی تبیین می شود.
- کتابخانه جغرافیایی به موضوع اختصاص بخشی از فضای کتابخانه‌ها به منابع و ماخذ مرجع جغرافیایی اشاره دارد و کتابخانه‌هایی که این فضاهای اختصاصی را دارند مشخص می شوند.
- جغرافیای کتابداری و کتابخوانی، توزیع و پراکندگی جغرافیایی کتابخانه‌ها، تعداد کتاب‌ها در موضوعات مختلف و آمار کتابخوان‌ها و مراجعه کنندگان به کتابخانه‌ها و بر حسب جنس و سن در کل جهان، کشور و مناطق شهری و روستایی به تصویر کشیده می شود.
- بدین ترتیب کمبودها و نیازها به ایجاد کتابخانه، و کتاب در موضوعات خاص در راستای توسعه اجتماعی فرهنگی کشور مشخص می شود.

کتابخانه‌های روستایی

- برای دریافت محصولات فرهنگی و اطلاعاتی از طریق نهادهای اطلاع‌رسانی، روستاها نیازمند کتابخانه‌های روستایی به عنوان نهادی آموزشی، فرهنگی و اجتماعی هستند.
- به‌طور کلی دو وظیفه اصلی را می‌توان برای کتابخانه‌های روستایی نام برد: یکی آموزش و دیگری سرگرمی.
- کتابخانه‌های روستایی با به وجود آوردن فرصت‌های آموزشی بر مبنای نیازها و ایجاد فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی، می‌توانند نقش و وظیفه اصلی خود را در ارتقای این نقش ارزشمند جامعه به‌منصه ظهور برسانند.
- علاوه بر کتابخانه‌های ثابت، با توجه به پراکندگی روستاها و جمعیت عشایری در مناطق مختلف کشور، استفاده از نوعی کتابخانه بسیار که شعبه‌ای از یک کتابخانه عمومی یا منطقه‌ای باشد و همچنین کتابخانه‌های پستی ضروری است.

دانشگاه پیام نور

طرح ارائه درس به روش پاور پوینت

رشته: کتابداری

درس: جغرافیای شهری و روستاشناسی

پایان فصل نهم

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com